

TAMASKO ISTVÁN.

(Szül. 1801. febr. 15., megh. 1881. jan. 27.)

I.

A tudománynak vajmi kevés hívéről mondhatni el azt, hogy a szellemi téren kifejtett tevékenysége még életében talált kellő méltatásra kortársainál. Előítélet, pártszenvédély, személyeskedés, vallás- és rangkülönbség, magánérdek — mind megannyi oka lehet annak, hogy valakinek érdemeit, míg él, el nem ismerik s kellően nem méltányolják.

„*Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quaerimus invidi.*“

Vagy *Horatius* fordítójával, dr. *Barna Ignácz*czal, szólva:

„*Mert míg él az erény, gyűlölt;
Akkor csak keresett s drága, ha lavozott.*“

Csak miután a halál már kiragadta az illetőt az élők sorából és a sírhantot már buján nőtte be a fű: csak akkor illesztik végre az elismerés koszorúját a mohos hamvvederre; mert hiszen ő nincs többé, már nem áll senkinek útjában! — Azonban hányan vannak, kiknek még holtuk után sem jut osztályrészül az érdemlett elismerés, úgy hogy nevöket — a koszorús költővel szólva — „*a feledékenység éje borítja*“ méltatlanul! — S vajjon miért? — Azért, mert a tudománynak szentelt zajtalan működésök kortársaiknak tudomására nem jutott, nem találkozáván senki, ki még életökben fölismerte volna érdemeiket s azokat fönnen hirdette volna. — Hogy tehát az utókor megőrizhesse azoknak emlékét, kik a tudomány szolgálatában öszültek meg és működésökkel elismerésre és hálaára kötelezték

le magok iránt a jövő nemzedéket: már a jelenkornak is meg kell tennie kötelességét s nem szabad megengednie, hogy a haza előtt ismeretlen maradjon azon derekak neve, kik más vágyat nem ismertek, mint a nemes vágyak legnemesebbjét, t. i. a tudomány művelése által a nemzetnek művelését és emelését, kik tehát egész életükön keresztül híven küzdöttek azon zászló alatt, melyen a költőnek a következő — nagyot mondó — szavai ragyognak: „*Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!*“

Egyike azon derekaknak, kik nem érdemlik meg azt, hogy rajtok — *Vörösmarty* szavait használva — „*sűrű fellegek és a bús feledékenység koszorúatlan alakja lebegjen*“, f. é. január 27. elhunyt szanszkrit tudósunk is, kinek életét és működését ezennel híven előadni szándékozom.

Tamaskó Istvánnak bölcsőjét *Pozsonyban* ringatták, hol ugyanis 1801. febr. 15. született. Édes atyja egyszerű polgár-ember volt, ki — habár csakis keveset jövedelmező mesterségéből élt — gyermekeit tőle kitelhetőleg tisztességesen nevelte. Ha atyja vagy anyja a téli hosszú esteken a családi körben a bibliából egyet-mást hangosan fölolvassa, a kis István figyelmes arccal csüngött a felolvasáson és azon gyermekded elbeszélések és leírások, melyekben a könyvek könyve oly gazdag, már korán keltették föl a gyermekben a tudásvágyat. — Az olvasást hamar tanulta meg; saját édes atyja tanította rá és csaka zután küldötte nyilvános iskolába. Észfejlesztőleg hatott rá egy fiatal theologussal való együttléte is. Nálok ugyanis egy theológiát hallgató fiatal ember lakott, ki a tanulni vágyó gyermeknek sokat mesélgetett a természet három országáról és szívesen mutogatta neki a térképeken a világrészeket, országokat, hegyeket, folyókat, városokat stb. ¹⁾ — Első tanítói az ág. v. gymnasiumban *Bogsch János* és *Baader Frigyes* voltak. Tizenhárom éves korában szülői őt a *Komárom* melletti *Ácsra* küldötték a magyar nyelv megtanulása végett. *Istvánunk* egy év múlva megmagyarosodva

¹⁾ Ezen theologus senki más, mint *Stromszky Ferencz Samuel*, ki 1861. mint a pozsonyi ev. hitközségnek superintendense halt meg. Ennek fia *Tamaskónak* legidősb leányát vette nőül.

tért vissza szülővárosába. A gymnasium befejezése után két évig theológiát hallgatott. A hittudományi folyamatokban tanárai voltak: *Zsigmondi Samu*; a héber nyelvben jártas *Kovács-Martiny Gábor*, ki *Tamaskóban* a héber nyelv iránt oly előszeretettel keltett, hogy ebbeli ismereteinek gyarapítása és tökéletesítése végett még külön órákat is vett egy rabbinusnál; a latin nyelvnek alapos ismerője, *Gross János*; ¹⁾ az agg *Stanislaides Dániel*; *Bilnicza Pál*, a superintendens; végre a jeles német nyelvész, *Schröer Gottfried*, kinek vezetése alatt *Tamaskó* a német verselésben is gyakorolta magát. E versgyakorlatoknak egyik gyümölcse *Tamaskónak* „*Humanitüt*“ című költeménye is volt, melyet egy iskolaünnepély alkalmával fölolvastott, s melyet *Pauer*, az akkori városkapitány, a „*Pressburger Zeitung*“ban is közölte.

Az 1821/22. tanévben az ág. hitv. lyceumban az első osztálynak tanszéke megürülvén, az akkori rector, *Zsigmondy Samu*, *Tamaskót* bizta meg ezen osztályban a tanítással. *Tamaskó* oly lelkiismeretesen járt el e hivatalában, hogy tanítványai az év végén az iskolaelüljáróság közmegelegedésére állották ki a vizsgálatot. Ez időtájban házinevelő is volt *Graenzensteinnél*, tanítván ugyanis ennek széptehetségű fiát, ki később magyar kir. államtitkárrá lett.

1822. *Tamaskó* theologiai tanulmányainak folytatása végett *Bécsbe* ment. Az akkori kormány ugyanis a protestans ifjakat féltette a külföldi levegőtől s azért atyailag megtiltotta nekik a külföldi egyetemek látogatását. Kárpótlásul a kormány 1821. Bécsben egy prot. theol. facultást léptetett életbe, melynek igazgatója *Wächter János*, a kitűnő hitszónok, volt. Az *exegesis-t* *Wenrich János* tanította, kit tudományáért tanítványai nagyra becsültek s kit, az irodalmi téren szerzett érdemeiért, utóbb a bécsi császári tudományos akadémia tagjává avatott. — *Tamaskó* másfél évig tartózkodott Bécsben; ezen idő lefolyta után *Bilnicza Pál* (superintendens) ajánlatára *Nógrád* megyében, *Surányban*, *Sréter József* földbirtokosnál nevelő lett. *Sréter*

¹⁾ *Pozsonyban* az „*Irgalmas barátok terén*“ álló kútnak gránitoszlopán levő latin fölírat *Gross*tól van.

maga igen művelt és sokat olvasott ember volt; különösen kedvelte a bölcséletet, melylyel az akkori magyar nemesség közt vajmi kevesen foglalkoztak. *Sréter* figyelemmel kísérte a magyar irodalom terén az íróvilágnak akkori küzdelmeit is és olvasta az időnként megjelenő legújabb magyar irodalmi termékeket, habár ezeknek megértése neki is, mint akkortájt sok másnak, *a tömérdel; új szó miatt*, nem kis fáradságába s olykor ugyancsak nagy fejtörésébe került. *Tamaskó* *Surányban* hasznosan töltötte idejét. A háziúr könyvtárában majdnem minden római classikus megvolt; ezeket *Tamaskó* mind elolvasta; tanulmányozott azonkívül több görög szerzőt is. — *Sréternek* tőszomszédságában egyik testvére lakott, kinél *Melczér József*¹⁾ volt a házinevelő. *Melczér* kitűnő latin volt; nála — miként hajdan *Ovidiusnál*²⁾ — minden, a mit mondott vagy irt, versalakot öltött. Hogy *Tamaskó* oly ügyes latin verselővé lett, ezt főleg a *Melczérrel* való társalgásnak köszönheti.

Két évi nevelősködés után *Tamaskó* visszatért szülővárosába, hol leirhatatlan lelkesedésnek volt szemtanúja. Földerült ugyanis az epochalis 1825. év. «November 3-dikán hangzott *Pozsonyban* az országos rendek termében *Felsőbüki Nagy Pál* megrázó szózata,³⁾ mely a *Magyar Akadémiának* végre valahára lételt adott. Előállván t. i. utána gr. *Széchényi István*, *Ferencz* fia, letette nagyszerű áldozatát a haza oltárára; kinek még azon ülésben követvén példáját *Vay Ábrahám*, gr. *Andrássy György* és gr. *Károlyi György* („első négy alapító“), a rendek erélylyel és hévvel támogatták az indítványt, a nádor kivívta annak törvénybe iktatását (1827 : 11. törv.) s az intézet, több

¹⁾ Ez az a *Melczér József*, ki a forradalom után régiségbuvárunknak *Rómer Flóris*nak, társaságában *Józsefvárosban* egy ideig fogva volt.

²⁾ «Quidquid tentabam dicere: versus erat.» Ovid. (Bármit akartam is én mondani: vers leve az.)

³⁾ I. *Szilágyi István*nak a m. tud. Akadémia január 17-én tartott osztályülésében fölolvastott következő értekezését: «Kritikai adatok az 1825-iki országgyűlés nov. 2. és 3. napi tárgyalásainak történetéhez.» Továbbá „Péncz, péncz, péncz“ czímű értekezésemet a „*Figyelő*“ 1876. évi 10. számában.

akadály legyőzése után, 1830. nov. 17-dikén meg is alakult, új időszakot alapítandó irodalmunk történetében.»¹⁾

Állomás nem kínálkozván sehol, ismét nevelösködni volt kénytelen. A *Pozsonyban* lakó *consistorialis consiliarius*, *Glatz*, eközben arra ösztönözte *Tamaskó*-t, hogy folytassa *Bécsben* a theologiai tanfolyamot. *Tamaskó* habozott. Ekkor, ime, megadta egészen váratlanul a kormány az engedélyt, hogy a prot. ifjak külföldi egyetemeket is látogathatnak.

A pozsonyi ev. convent ennek következtében azonnal elhatározta, hogy azokat, kik a gymnasialis tanári pályát választván, a maguk tökéletesítése végett külföldi egyetemekre kívánnak menni, nagyobbszerű ösztöndíjban fogja részesíteni. *Tamaskó* is egyike volt azon szerencséseknek, kik ösztöndíjt kaptak. Az 1828. év tavaszán érkezett meg *Göttingába*, hol máris két magyarországi reform. theologussal találkozott.

Kévessel megérkezése után *Göttingának* híres halottja volt, kit a göttingai ifjuság kegyelettel és ünnepélyesen temetett el. A híres *aesthetikus*, *Bouterwek*, halt ugyanis meg, ki, habár végeveiben már egészen siket volt, mégis folytatta előadásait, úgy hogy a hallgatók, ha valamely elrobogó kocsinak zaja miatt szavait meg nem érthették, lábukkal erősen dobogni voltak kénytelenek figyelmeztetésül, hogy álljon meg egy kissé beszédében, míg t. i. a kocsirobaj meg nem szűnik. — *Tamaskó* is kikísérte a jeles tudóst az örök nyugalom helyére, a göttingai temetőbe, hol már sok bajnoka a tudománynak aluszszja az örök álmot; ott szendereg a többi között a híres philolog, *Heyne*, is, a kinek kövén a következő rövid siriratot találta *Tamaskó*: „*Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi.*“ („Éltem s a pályát, mit a sors kijelölt, befutottam.“) — *Tamaskó* két évig maradt *Göttingában*; ezen idő alatt tanárai voltak: *Pott*, a theologus, és *Plank*, a híres egyháztörténész; azután *Lücke*, a kitűnő szónoknak és írónak, *Schleiermacher*-nek, tanítványa és barátja; továbbá *Schulze*, *Kant*-nak egyik régibb ellenzője; a class. archæológiát *Müller* adta elő, kinek az akkori göttingai egyetemi tanárok között a legszebb latin előadása volt s ki főleg

¹⁾ „*A magy. nemz. irod. története*. Irta *Toldy Ferencz*. Pest. 1868.“
I. a II. kötet 52. lapján.

az „*Etruskok*“ -ról írt munkájával híresült el. Igen élénken emlékszik még vissza *Tamaskó* az öreg *Blumenbach*-ra is, arra a híres természetbúvárra, ki szenvedélyes gyűjtő levén, egy ízben el nem titkolhatta a fölötti boszankodását, hogy Magyarországból jövő hallgatói közül még egyiknek sem jutott eszébe, neki abból a világhírű *szegeði szappanból* egy darabot hozni.

Igaz ugyan, hogy a theologia volt *Tamaskó*-nak főtanulmánya, de azért egyéb nemű ismeretek szerzésében is fáradozott. Kiváló szeretettel tanulmányozta a „*Korán*“ nyelvét.

Tanára az öreg *Tychsen* volt, kinek leánya lelkesítette a szemközt lakó fiatal *Schulze Ernő*-t azon szép elbeszélő költemény megírására, mely a német irodalomban „*Die bezauberte Rose*“ cím alatt ismeretes s mely költemény (a következő címmel: „*A varázsrózsa. Schulze Erneszt után Kovacsóczy Mihály. Kassán. 1828. Nyomtatta Werfer Károly, academ. typographus.*“) magyar fordításban is megjelent.¹⁾ — A tüdővészben ifjan elhalt *Schulze*-t a sírba nem sokára *Tychsen*-nek leánya is követte. *Tychsen* ekkor egyetlen leányának halála fölötti keservében mély búskomorságba esett. — Arabs nyelvtanát még igen sokáig használták kézikönyvül az egyetemen. — Kitünő tanár volt akkortájt *Göttingában* a néhány év előtt elhunyt *Ewald* is. Akkor még fiatal ember volt. Előadásait sokan látogatták; mert habár az ó-szövevény magyarázata magában véve meglehetősen száraz tárgy: *Ewald*nál más magyarázókkal való folytonosan vitázó modoránál fogva minden, a mit mondott, érdeklő volt. *Ewald* a *szánszkrit* nyelvet is előadta az egyetemen. *Tamaskó* is egyik szorgalmas hallgatója volt; minthogy azonban a hallgatók száma évközben kettőre apadt le (kiknek egyike *Tamaskó* volt): azért *Ewald* ezen nyelvből az előadásokat saját lakásán folytatta. Ezen változtatásnak *Tamaskó* nagyon megörült. A tanár és tanítvány között most szíves baráti viszony fejlődött ki. *Ewald* örömmel szemlélte *Tamaskó*nak kitartó szorgalmát és sikeres haladását, a melyet a maga részéről azzal is előmozdított, hogy az otthon folytatandó magántanulmányozáshoz szükséges segédkönyveket, a többi között *Rosen*-nek

¹⁾ Ezt eddig (tudtomra) még senki sem jegyezte föl.

„*Glossarium sanscritum*“-át is, használat végett a legnagyobb készséggel oda kölcsönözte. — Az egyetemi szüneteket *Tamaskó* kisebb kirándulásokra használta föl. Így egy ízben meglátogatta *Cassel*-t és az utolsó német-francia háborúban világhírűvé lett „*Wilhelmshöhe*“-t is. Ott épen népünnepély volt, mely minden pünkösdkor szokott tartatni s melyben akkorában a választófejedelem is részt vett az ő zenekarával, mely ezüst fuvóhangszereken játszott. — Az őszi szünetet *Tamaskó* nagyobb utazásra használta föl. Elment gyalog a *herciniai* hegységbe; meglátogatta a híres bányavárost, *Clausthal*-t, továbbá *Gosslar*-t és azon vidéket, a hol *Madarász Henrik* hálóját állította föl. Innen *Braunschweig*-ba ment. Itt szerette volna a nagy kritikusnak, *Lessing*-nek, a sírját meglátogatni, de nem bírta megtalálni. Akkortájt *Lessing*-nek sírja ugyanis még csak egy szél- és zivatar-dúlta sírhantocska volt, melyről csak keveseknek volt tudomásuk. — *Hannover*ában, a hová *Braunschweig*-ből ment, *Tamaskó* kegyelettel szemlélte meg *Leibnitz*-nek a sétatéren álló szobrát. (Azóta e nagy lángésznek szebb szobra is van *Stuttgart*-ban.)

Az 1830. év márczius havában, tehát kevéssel azon mozgalom előtt, mely *Páris*-ból kiindulva, Németországot is megrendítette, *Tamaskó* nem könnyű szívvel búcsúzott el a göttingai *Alma Mater*-től. Haza felé *Halle*-n keresztül vette útját, hol *Wegscheider* tanárt és *Gesenius* orientalistát látogatta meg, nem különben *Tholuk*-ot is, ki épen akkor érkezett meg *Róma*-ból, hol porosz követségi hitszónok volt. — *Berlin*-be a húsvét előtti napokban érkezett. Itt meglátogatta a *Göttingá*-ban kapott ajánlólevelekkel az egyháztörténetirót *Neander*-t és *Schleiermacher*-t, a híres író, jeles szónokot és *Plátó*-nak fordítóját. — Végre — épen kétévi távollét után — ismeretekkel gazdagon tért vissza szülővárosába, hol azonban számára akkor még nem volt tanszék üresedésben. Virágzott azonban akkortájt *Pozsony*-ban egy igen kitűnő magántanintézet, t. i. a *Blaskovics*-féle, mely művelt leányának, férjezett *Bossányi Idá*-nak, vezetése alatt jelenleg is létezik. Itt talált *Tamaskó* alkalmazást. Nem sokára a bazini lelkész (egy jó barátja, kivel Bécsben is *Göttingá*-ban is együtt hallgatta a theológiát) fölszólította őt, hogy vállalja el a bazini „*magasb*“ polgári iskolának az igazgatóságát.

Tamaskó, habár öt tudományos készültségénél fogva magasabb tanszék illette volna meg, mégis a kedvezőtlen viszonyok hatalmának engedni volt kénytelen és elfogadta az állomást. Közvetlenül igazgatói beiktatása után jelent meg tőle a „*Dissertatio de causis linguae Sanscritae. Posonii. 1831.*“ Ezen mű minket magyarokat kétszeresen érdekel, mert ez az első munka, melyet magyar ember a szanszkrit nyelvre vonatkozólag írt és kiadott. Ezen *dissertatio*-hoz még egy „*De diluvio*“ című toldalék járul, mely ugyanis a „*Mahábhārata*“ című epos „*vízözön*“-ének latin fordítása. — Napjainkban valaki ilyen munkával méltán híres emberré lehetne; akkortájt azonban nálunk csakis *curiosum*-nak tekintették az ilyesmit, az összehasonlító nyelvbuvárlás még nagyon is *terra incognita* levén; — legfőlebb azt gondolta egyik-másik nálunk akkorában, hogy az *indiai* nyelv, mint *ősregi* nyelv, okvetetlenül atyjafia vagy legalább is komája a *magyar*-nak.

Hét évig igazgatta *Tamaskó* a bazini polgári iskolát s ezen idő alatt meg is házasodott. 1838-ban *Gross* nyugalomba lépett és helyébe *Schröer* került; ugyanekkor *Tamaskó*-t is meghívták a pozsonyi lyceumhoz *subrector*-nak. Ugyanazon időben gr. *Zay Károly* kerületi egyház- és iskolafelügyelővé avatottatott *Nagyszombat*-ban. Ezen örömnapot *Tamaskó* egy latin költeményben zengte meg, melyet az evang. egyház-convent ki is nyomtatott. — Rövid idő múlva a mindenkitől szeretett és tisztelt derék tanár, *Greguss Mihály*,¹⁾ is meghalt. Ekkor *Tamaskó* — mint helyettes — a bölcséleti osztályban a *logikát* tanította; egy év múlva pedig — meghalván a theologia tanára, *Schewerlay*, is — mint helyettesítő a *héber* nyelvet adta elő mindaddig, mígnem végre a nagytudományú *Boleman István* lett választás útján rendes tanárrá.²⁾

¹⁾ *Ágostonnak* az édes atyja ez. Különösen említésre méltó a következő munkája: „*Compendium Aestheticac. Cassoviae 1826.*“ Ebben *Bouterweket*, egykori tanárát követi, ki mintegy közvetítőül lépett föl *Baumgarten* és *Kant* iskolája között. (L. *Greguss Mihálynak*, mint *aesthetikusnak*, méltatását a következő értekezésben: „*Az aethetica hazánkban.*“ A bölcsészettudori fok elnyerése végett írta *Versényi György.*“ l. a 14—18. lapon.)

²⁾ *Boleman* több latinul írt könyvnek a szerzője, a többi közt latinul egy „*Rhetoric*“-t is írt. Magyarul szerkesztett iratai közül em-

A forradalom után a pozsonyi ev. lyceum nagy változáson ment keresztül. A *Thun Leo*-féle systemának elvével meg nem fért, hogy egy és ugyanazon tanár minden tantárgyat tanítson egy osztályban, hanem azt követelte, hogy az egyes tantárgyakat szakemberek kezeljék; — ezóta *Tamaskó* is csak a maga szakmáját (t. i. nyelveket és a vallástant) adta elő. — Az 1862-ik évben — neje meghalozásának évében — véglegesen megvált a *lyceum*-tól, fiatalabb erőknél engedvén helyet, és csak a *reáliskolában* tartotta meg a vallástani tanszéket. — Csekély fizetéséből családját fönn nem tarthatván, éveken keresztül folytonosan magánórákat is kényszerült adni nem csekély hátrányára tudományos foglalkozásainak. Némi vigasztalására az lehetett, hogy a legelőkelőbb családok keresték magántanítását. A pozsonyi magyar aristokrátiának ugyanis dicséretére legyen mondva, hogy nagy gondot fordít fainak tudományos kiképzetésére; sőt előfordul még az is, hogy egyik-másik bájos *contesse* is kedvet kap a *class.* nyelvek megtanulására, mint például a 70-es évek elején névszerint *Eszterházy Alexandra* grófnő, ki öccsével együtt szokta volt évenként a gymnasiumi összes tantárgyakból a vizsgálatot kiállani. — *Tamaskó* magánórákat adott gróf *Zay* fainak; továbbá *Lichner Pállal*¹⁾ egyetemben *Ürményi József*, vicepalatinus, fainak a görög nyelvből. Tanította b. *Mednyánszky*, titkos tanácsosnak fiait is. Több éven keresztül gr. *Wenkheim Károly* fiait szintén a görög nyelvben oktatta; tanította b. *Walterskirchen*, titkos tanácsosnak a fiait is. Több tanulni vágyó előkelő magyar hajadon is hallgatta alapos magánoktatásait; névszerint a vicepalatinusnak, *Ürményi Józsefnek* *Claudia* nevű szellemdús leánya, továbbá *Wenkheim Boriska*, s végre különösen három — azóta meghalt — grófi hölgy említendő, t. i. *Latinovics Ilona*, *Wenkheim Nina* és *Eszterházy*

litést érdemelnek: 1. «Pál apostolnak a rómaiakhoz írt levele» és 2. «Pál apostolnak a corinthiakhoz írt két levele». Pozsony. 1860. — Nyugalomba léptekor az aggastyánt Ő Felsége a tudomány és tanügy terén szerzett érdemeiért a maga keresztjével díszítette föl.

¹⁾ E hellenista, ki görög nyelvtant is írt, még most is működik a lyceumban.

Antonia. — Tanította dr. *Mayr Gottfried*-nak, városi physikusnak és tanfelügyelőnek, fiát is, ki jelenleg *Petersburg*-ban osztrák-magyarországi követségi tanácsos. Ez azért érdemel különös említést, mert *Tamaskó Mayr*-nek fiát először is a görög nyelvben oktatta, és csak későbbben kezdette meg vele a *latint* is. A fényes siker ezen eljárás helyességét kétségtelenné tette. — A szanszkrit nyelvből is volt *Tamaskó*-nak legalább egy tanítványa *Pozsony*-ban, t. i. *Repiczky József*, kitől *Tamaskó* élte végéig őrzötte drága emlék gyanánt *Golius*-nak „*Glossarium Arabicum*“-át, mely szótárnak szélein igen sok jegyzet van *Repiczky* kezétől. ¹⁾

1872. *Tamaskó*-t nagy csapás érte. Meghalt ugyanis egyetlen fia, *Sándor*, ki *Győrött* ügyvéd és pénzügyi hivatalnok volt. — Azóta az aggastyánnak egyedüli támasza az ő két leánya volt. Ezek szeretetteljesen ápolták őt végső leheletéig.

Ismerkedjünk meg most közelebbről e szerény férfinak tudományos foglalkozásaival. Nyomatásban megjelent dolgozatai közül első sorban a következő munka yonja magára figyelmünket: „*De causis Linguae Sanscritae. Dissertatio, quam ad munus Directoris atque Docentis in recens aperto ludo literario A. C. Baziniensi auspicandum scripsit Stephanus Tamaskó. Posonii, 1831. Typis Haeredum Belnayanorum.*“ A *dedicatio* így szól: „*Viro amplissimo Jonae Kettner, civitatis Posoniensis Consuli, docto literarum aestimatori hasce paginas gratus D. (donat) D. (dedicat) Auctor.*“ — Minthogy e nevezetes munka csak kevés példányban nyomatott s e kevés számú példányok is nagy részt külföldre küldettek szét, minélfogva az mai nap nálunk a legritkább könyvek egyike: azért bővebb ismertetését ezennel elengedhetetlen kötelességemnek tartom. — Az első szakaszban, a bevezetésben rá utal a szerző arra, hogy a *szanszkrit* nyelv tanulmányozását többé a tudós világ nem nélkülözheti; erre azután érdekesen beszél el, hogy miként kezdődött a *szanszkrit* nyelv tanulmányozása Európában, s hogy miként kezdették a *bráhmánok*knak elrejtett kincseit („*reconditos Brahmano-*

¹⁾ V. ö. Gyászbeszéd *Repiczky József* felett *Toldy Ferencz*től. Uj Magyar Muzzeum. VI. 1855.

rum thesauros“) napvilágra hozni. Miután ugyanis a XV. század vége felé *Vasco di Gama* a *Kelet-Indiába* vezető tengeri utat fölfedezte: nem csak kereskedelmi czélokból, hanem csakhamar a végből is indultak oda európai férfiak, hogy a ker. hitet terjeszszék. E *missionáriusok* természetesen kénytelenek voltak megtanulni a benszülötteknek nyelvét, mert hiszen másképp velök a ker. tant meg nem értethették volna. A hittérítők közül a tudósabbak azonban be nem érték a közönséges népnyelvvél, hanem magának a *szánszkrit*-nak megtanulására is ösztönöz-
tetve érezték magokat. — Az első, ki magának szánszkrit-nyelv-
tudományával hírnevet szerzett, — örömmel mondhatjuk, —
hazánk fia volt. E földinknek neve *Hanzleden Ernő János*,¹⁾ ki
1699. óta közel 30 évig tartózkodott a *malabárok*-nál a ker.
vallás hirdetése és a szánszkrit nyelv megtanulása végett. Ő két
tudós *bráhmán*-tól oktattatta magát, hogy mennél alaposabban
ismerkedhessék meg az indiaiak szent nyelvével és gazdag iro-
dalmával. Ugyancsak e hazánkfia volt *Európában* az első, ki
szánszkrit nyelvtant irt és szánszkrit szótárt állított össze.
Azonban, sajnos! tudományos szorgalmának e gyümölcsei soha
sem láttak napvilágot. „*Utrumque per iniquam fortunam in
manuscriptis bibliothecae societatis propagandae latet, neque
typis unquam in lucem prodit.*“

Az XVIII. század második negyedében a Kelet-Indiába
hajozó francia és angol kereskedőknek száma tetemesen növe-
kedett. Közülök sokan Kelet-Indiában való tartózkodásuk alatt
szabad idejüket ezen ország történetének, vallásának, erkölcei-
nek és szokásainak, nyelvének és irodalmának átkutatására
használták fel. Azok között, kik az indiaiaknak irodalmát a
homályból napvilágra hozni törekedtek, leginkább az angol
Holwell tűnt ki. E jeles eszű férfiú 1727—1757. *Bengáliában*
tartózkodott s ezen 30 évnyi időt a *Bráhmánok* könyveinek
áttanulmányozására fordította. Ebbeli buvárlatait a legszebb
siker koronázta. Ugyan ő szerencés volt egyikét a *Veda*-köny-
vek legjobb commentárjainak, melyeket a bráhmánok «*Sász-
ter*»-nek neveznek, birtokába ejteni; mire azután ez — a

¹⁾ «E societate Jesu, gente Pannonius.»

szánszkrit nyelvben tökéletesen jártas — tudós az indiaiak szent könyveit angol nyelvre fordította. Ámde ugyanaz a balsors, mely említett hazánkfiának, *Hanzleden*-nek szánszkrit munkálatait üldözte, *Holwell* irodalmi munkásságának eredményét is meghiusította. Szánszkrit kézíratait ugyanis azon alkalommal, mikor *Calcutta* városa 1756. megvívott, tűz emésztette föl; úgy hogy összes munkáiból misem maradt egyéb, mint irodalmi tevékenységének azon rajza, melyet útleírásában találunk. — Nagy hírnevet szerzett magának egy francia tudós is, t. i. *Anquetil du Perron*, a következő munkának kiadása által: «*Upnekhat seu secretum tegendum, continens antiquam arcanam doctrinam e quatuor sacris Indorum libris excerptum, ad verbum e Persico idiomate Sanscreticis vocabulis intermixto in Latinum conversum, dissertationibus difficilia explanantibus illustratum.*» (1801. Strassburg.) Az *Upnekhat* a *Veda*-könyvekből vett tanítások és elmélkedések összege vagyis az Isten, világ, lélek és halhatatlanság fölötti elmélkedések eredményének össz foglalata. — A példa meg levén adva, az csakhamar sok más európai tudós részéről követésre talált. Igaz ugyan, elejente nehéz volt a bráhmánokat arra rábirni, hogy szent nyelvek titkait föltárják, mert hiszen ők kezdetben az idegenek iránti ellenszenvből inkább még rejtegették is előlük irodalmi kincseiket; — de végre mégis sikerült egyeseket pénzzel megnyerni; ezt látván a többi bráhmánok szintén simlékonyabbak és közlékenyebbek lettek, — annál inkább, mert hiszen utóvégre az európaiaknak mindent felkutató vizsgáló szemei elől úgy sem lehetett többé irodalmi kincseiket elrejtetniök. — Az ellenszenv az európai tudósok iránt később annyira eltűnt, hogy nem csak szívesen oktatták őket, hanem még magok is közreműködtek arra, hogy *nevezetesen törvényeik, persa* nyelvre fordíttassanak. Az indiai kereskedelmi társaság ugyanis azt akarta, hogy indiai alattvalói *saját ősi törvényeiket* használják azontúl is. Összehívta tehát a benszülött törvénytudókat; ezek megírták az indiai törvények vázlatát, ezt azután *persa* nyelvre s ebből azután *angol* nyelvre fordították. — Azok között, kik a *szánszkrit* nyelvet kiváló sikerrel tanulmányozták, egy *ausztriai* karmelita-barát is érdemel különös

megemléítést. E szerzetes, kinek neve *Paulinus a Scto. Bartholomaeo*, a kereszténység terjesztése végett a *malabárok* közt 14 évet töltött és tudományos bűvárkodásának eredménye egy 1799. kiadott *szánszkrit nyelvtan* volt; kiadta továbbá a *bráhmánok-nál* használatban levő *lexikon-nak* egy részét is.

A szánszkrit nyelvnek hatalmas bajnoka támadt *Jones Vilmosban*, ki az angol-indiai kereskedelmi társaságnak elnöke volt és a keleti nyelvekben rendkívül jártas. Ő a szánszkrit nyelvet és irodalmat oly hévvel tanulmányozta: hogy magok a *bráhmánok* is csodálták az indiai irodalomban való alapos ismereteit. Ugyanez a *Jones egy tudós társaságot* is létesített azon czélból, hogy felkutassa *Ázsiának*, mint az emberiség bölcsőjének, *összes*, kivált pedig *irodalmi régiségeit*. Hogy ezen társaságnak a működése sikerteljes volt, ennek tanuja a társaságnak 1788. megjelent következő munkája: „*Asiatic Researches*“. E munka Indiának egész történetére, tudományos és művészi állapotára szokatlan fényt árasztott és a benne főlhalmozott nem is sejtett kincsnek látása az európai tudós világot ámulatba ejtette.

Mint a philológiában általában, úgy különösen a *szánszkrit* nyelv és irodalom terén is a németek végre elragadták a pálmát a többi nemzetek elől.¹⁾ A szánszkrit nyelv törvényeinek nyomozása és tudományos megállapítása a német szorgalomnak érdeme. — Akkortájt, mikor *Tamaskó* e latin *dissertatio-ját* írta, a következő nyelvtanok voltak használatban: az angol *Wilkins-é* és *Forster-é*, továbbá a német *Frank-é* és főleg *Bopp-é*, ki, mellékesen megjegyyezve, kivá t azáltal kedveltette meg Németországban a *szánszkrit* nyelv studiumát, hogy a *szánszkrit* conjugatiót összehasonlította, a görög, zend, lithvaniai, szláv, góth és german conjugatióval s ezen eljárással igen sok nyelvkérdést, mely addig talány volt, könnyűséggel megoldott. — A mi a *szánszkrit lexikographiát* illeti, a harminczas évek elején a következő lexikonokat használták: *Wil-*

¹⁾ Napjainkban azonban az *angolok* s még inkább az *éjszak-amerikaiak* már-már túlszárnyalják őket a *szánszkrit* nyelvészet terén.

son-ét, mely *Calcuttá*-ban 1819. jelent meg; *Wilkins*-ét, mely *Londonban* 1810. nyomtatott; *Rosen*-nek „*Radices Sanscritae*“ című szógyűjteményét, mely *Berlinben* 1827. látott napvilágot, és végre *Bopp*-nak *Berlinben* kiadott „*Glossarium Sanscritum*“ -át.¹⁾

Végül megemlítendő még egy munka, mely az indiai irodalom ismeretét nagyobb körökben is terjesztette, t. i. *Schlegel Frigyes*-nek következő — érdekes összehasonlításokban gazdag — műve: „*Über die indische Literatur und Sprache*.“²⁾

A második szakasz általánosságban, a harmadik pedig részletesebben foglalkozik magával a szanszkrit nyelvvel. E szakaszokból a következőket emeljük ki. A szanszkrit nyelvet magok a bráhmánok is úgy tanulják, mint már régóta kihalt nyelvet; tehát úgy, a miként mi a latint és görögöt. A bráhmánok szentnek is tartják a szanszkrit nyelvet ezen levén irva minden, a mi vallásuk köréhez tartozik, s ez levén mai napig a cultusnak nyelve ő nálok. — Midőn Európát még jobbadán barbár népek lakták és a tudatlanság sötét köde nehezült még világrészünk legnagyobb részére: az indiaiak irodalma már teljes virágában volt, meglevén már akkor a *Vedák*, meg a *Rámáyana* és *Mahábhárata* című nagyszerű eposok. A hol ilyen bámulatos művek jöttek létre, ott természetesen a nyelvnek már hosszas irodalmi használatban kellett lennie, idő kellett ahhoz, hogy a nyelv azon tökéletességre vergődhessék, melyet az említett nagyszerű művekben bámulunk. De nem csak e roppant irodalmi emlékek tanúskodnak a szanszkrit nyelv régiségéről, hanem bizonyítja ezt egyszerűsége is. A szanszkrit szók gyökei, melyek az ezeret nem haladják meg,³⁾ csakis egy szótagúak, s így a szanszkrit nyelv egyike azon nyelveknek, melyek a legrégebb emberek egyszerű beszédmódjához legközelebb állanak. — A mi a szanszkrit nyelvnek a szerkesztését illeti, az egyszerűbb és szabályosabb még a görögnél is

¹⁾ Azóta *Böthlingk Otto* és *Roth Rudolf* is adtak ki egy-egy szanszkrit szótárt.

²⁾ *Schlegel* ezen művében az ó-indiaikat az ókor legbölcsebb és legtudományosabb népének mondja.

³⁾ A szanszkrit gyökök száma jelenleg már 2352.

és a szakértők összhangzó ítélete szerint valódi *remekmű*; s így nem ok nélkül nevezik azt az indiaiak *szánszkrit*-nak, a mely szó magyarra fordítva annyit jelent, mint *tökéletes*. — A szánszkrit nyelvnek saját írása van, melynek neve *Dévanágári*, mi annyit jelent, mint *istenek írása*; — használnak azonban *ben-gáliai* és másféle betűket is. Az egyes betűk kiejtésekor mindannyiszor hozzákapcsolódik az illető hanghoz a *kára* szó (= *qui facit*); így p. az *alpha* az indiaiaknál *akára*, az *iota* *ikára*, a *gamma* *gakára*, a *kappa* *kakára*, s így a többi. — A szánszkrit írásnak egyik különös sajátossága az, hogy mindazon szók, melyek ugyanazon gondolathoz tartoznak, összefüggő betűláncolatot képeznek; így hát valamely gondolat kifejezésére szolgáló szók *egy* testbe forrnak össze, „*ut non mentis solum perspicacitati, sed oculis quoque tanquam individuum orationis membrum se offerant*,” mondja e szokást magyarázólag a szerző. Hogy az ekképen összeforrasztott szóknak az elválasztása a kevésbé gyakorlottnak sokszor galyibát okozhat, azt említeni is fölösleges, kivált ha meggondoljuk, hogy a szók összefüzése által támadt szószörnyeteg néha 100, sőt 150 szótagot is számlál.

Különösen érdekes a többi között a *szánszkrit* melléknevek fokozása is. Ez sokban hasonlít a *görög* és *latin*-éhoz; a *comparativus* ugyanis többnyire *tárá* (a *görög* *τερος*) és a *superlativus* *támá* (a *görög* *τατος*, a *latin* *timus*, például *ultimusban*). Némely mellékneveknek *comparativusa* *ijász*-ra, *superlativusa* pedig *istá*-ra végződik, teljesen megfelelőleg a *görög* *ων* és *ιστος*-nak. — A mi a *szánszkrit* conjugatiót illeti, az kivált a *görög* conjugatióra vet meglepő fényt. Így a *görög* nyelvtan-írók a *μ* végzetű igéket azelőtt az *ω* végzetűektől származtat-ták *toltlás* által; csak későbbben — a *szánszkrit* nyelv tanulmányozása következtében — győződtek meg arról, hogy épen a *μ* végzet az eredeti, a mint egyáltalában az egyes számnak mind a három személyraga *μ*, *σι*, *τι*, tisztán szánszkrit; p. *τιθημι*, *τιθης*, *τιθησι*, a *szánszkrit*ban *dadhami*, *dadhaszi*, *dathati*.

THEWREWK ÁRPÁD.

A MARGIT-LEGENDA ÉS EREDETJE.

Nem rég azzal foglalkoztam, hogy kimutassam és meghatározzam e kiváló fontosságú régi magyar legenda íróját és korát; ez alkalommal viszontagságairól, jelen állapotáról és az alapjául szolgált eredetiről akarok szólni. Az adatok, melyek bizonyítják, hogy írója, Ráskai Lea, a margitszigeti dömés apácza-kolostor tagja volt, bizonyítják azt is, hogy a Margit-legenda ugyane kolostor apáczái számára készült; mert a folytonos «ez zyget» és «ez claftrum», a következetes «ju» és «hoz», a gyakori «maes» és «hyvonk» a szem előtt tartott olvasókat az íróval közös helyen egyesíti. A codex első birtokosa tehát a margit-szigeti dömés apácza-kolostor volt. Ezt megerősíti Ferrarius Zsigmond is (*De rebus Hungaricæ Provinciæ ordinis prædicatorum commentarii*. Bécs 1637. 220. l.), kinek ama jegyzékében, mely szent Margit életének dominicanus íróit sorolja fel, első helyen van megemlítve «*Author vitæ M. S. antiquiffimæ hungarico idiomate, quam vnà cum sacris ejufdem S. Virg. Reliquijs, Sancti monialis, rabiem immaniffimi Turcæ fugientes, ex Infula Danubiana B. Virginis Deip. Tyrnauiam detulerunt; & à R. P. Iacobo Nemethi Hungaro, sæpè memorato descrip-tam, mihiquè commo-datam, latinè vertendam curauit A. R. D. Michael Kaldi, Parochus Sopronienfis, ac deinde Lector Iaurienfis, vir omni laude infignis, & Ord. noftri benefactor, ac Pater Ipiritualis*». Hogy e kézirat nem lehet más mint a Ráskai Lea munkájának bizonyult muzeumi codex, az kitünik Ferrariusnak eme (317—318. l.) más szavaiból: «*IN libellulo vitæ M. S. non folum miracula, quæ deferipfimus, per Apoftolicos Commiffarios examinata recenferuntur, sed etiam Sororum primum, quæ prius cum S. V. Margar. cohabitantes, pro ea teftimonium tulerunt, dein Ecclefiasticorum virorum, illuftrium laicorum, & vulgi, eadem atteftantium catalogus attexitur: fed hic mutilus eft, qui, vix cœptus, defijt de scribi*», a mi a muzeumi Margit-legendára tökéletesen ráillik. Azonfölül meg Ferrarius közli is latin fordításban a két utolsó részt (318—326. l.) s az is pontosan összevág.

A margitszigeti dömés apáczák mindjárt a mohácsi csata

után még csak ideiglen, de 1529-ben már végkép elköltöztek a török elől s előbb Nagyváradra, az odavaló clarissákhoz, azután 1567 táján Nagyszombatba, a ker. szent Jánosról nevezett s akkor már csak négy elaggott szerzetes lakta dömés férfikolostorba menekültek, végre pedig 1615 ben Pozsonyba, a clarissák kolostorába telepedtek, a hol már 1637 ben is csak egy volt életben (Rupp: Buda-Pest és környékének helyrajzi története 77—79. l.). A menekülők közt, mivel még 1522-ben írt, tehát még élt, lehetett a szorgalmas jó Ráskai Lea is. Talán ez magyarázza meg, mért maradt meg annyi codexe. Szegénynek bizonyosan gondja volt a könyveire. Ferrarius Nagyváradot nem említve codexünket egyenesen Nagyszombatba viteti, a honnan okvetetlenül az apácákkal együtt a pozsonyi clarissák kolostorába jutott; mert az a Németi Jakab, a ki a Margit-legendát Ferrariusnak leírta és rendelkezésére adta, pozsonyi ferenczes barát volt, ki elkísérte őt a helybeli clarissa apácák kolostorába szent Margit ereklyéinek megtekintésére is (id. l. 327—328. l.). Nyilván szintén itt Pozsonyban került a múlt században Pray birtokába, de hogy mi módon s 1770 előtt határozottan mely esztendőben, azt nem tudni. Pray azután, a minek Horvát István csak «ezer bajjal» tudott nyomába jutni (Tud. Gyűjt. 1835. II. köt. 110—111. l.), eladta «a' hires Hédevári Wiczay Mihály» grófnak, ettől pedig «nagy hazafui áldozatok mellett» megszerezte, mint a 123. és 231. lapra nyomott czimeres bélyegből következtethetni, 1830 előtt Jankovich Miklós. Hogy ez mi áron jutott a kézirathoz, azt Mátray Gábornak az első tábla belső oldalára írt jegyzete szerint a «táblák hátulsó darabja belső oldalán» saját keze írásával maga jegyezte volt meg ily szavakkal: «Nicolai Jankowich Exemplar a Comite Michaele Viczay pro aureis Græcis et Romanis Rarissimis, uti Basileos Basileon Farnacis et aliis Nro 65. redemt. Unicum hoc pretiosissimum Linguae Hung. Cimelion». Jankovichtól végre, mint Mátray ugyanott mondja, ennek «első gyűjteményével», tehát 1836-ban megvette a magy. nemz. Muzeum, a hol most 406. Quart. Hung. alatt őrzik.

A Muzeumban újra beköttették. Elül, a tábla belsejére ragasztottat is hozzá számítva, 10 új levél van bele varrva.

Ezek közül 8 üres, az utolsóra pedig egy régibb szürke levél van ragasztva, melyen ez az írás olvasható: «Szent Margit élete. Kezd: ezenkeppen hagyja eöket &&c: Végzöd: el temete Nagy tiszteffeggel. pagina a 1-a usq. 232. Nicolai sen. Jankowich. Exemplar cum sua Theca pimigenea corio ruffo, c. ansis, Umbilico, et Angulis æreis», és más kéztől: «Jankovich Miklós gyűjtem.» A táblára ragasztott levélen Mátray Gábornak következő sorai vannak: «Midön e' kézirat Jankowich Miklós első gyűjteményéből a' magyar nemzeti Muzeum birtokába jutott, nem volt rendesen bekötve, hanem csupán a' mostani kötet két táblája közé, mellynek háta rongyoltt állapotban vala, helyezve. Ujra bekötetett 1852-ki Januarban, megtartatván a' kötés régi két táblája, 's háta ujonan készítettvén. Az említett táblák hátulsó darabja belső oldalán Jankowich Miklós kéziratával e' sorok voltak írva»: (itt következnek Jankovichnak fent idézett szavai és Mátray Gábor aláírása). Hátul is, a táblára ragasztottat hozzávéve, 10 új levél van; ez mind üres. Új sötét vörösbarna bőrhátán arany betűkkel nyomtatva: «Sz. Margit élete XVI. sz. kézirat». A levélszélek metszete aranyozás és berótt diszítés nyomait mutatja. Eredeti kötéséből megvan először is a két erős fatáblát fedő vörhenyes bőrboríték, melynek besajtott diszítésein aranyozás nyomai látszanak; azután nyolcz helyett három, az Érsekújvári Codexéinél is sokkal szebb sarokréz, egy az első tábla alsó jobb sarkán, kettő a hátulsó tábla két bal sarkán; végre mind a két tábla szép köldöke és a két kapocs. E kötés műtörténeti szempontból is megérdemli a figyelmet.

Hátul a codex töredék maradt, mivel Ráskai Lea nem fejezte be. Ez meglátszik abból, hogy az utolsó levél tulsó lapja egészen üres, hogy tehát az írás az innenső lapon szakad meg s hogy még itt is 8 sornyi üres hely van. Elül azonban csonka. A szöveg mutatja, hogy itt sok nem hiányozhatik, mert már az első sorokban ez van mondva: «Ez idevben zent margit azzon meeg yol nem zolhat vala. Ezen idevben kezde zent margit tanolny a b cet aue mariat». Hogy mennyinek kell hiányoznia, azt az első ternió állapotából derítettem ki. A Margit-legenda terniói a két utolsó 4—4 levelest kivéve, mind 10 levélből álla-

nak; az első ternióban pedig a fűző fonalon túl ugyan 5, de innen csak 3 levél van. Ez mutatja tehát, hogy elül 2 levél szakadt ki. Ferrarius idejében még e hiba nem volt, Pray már kénytelen kiadásában (*Vita s. Elisabethæ viduæ nec non b. Margaritæ virginis*. Nagyszomb. 1770. 251. l.) a legenda elejét egy a pozsonyi clarissák kolostorában talált múlt századbeli codexből pótolni, melynek azonban én már semmi nyomát sem tudtam találni. Hogy Ráskai Lea nem egyfolytában végezte a legenda írását, az abból látszik, hogy a léniázás színe és a ténia egyre változik. Az előbbi néha alig látszik, néha meg fakó, fekete, kékes, sárga; a ténia pedig fakó, hamvas, barna és fekete közt váltakozik. Ez újra támogatja, a mit már fejtegettem, hogy Ráskai Lea közben-közben máson is dolgozhatott, valamint ugyanazt mutatja minden rövidsége mellett a Példák könyve is. A 4., 7., 10. ternió első lapja felső jobb szélére régi kéz, de nem Ráskai Lea, 1., 2., 3. számot írt; úglátszik a codexet 3—3 ternióból álló csomókra akarta osztani. A 96. lap bal szélére Pray ezt írta: «S. Margarita obiit Ao. 1271o 15 februarij annor 29o» s alkalmasint a feketés téntával csinált számos jel is tőle ered. Azonkívül az egész codexen végig lépten nyomon három újabb kéz oktalan javíthatása alkalmatlankodik. Az 1., 2. és 31. levél féregrágtá, de szerencsére a szövegben csak csekély kár esett s az is biztosan pótolható. Mikor Pray kiadta, a 3. ternió (37—56. lap) a helyéből előbbre volt zavarva; hogy hová, nem tudhatni, talán a mai 10. és 11. vagy 12. és 13. lap közé; mert az physikai lehetetlenség, hogy a hová Pray kiadása (259—269. l.) helyezi, a 11. és 12. lap közt lett volna, mivel e két lap egyazon levél két oldala, mely közé tehát képtelenség akármit is beékelve gondolni. Praynak eszerint, habár nem szól róla, észre kellett vennie a bajt s így annak, hogy a 11. és 12. lap közé iktatta a kibolygatott ternió szövegét, nem lehetett más célja, mint hogy segítsen rajta. Kitalálta, hogy itt valami hibának kell lenni, mint a kiadása (Szűz szent Margit aszszonynak élete, Buda 1782.) 10. és 27. lapján olvasható közbevetett megjegyzések mutatják, Vajda Sámuel is; de hogy mi a hiba, azt ő sem tudta fölfedezni, mivel mint Praynak úgy neki sem tűnt fel az a hézag,

mely azáltal a ternió igazi helyén támadt s mely nála a 48., Praynál pedig a 282. lapra esik. A ternió úgy látszik helyen kívül maradt mindaddig, míg Mátray ki nem javíttatta a codex kötését; legalább Pray kiadásának a muzeumi könyvtárban Hung. e. 940 alatt őrzött kötetében Mátray jegyezte czeruzával a lapok szélére, hogy mi hová való, s így alkalmasint ő állította helyre a codex rendjét.

Hogy a Ráskai Lea írásának bizonyult Margit-legenda nem maga az eredeti, hanem csak másolat, arról már Pray is meg volt győződve, a ki egyszerűen csak «exemplar apographum» gyanánt említi (id. h. 249. l.). Horvát István (id. h. 112—113. l.) ezt azzal iparkodik bebizonyítani, hogy idéz néhány szóalakot, melyekben «e' későbbi Kézirat néhol a 'régii, néhol pedig az utóbbi Magyar Nyelvnek nyomait tünteti előnkbe»; de példái («Egyszer Mageri Királyt, máskor Magyar Királyt emleget; egyszer az első Halottas Beszéddel egyezve látotta, máskor látta kifejezéssel él; egyszer az Elvevő Eset nála naptól, asztaltól, sororoktól, klastromától, máskor asztaltul, Petronyllától, sororoktul; egyszer tellyességvel, emberekvel, aszszonyval, máskor emberekkel, aszszonnyal olvastatik nála, 's a' t.») történetesen mind olyanok, melyek Ráskai Lea egyéb műveiben is igen sűrűn előfordúlnak s így mint a másoló sajátságai az eredetire nem engednek következtetést, tehát a Margit-legenda másolat voltának bebizonyítására nem használhatók. Toldy Ferencznek is (Ó s középk. magy. nemz. irod. tört. 3. kiad. I. köt. 168—169. l.) «mind régibb és újabb formákkal vegyes nyelve, úgy a legendának egyes helyei mutatják» azt, hogy «e codex régibb szöveg másolatát foglalja magában». A dolgot tehát sokkal határozottabban állították, mint a mily erősen bizonyították; pedig vannak, ha csekély számmal is, de egészen biztos adataink, hogy Ráskai Lea előtt már kész magyar szöveg volt. Ez adatok: törlései, igazításai és botlásai. Lássuk sorban a nyomásokat.

A hufvet (11. l.), herchegnek (46. l.), hol (74. l.) szavakat így kezdte volt: vf, er, o; de ezeket kitörülve, amúgy írta; a hvffert (53. l.) szó h-ját is utólag pótolta, az afonlok (27. l.), alala (47. l.), orgya (49. l.) tykvffal (52. l.) szavakét

meg egészen el hagyta. A *h*-nak *e* mellőzését csakis a Margit-legendában és itt is csak *e* néhány példában találjuk s így semmiképen sem lehet Ráskai Lea sajátja, azért sem mint eredeti szerző, sem mint fordító, egy szóval fogalmazó nem esett, nem eshetett volna bele, hanem csak mint másoló. Az ennek (52. l.), fororoktevl (60. l.), valasztatvan (155. l.) szavakat előbb így kezdte: *ef*, *z*, *vaza*; *de* kitörülte és a maga módja szerint írta. A mi a törlésekben nyilatkozik, ismét nem Ráskai Lea sajátja, hanem másé, tehát ebbe sem magától eshetett. A vagyok (119. l.) előbb vagyon volt, a *k-t* az *n* törlése után ragasztotta hozzá. Pedig a vagyon, mint a Jordánszky Codex világosan mutatja, valamikor az egyes számú első személyt is jelölte s így nem volt szükség kijavítani. Látszik tehát, hogy Ráskai Lea már csak a vagyok alakban érezte az egyes számú első személyt, ennél fogva a vagyon alakot csak más után indulva írhatta. Eddig szándékos, a következőkben akaratlan az eltérés. A fazkodafokat (48. l.) szót hamarjában úgy kezdte, hogy *far*, *de* azután kitörülte és helyesen írta. Tehát *z* helyett *r-t* akart írni, a mi csakis úgy eshetett meg rajta, hogy már kész magyar szöveg volt előtte, melyben a *z* nagyon hasonlított az *r*-hez. Az Azert (86. l.) szót is először úgy írta hogy *Mert*, *de* ezt mint tévedést rögtön kitörülte s a helyessel pótolta. Ez szintén csak abból származhatik, hogy azt a szót nem szabadon írta, hanem már mástól írva látta maga előtt; mert itt az *M* nem lehet más, mint az *Az* hibás olvasása. Egyszer meg valaky (49. l.) és *kyk* (123. l.) csúszott ki a tollából, mikor világosan vala *ky* és *kyt* kellene. Hogy az előbbit hasonlóképen kész magyar szöveg alapján kellett egybe rántania, azt már most alig szükséges érintenem; a *kyk* megfejtése ellenben valamivel nehezebb, hanem ez is csak hibás olvasás eredménye lehet. A *kyk* ugyanis nem támadhatott másképp, mint hogy Ráskai Lea kész magyar szöveget követett, melynek *kyt* szavában a *t-t* *k* jelentő *e*-nek nézte s így *k*-val helyettesítette. Ennyi a biztos adatunk.

Látni való, hogy Ráskai Leának *e* törlései, igazításai és botlásai mind olyanok, melyek sem eredeti, sem fordító fogalmazótól nem származhatnak, hanem csakis másolótól eredhet-

nek. Ez adatok oly nyomósak, hogy majdnem mindenik magában is elegendő volna annak a megmutatására, hogy a Margit-legenda csak másolatban maradt ránk. De fontosak abban a tekintetben is, hogy megismerni belőlük az eredetinek néhány sajátosságát. Így megtudjuk, hogy ez mellőzte a szókezdő *h-t*, hogy nem törődött a kétféle (éles és tompa) sziszegő hangok írásbeli megkülönböztetésével, hogy *z-je* nagyon hasonlított az *r-hez*, és hogy a *k-t c-vel* jelölte. Mind ez legalább is a XV. század első felére helyezi vissza. Fontosak amaz adatok végre még azért, mivel első csoportjuk azt is világossá teszi, hogy a Margit-legenda mily állást foglal eredetijével szemben. Különösen meglátszik, hogy Ráskai Lea szándékosan kerüli ennek föltűnő sajátosságait; mert ha nagy néha megesik is rajta, hogy vigyázatlanságból követi, mihelyt észre veszi, rögtön kitorüli és a maga szokására tér. Így hát tudatosan áll az eredetivel szemben s nem annyira másolónak, mint inkább átírónak mondható. Azok az apró törlések, igazítások és botlások e kérdés eldöntésében tehát többet érnek mint a legszebb hozzávételek és okoskodások. Azért kívánatos, hogy az ilyeneket a kiadások ki ne gyomlálják, hanem mint kétségtelen bizonyítékokat híven közöljék.

Itt azonban teljesen még nem szakad meg a biztos ismeret. Az eredetiről többet is tudhatunk. Nekem legalább szintén úgy látszik, hogy nem egészen hiába támaszkodunk az ilyenekre: Mert mynt az legenda vety (34. l.), vgy vagyon meg iruan az ev zentfeges eletyrevl (68. l.), yol lehet altalyaban nem neuzezy meg a legenda helyet. hanem chak zent egyhaznak mongya. De menere az legendanak folyafa targya. az kar allyat mongya zent egyhaznak (99. l.), mykeppen ev neky eleteben meg vagyon irvan (121. l.), nekevkn es jrva hagyak mykeppen yol lagyatok az ev legendayat (123. l.), Ez foror marianak mondasarol fem eztendeyrevl. semmyt nem jrtak az legendaban egyebet (228. l.). Ezek ugyan, meg kell engedni, mind Ráskai Leától vagy egy előtte való másolótól is származhatnak. Bizonyosság rá épen az a hivatkozás, mely kétségkül a legfontosabb köztük; értem a 123. lapról idézettet. Ezt azért jó lesz még külön is szemügyre venni. Az van mondva benne,

hogy a pápa követei, kik azért jöttek Magyarországba, «nyv lak zygeteben. maas keppen bodog azzon zygeteben. hol nyvgozyk zent Margyt azzonnak tefte. hog ot meg tudakoznanak nagy erevs byzonfag alat zent margyt azzonnak zentfeges eleterevl choda tetelerevl,» hivatásukban szigorúan eljárván mindent híven megírtak s ezt «papanak be viuek» meg a nyúlakszigeti kolostorban is «jrua hagyak» szent Margit «legendayat.» Nyilván való, hogy a mit a szigeten «jrua» hagytak, nem «legenda,» hanem jegyzőkönyvük hiteles mása volt. Ezt pedig az eredeti, ha látta és használta, nem nevezhette legendának; már másoló tehetette. Hozzá járul még, hogy a szerkezet is gyanús lehet, mert a «nekevnk es jrua hagyak» azt kívánná, hogy «papanak be viuek» helyett is «papanak es be viuek» legyen. Azért úgy látszhatik, hogy a «papanak be viuek» szavakkal valamikor a gondolat be volt fejezve. E szerint a «nekevnk es jrua hagyak mykeppen jól lagyatok az ev legendayat» szavak mind tárgyi mind alaki oknál fogva későbbi betoldás lehetnének. Ugyanazt szabad volna a többi hivatkozásról is gondolnunk, melyek tehát ez esetben csak azt mutatnák, hogy Ráskai Lea vagy valamely előtte való másoló hogyan bánt az eredetivel, de nem azt, hogyan készült maga az eredeti. Hogy ez nem volna épen valami nagyon merész föltevés, azt itt már tán nem szükséges bizonyítgatnom.

Mind a mellett nem lehetetlen, sőt én is egyenesen valószínűnek tartom, hogy ama hivatkozások, csak hogy némi módosítással, mind az eredetiből származnak. Az a módosítás a legenda szót illeti. Hogy e helyett mi lehetett az eredetiben, azt sejtetni ama két idézetből, melyek közül az egyik azt mondja, hogy «vgy vagyon meg iruan az ev zentfegés eletirevl» (68. l.), a másik pedig így szól: «mykeppen ev neky eleteben meg vagyon irvan» (121. l.). E kifejezésmód tagadhatatlanul jobban illik ama jegyzőkönyv mására, melyet a szentségvizsgálók a pápához visszatérve a szigeten hagytak; mert abban, habár nem legendává földolgozva, csakugyan meg kellett lenni mind annak, a mit szent Margit életéről megtudhattak. Minthogy azonban valamely szentnek élete, természetesen ennek leírását értve rajta, közönségesen annyi mint legenda, a forrást már nem

ismerő másoló könnyen azt hihette, hogy az élet itt is csak legendát jelent s azt rendesen erre változtatta. Ha pedig azok a hivatkozások nem Ráskai Leától vagy valamely előbbi másolótól származnak, akkor az eredetiből bizonyos, hogy nem lehet fordítás, hanem szükségképen szabadon kellett készülnie ama forrásból, mely már mint a szentségvizsgálók jegyzőkönyvének mása ismeretes. E mellett szól az is, hogy mostani alakjában meglehetősen kevés latinismust, ellenben sok magyarságot mutat. Az utóbbiak közül egyik igen nevezetes ez: «efmeeg monda zent margyt azzon az fraternek. ha vagyon hydeeg lelev napod. ffelele az frater. Ma vagyon hydeeg lelev napom» (136. l.). Ezt mint a nyelven támadt hólyagot elmulasztó «ha kelt? ma kelt» eredeti magyar babonás párbeszéd hí mását latinból, mert az említett forrásnak így kellett szerkesztve lennie, fordítani nem lehetett. Toldy Ferencz is (Ő s középk. magy. irod. I. köt. 169. l.) azt hiszi, hogy nem «fordítottatott, hanem szabadon szerkesztetett e magyar legenda, mint azt tartalma s a deák rokon legendákkal,» különösen a Guariniéval való «összehasonlítás bizonyítja, melyek szinte ama küldöttségi munkálatokon alapszanak, de a magyartól némiben különböznek, általában pedig nálánál sokkal rövidebbek és soványabbak.» Csak abban téved, hogy ugyan e helyen a magyar eredetinek két forrást tulajdonít, midőn azt mondja, hogy az «első szentségvizsgáló küldöttség hivatalos irományai s az ez által deákul szerkesztett legenda szolgáltak forrásul, melyeket az 1276 körül készített s a pápának megküldött.» Nyilván ő is fennakadt a legenda szóban s minthogy helyes véleménye szerint ama szentségvizsgáló küldöttségnek hivatalos irományai egyik mását úgyis okvetetlenül a szigeten kellett hagynia, a magyar Margit-legenda meg egyre legendát említ, úgy fejtette meg magának a dolgot, hogy a küldöttség bizonyosan legendát is írt. De nem bolygatva, hogy erre épen semmi adatunk nincs, határozottan ellene szól, hogy legendánk mindig csak egy forrást említ, melyen mind a mellett, hogy legtöbbször legendának van monda, mást mint a szentségvizsgáló küldöttség jegyzőkönyvét nem érthetünk.

Még nehezebb meghatározni az eredetinek korát. Horvát

István (id. h. 112. l.) azt hitte, hogy már 1276 táján készült. De már Toldy Ferencz kimutatta (Magy. Acad. Értes. 1850-ről 12. l. vagy Uj Magy. Muz. 1850-1. II. köt. XII. l.) ennek teljes alaptalanságát. A négy hely közül, melyet Toldy a legendából arra nézve idéz, hogy eredetije «nem egy koru a' szüz' szentségének vizsgálóival,» hármat ugyan (Ennek vtanna futa egy kys mezevckere kyt maftan hyvonk claftrom kevezepinek. az jdevben ot myelnek vala az fororok nyarban 128. l., es ev maga be efeek az kutban. mert az jdevben az kutat nem kerehtettek kevrnyvl keuel. mykeppen maftan. es vala az kut az nagy vduaron az kohnya elevt. mert akoron az kys fetet kohnyaban fevznek vala 132. l., Tahat el mene zent margyt azzon az ev kamorachkayaban az ev jmadfagnak helyere. hog ky vagon az kar kevezvt es az kevfalkevezvt. az az kyt maftan hyvonk zent margyt azzon helyenek 136. l.) semmikép sem tartok erősnek, mivel időbeli vonatkozásuk ép úgy származhatik Ráskai Leától mint az eredetiből, s habár csakugyan fel nem tehető, hogy a bennük «érintett változások, különösen a' klastrom külön helyiségei' neveinek cseréi sz. Margit' halálával rögtön estek meg,» azért az eredeti mégis bizvást egykorú lehetne «a' szüz szentségének vizsgálóival,» mivel ama helyek biztosan csakis annyit mutatnak, hogy Ráskai Lea másolata nem lehet abból az időből való, a mi egyébirant a nélkül is kétségtelen. Többet nyom a következő idézet: «Ezenkeppen fel evltevteteek nagy fyralmakkal es fazkodásokkal. es mykoron volna jmmar vetenyenek jdeye fel veueek ez zent zvznek] ev zentfezes teftet es el hozak es le teuek az kar alat yol lehet altalyaban nem neuезy meg az legenda helyet. hanem chak zent egyhaznak mongya. De menere az legendanak folyafa targya. az kar allyat mongya zent egyhaznak» (99. l.). Ez már inkább az eredetiből való lehet s így erősebben mutatja, hogy az csak oly időből származhatik, «midőn szent Margit' kortársai közül immár egy sem élt a' szigeti klastromban, különben a' helyet, mellyen a' szent kiterítve volt. szemtanúktól tudható» az író «s nem kelle azt» a legenda «folyamatából ki-sűtnie».

De akármi értéket tulajdonítson is valaki e helyeknek,

annyi igaz, hogy Horvát István homokra épített. A 123. lapon ugyanis világosan az van mondva, hogy «nekevnk es jrua hagyak mykeppen jol lagyatok az ev legendayat.» Ellenben Horvát Praynak (id. h. 316. l.) «jrna» sajtóhibáját, melyet már Vajda Sámuel pusztá sejtésből is helyesen kijavított a maga kiadásában (103. l.), nem «jrua»-nak vette, hanem még azzal sem törődve, hogy itt értelem szerint legfeljebb még «jrnunk» volna lehetséges, erőszakkal «jrnin»-ra változtatta és így a dolognak olyan színezetet adott, mintha a Margit-legenda hajdani magyar eredetije amaz első szentségvizsgálók meghagyásából, tehát nem sokára azután, midőn «a' Római Pápnak ezen Követei» Magyarországra jöttek, vagyis 1276 táján készült volna. Nevezetes, hogy Horvát István a Margitlegendát már akkor Jankovichnál akár minden nap is megnézhetette volna s okoskodását mégis egy pusztá sejtésből helytelenül kiigazított sajtóhibára alapítja. De azért a legenda eredetije, mondja Toldy (Magy. Acad. Értes. 1850-ről 13. l.), «sokkal sem készült Margit halála után, a' mire különösen az mutat», hogy az imént idézett 123. lapon «a' szentesítési ügyet nem viszi tovább 1276-nál, holott ha az sokkal későbbi volna, a' Robert Károly' harmincz évvel utóbbi lépéseit is alkalmasint megemlíti vala; 's hogy az ország' akkori állapotjaira vonatkozó némelly helyek nagyon fris emlékezetét árulják el a' nem rég elmúlt időknek.» Ezt másutt (Irodalomtört. Olvasókönyv. I. köt. 47. l.) azzal egészíti ki, hogy «a régi Margitlegenda eredetileg kétségtelesen a XIV. század elején, s valószínűleg ama dömés szerzetbeli *András barát* (Andreas Hungarus) által 1306 körül íratott, ki által I. Károly király Margit szentesíttetését, az említett évben, V. Kelemen pápánál szorgalmazta.» Mind ebből azonban csak annyi bizonyos a mit már egyszer említettem, hogy az a mű, melyről Ráskai Lea másolja a Margit-legendát, legalább is a XV. század első feléből való volt. Régibb lehetett, de újabb nem. Hogy ez nem volt-e már maga is másolat, arról teljességgel semmit sem tudni. Toldy (ut. id. h.) «a gyakori s mindig változtató másolásokat» emlegeti, melyek kivették a Margit-legendát «ösi nyelvezetéből». Ez csakugyan hihető,

de határozott adatunk nincs rá; mert ismerni csak egy másolatot ismerünk, a Ráskai Leáét 1510-ből.

Eddig csak okoskodva szóltunk az eredetiről, de hátha előteremthető volna? Horvát István csakugyan nyomozta is. «Hanéki,» úgymond (id. h. 113. l.), «azt kérdi tőlem, vallyon fönmaradott-e a' XIII-dik Századból» (ő ugyanis, mint már tudjuk, ez időbe helyezte) «a' régi Kézirat? erre határozottan ugyan nem felelhetek, de még is adhatok igen kellemes tudósítást. A' híres Kollár Ádám Kézíratai között (Catalogus præstantissimorum Librorum nec non rarissimorum Manuscriptorum Bibliothecæ Kollérianæ. Wien, 1783. 8-o pag. 4. Nro 25.) volt egy ilyen tzmü is: «Vita B. Margarethæ Virginis, Belæ IV. Hungariæ Regis filiae, olim ab anonymo Hungarice scripta, et ex perretusto manuscripto caesareo codice membraneo a D. Paula Kovács Debrecinensi perquam diligenter exscripta». Itt íróhártyán készült és a' Bétsi Tsászári Könyvtárban őriztetett régi — igen régi — Magyar Kézíratról vagyon szó: Ellenben Pray Kézirata, melly ma Pesten Jankovich Ur gazdag Gyűjteményét ékesíti, papirosra íratott, a' Nagy Szombati és Posoni Apátság-nak tulajdonuk volt, 's tudtomra a' Bétsi Tsászári Könyvtárhoz soha sem tartozott. Most, többszöri kérdezősködéseim szerint, Boldog Margitnak valamelly Legendájával nem bír a' Bétsi Tsászári Könyvtár. Előjő-e az íróhártyán készült Magyar Kéziratnak néminémü nyoma a' Bétsi Tsászári Könyvtárnak régiebb lajstromaiban? azt nem tudhattam meg: De annyit bizonyosan tudok, hogy Kollár Ádámnak jeles Kézíratai II-dik József Tsászárnak rendeléséből egy artzátlan magyarnak rütette miatt a' Bétsi Tsászári Titkos Levéltárba vitettek.» Az utóbbi dolgot Toldy Ferencz úgy igazítja helyre (Magy. Acad. Értes. 1850-ről 11. l.), hogy «a' Kollár' kézíratai csak akkor vétettek meg az udvar által, miután egy részök elárvereztetett,» és hogy «ez utóbbiak közt volt» a Margit-legendának debreczeni Kovács Pál által «az udvari könyvtárnak azóta elveszett codexéről készült» kérdéses másolata is, «melly eladatván közel negyven évig magán kezeken forgott, míg végre 1821. junius 8. azon okból, hogy azon egy kötetben némelly, birtokjogokat illető oklevelek és acták' másolatai is foglaltat-

nak, a' cs. udv. kamara által megvétetett.» Toldy ezt «a' Pray' kiadásával, 's menyire jegyzései engedék, a' nemz. muzeumban levő, a' XVI. század elején készült» codex másolatával összehasonlította, s abból «kitünt, hogy e két másolat lapról lapra, betűről betűre, még törléseit is ide tudva, tökéletesen megegyezik annyira, hogy az udv. könyvtár' elveszett hártýa-irata (mellynek a' Kolláré hív másolata) 's a' muzeum' papirosra írt codexe tökéletesen megegyeztek.»

Eszerint Toldy épen sem kételkedik, hogy a bécsi udvari könyvtárnak csakugyan volt egy hártýára írott Margit-legendája, s így abból, hogy ennek a magy. nemz. Muzeum papirosra írott legendájával a másolatok tanúsága szerint «lapról lapra, betűről betűre, még törléseit is ide tudva, tökéletesen» meg kellett egyeznie, teljességgel semmit sem következett. Én szerintem pedig ebből nagyon világos, hogy a bécsi udvari könyvtárnak ilyen codexe soha nem is volt, soha nem is lehetett. Hivatkozhatnám mindjárt arra, hogy egy oly könyvtárból elvessése is hihetetlen, és hogy a könyvtár összes katalogusaiban, sőt a Kollár Ferencz néh. udv. könyvtárór könyveinek és kézíratainak Horvát István idézte lajstromán kívül sehol, még magán a másolaton sincs semmi legcsekélyebb nyoma. De elég már az a feltűnő «tökéletes megegyezés». A magy. nemz. Muzeum papirosra írt codexének valódisága minden kétségen fölül áll; az nem hamisítvány, nem utánzás, nem hasonmás, hanem a XVI. század elején élt Ráskai Lea, margitszigeti szent Domonkos rendi apácának 1510-ben készült saját kezeírása. Már most ennek megvan a maga helyesírása, megvannak a maga botlásai és törlései; mind ez megvolt híven a bécsi udvari könyvtárnak hártýára írott Margit-legendájában is. A papiroscodexből, mint nem régen kimutattam, egy megkezdett ternió kiesése folytán már elejétől fogva, tehát 1510 óta, szent Margitnak néhány csodatétele hiányzik; a hártýacodexben természetesen, minthogy amavval «lapról lapra, betűről betűre, tökéletesen megegyezett», szintén nem volt meg. A papiroscodexnek nem 1637 előtt, midőn Ferrarius használta, elül kiszakadt két levele; és csodák csodája a hártýacodexből ez is hiányzott. Lehet-e még gyanúsabb megegyezést képzelni?

Akár közös forrásból, akár egymásból származtatjuk a két codexet, mindenkép teljes lehetetlenségbe ütközünk. Az első esetben a hártycodexben meg kellene lenni legalább annak, ami a papiroscodexből belül kiesett s mint tudjuk a Példák könyvébe tévedt. Ugyanaz áll a második esetben is, ha a hártycodexet tesszük Ráskai Lea eredetijévé; ha pedig megfordítjuk a dolgot, még mindig nagyon sajtóságos véletlenség marad, hogy a hártycodexből is szintén elül épen két levél hiányzott, s magyarazatul legfeljebb azt tehetjük fel, hogy 1637 után vagyis akkor készült, mikor a papiroscodexből elül már az a két levél kiszakadt volt; de ezzel hogy egyezik azután a «pervetustus,» az igen régi? Azonfölül pedig valamennyi esetre áll az, hogy régebben nem úgy másoltak, hogy egy-egy lapra épen annyi sort és egy-egy sorba épen annyi betűt raktak, a mennyi az eredetiben volt, sem pedig ennek orthographiáját híven nem követték, botlásait s törléseit meg épen soha nem utánozták. Megengedem ugyan, hogy a Kollár-féle könyvek és kéziratok lajstromában az a hártýára írott s a bécsi udvari könyvtárnak tulajdonított Margit-legenda csak egyszerű tévedés, s nem azért van koholva, hogy így debreczeni Kovács Pál másolata nagyobb értékűnek lássék; de annyi bizonyos, hogy e másolat okvetetlenül a Pray birtokában volt muzeumi Margit-legenda kéziratának másolata s hogy eszerint ama hártycodex, valamint sehol semmi nyoma, ép úgy, ha csak furfangosan becsempészett és hasonlóképp ismét eltüntetett hamisítványnak nem képzeljük, csakugyan soha nem is volt, mert soha nem is lehetett.

Így hát Horvát Istvánnak azon reménye, hogy amaz állított «pervetustus manuscriptus cæsareus codex membraneus» talán a Ráskai Lea Margit-legendájának eredetijét rejthette magában, teljesen meghiúsult. Sajnálom ugyan, de azt hiszem, hogy az az eredeti már örökre elveszett; mert abból, hogy eddig még egyetlenegy codexünknek sem sikerült fölfedeznünk magyar eredetijét, fájdalom, azt lehet következtetni, hogy az eredetiekre, ha le voltak másolva, nem csak hogy semmi gond nem volt, hanem még szándékos pusztításnak is estek áldozatul; többnyire talán maguk a másolók semmisítették meg. Hiszen rendszeren csak akkor másolták le, midőn már szokatlan

régi nyelvük és nehezen olvasható elavúlt írásuk nagyon szükségessé tette az átírást. Mert nem épen ritka ám régi írott könyveinkben az Apocodex utolsó lapján olvasható olyféle panaszos megjegyzés, hogy «Bajos az Olvasása». Így ha újra le voltak írva, úgy látszott, mintha többé már semmi értékük sem volna. Nagyon valószínű tehát, hogy a Margit-legenda eredetije sem járt szerencsésebben. Adja isten, hogy a jövő e sejtelmemet megczáfolja! Nekem lesz benne legnagyobb örömem.

VOLF GYÖRGY.

Volcatius Sedigitus canonja.

(Gell. XV. 24.)

- Látom, sok ember még nem tudja biztosan,
 A vigirók közül kié a pálmaág.
 Megoldom a csomót ítéletem szerint,
 Úgy hogy ki ellentmond, az most már mitse mond.
- 5 A pálmányertes *Staius Caecilius*.
 Utána *Plautus* jó mint győztes második.
 A harmadik jutalmat bírja *Naevius*.
 A negyediket *Licinius*nak juttatom.
Liciniusra Atilius következik.
- 10 Mind hatodik áll a sorrendben *Terentius*.
Turpilius a hetedik, *Trabea* nyolczadik.
 Kilenczediknek bizvást *Lusciust* teszem,
 Óság okáért tízediknek *Enniust*.

Ford. P. T. E.

A Latin Anthológiából.

(Riese 796.)

Varus ebédre hívott a minap véletlenül engem.
 Pompa tömérdek volt, ámdé szegény az ebéd.
 Nem táplálékkal de arannyal díszlik az asztal:
 Tálalnak sokat a szemnek, a szájnak alig.
 Mondám: Vare, pofázní jövék s nem nézni te hozzád.
 Vagy feladass eledelt, vagy leszedsz az aranyt!

Ford. P. T. E.

A SZEMÉLYES ÉS A VISSZATÉRO NÉVMÁS A «CHANSON DE ROLAND»-BAN.¹⁾

1. A mai francia nyelvben megkülönböztetjük a kapcsolatos személynév-másokat az önállóan használtaktól. A Chanson de Rolandban, valamint az ó-francia nyelvben egyáltalában mindkét nemű névmás kapcsolatos és önálló értelemben fordul elő. Ez oknál fogva értekezésünkben a «rövidült» és «teljes» elnevezéseket fogjuk használni.

2. A teljes (*moi, toi, soi*) alak sajátképen tárgyeset, mely az eredeti nominativust (*je, tu, il*) kiszorította. Kivételt képez a személynév-más nőnemű alakjának egyes szám 3-dik személye *elle* (*ele*), a mely eredetileg is nominativus alak volt. A régibb tárgyesetek *lei, liu* helyébe a nominativ lépett.

Brachet²⁾ szerint a XIII. század végeig az alany kifejezésére kizárólag *je, tu, il* szolgált. A Ch. de R.-ban mégis találunk már példát az alanyesetnek a teljes alakkal való kifejezésére.

Mei ai perdut e (tres)tute ma gent.

3. A nom. alak az egyes számban az 1-ső személyre nézve rendszeren *jo, je*; a 2-dikra *tu*; a 3-dikra *il, ele*; a többes szám 1-ső személyében *nos, nus*; a 2-dikban *vos, vus*; a 3-dikban *il, eles*. Az *ils* alak *il* helyett csak a XIV. század óta van használatban.

Deus! dist li quens, or ne sai *jo* que face (1982)

Unkes neu oi poür là u *tu* fus (2046)

Seignurs dist *il*, mult malement nos vait! (2106)

Que *ele* fut à nobile vassal. (1123)

Puis recevrat la lei que *nus* tenum (225)

Nos avum droit, mais tist glutun unt tort. (1212)

Se *vos* murez, esterez seinz martirs (1134)

«*Vus* avez mult ben dit.» (143)

Puis que *il* sunt as chevaux e as armes. (1095)

¹⁾ Használt források: La chanson de Roland, Müller Th. kiadása, Göttinga, 1863. — Fr. Diez, Gramm. d. romanischen Sprachen, Bonn, 1844. — Programme du college royal français, Berlin, 1873.

²⁾ Grammaire historique de la langue française, 173. l.

4. *Jo, tu, il* (ego, tu, ille) az ó-francia nyelvben még hangsúlyosak és ezen oknál fogva önálló értelemben is használhatnának.

Ne vos, ne *il* ùi porterez les piez (260)

Bel sire nies, e *jo* e vos irum. (881)

5. A személynévmás dativusa és accusativusa mindkét alakban előfordul, használata nagy ingadozásnak van alávetve. Csak a XIII. században lett általánosabb a most érvényes szabály, mely szerint az ige után a teljes, az ige előtt pedig a rövidült alak áll. A Ch. de R.-ban e részben még semmiféle szabály sem állapotott meg.

Alde respunt: «Cest mot *mei* est estrange (3717)

Ki *tei* ad mort, France ad mis en exill (2935)

«Veire paterne, hoi cest jor *me* defend imparat. (3100)

Ki *lui* véist Sarrazins desmembre. (1970)

Oliver frère, cum *le* purrum nus faire? (1998)

Mais il *me* mandet que en France m'en alge. (187)

6. Az infinitivusra nézve megjegyezzük, hogy a személynévmásos kiegészítő előtte és utána is állhat, csakhogy az előbbi esetben kivétel nélkül a teljes alak van használatban.

As tables juent pur *els* esbaneier. (111)

S'en volt ostages, e vos l'eu enveiez,

U dis u vint pur *lui* affiancer. (41)

Oliver sent qu'il est à mort naffret,

De *lui* venger jamais ne li est sez (1966)

7. Præpositióval mindig a teljes alak használatos.

Seignurs, parlez à *mei*! (2742)

Tels 1111 cenz i troevet entur *lui*. (2092)

Envirun lui plus de vint milie humes. (13)

Respunt Rollanz: Ne placet Deu que mi parent pur
mei scient blasmet.

8. A személynévmás nyomatékos használatánál a teljes alak fordul elő.

Ezen alak mellett a kapcsolatosnak ismétlése csak a XIV. század óta használják.

Guenes respunt: *Mei* est vis que trop torge.

9. Ha az ige előtt dat. és accusat. áll, az előbbinek rövi-

dült alakja csakis *le, la, les*-vel fordul elő. Ezen szabály a Ch. de R.-ra nézve is érvényes. Megjegyzendő, hogy ilyen esetekben a mai sorrendtől eltérőleg gyakran az accus. megelőzi a dativust.

Respunt li quens : «Deus *le me* doinst venger!»

«Beu *le me* garde» (1819)

10. A reflexiv viszonyt a francia a többi román nyelvekkel ellentétben, különösen a határozottan jelölt személyeknél a személynévmás 3-dik személyével fejezi ki. Személytelen fogalmaknál és határozatlan személyeknél *soi* használatos. A Ch. de R.-ban, valamint az ó-francia nyelvben egyáltalában erre nézve nincsen megállapodás.

As tables juent *pur els* esbaneier. (111)

De *lui* venger jamais ne *li* est sez. (1966)

Or ad *li* quens *endroit sei* assez que faire (2123)

11. A személynévmás elhagyása. Az alanyi személynévmás elhagyása a modern francia nyelvben csakis a fölszólító módban és néhány régi szólásmódban történik. (N'importe si bon vous semble.) A XVI. századig és így a Ch. de R.-ban is az elhagyás gyakori. A személytelen *il* ugyanezen törvénynek van alávetve.

E dist al rei : Salvat seiez de Deu. (123)

Pris *ai* Valterne e la terre de Pine. (199)

En cest pais *avez* estet asez. (134)

N'i ad païen ki un sul mot respundet. (22)

E or sai ben *n'avons* guaires a vivres. (1923)

«Charles, cheval che! car *tei ne* fault clartet.» (2454)

N'i ad castel ki devant lui remaigne (4)

12. *En* és *i* (y). Az ó-francia nyelv személyes viszonyoknál gyakrabban használja e szót, különösen az *en*-t mint a mai nyelv.

S'il voelt ostages, *il en* adrat par veir (87)

Il *en* apelet e ses dux e ses cuntés (14)

Envei uns *i* les filz nos muillers. (42)

13. *En* és *i*-n kívül a személynévmások pleonasticus használata nagy szerepet játszik. Némelykor a következő fogalom

előzetes megjelölésére vagy egy előbb megnevezett tárgyra való utalás végett használtatnak.

Mais saives home *il* deit faire message.

Seignurs barnus, qui *i* purruns enveier

Al Sarrazin ki Sarraguce tient? (254)

Jo nen ai ost qui bataille li dunne (18)

Ja pur murir ne vus *en* faldrat uns (1048)

E! lasse! que *nen* ai un hume ki m'ociet (2723)

14. A szem. névmások pleonasticus használata a modern nyelvben oly esetben is fordul elő, midőn a tárgy a mondat kezdetén áll. Le livre, dont vous me parlez, je ne l'ai pas vu. A Ch. de Rol. is ismeri a névmás ezen alkalmazását, ha az alany az állítmány előtt és a tárggyal közvetlen kapcsolatban van. De ha az alany hiányzik, vagy az ige után áll, a tárgyesetnek a szem. névmás által való ismétlésének csak oly esetben van helye, ha a tárgy és az állítmány közt más mondatrész van.

Ceste bataille beu *la* puum tenir.

15. Gyakoribb azon eset, hogy a tárgy nem ismételtetik, de ily esetben az alany az állítmány után áll, vagy ha névmás, kihagyatik.

Cels ki ci sunt, devum aveir mult vils.

16. A semleges *le* pleonast. használata az ige és különösen a *faire* ige előtt jellemző az ó-francia nyelvre nézve.

Ne m' fesis mal, ne jo ne l' te forsfis (2029)

Respunt li quens: Cor li aluns aider!

A i cest mot *l'unt* Francs recumencet.

17. A tárgyeseti *le*, *la*, *les* valamint a semleges *le* elhagyása szintén jellemző az ó-franciaúra és így a Ch. de R.-ra nézve is. Más esetek kihagyása ritkábban fordul elő.

Dunez li l'arc que vos avez tendut . .

Li reis (*le*) dunet e Rolanz l'a reçut.

Leverunt nos en bieres sur sumers,

Si nus plurrunt de doel et de pitet

Enfuerunt (nus) en aîtres de musters.

18. Szórend. A személyes és a visszatérő névmások szórendjére nézve a Ch. de R.-ban teljes szabálytalanság uralkodik.

Valamennyi eset az ige előtt és utána is fordul elő. Az imperat. affirmativ alakja sem képez e részben kivételt.

Dist Oliver : «D'iço ne *sai jo* blasme.» (1081)

Jo ai vént les Sarrazins d'Espagne (1082)

Sempre murray, mais cher *me suis* vendut (2053)

Truverunt nos e morz e detrenchez. (1747)

Li arceves (ques) *les ot* cuntrarier (1737)

Impèrat :

•Veire paterne, hoi cest jor me defend! (3100)

A halte voiz s'escrie : «Aiez nos Mahume! (364)

Viszszatérő névmás :

Met *sei* sur piez quanqu'il poet s'esvertuet. (2297)

Tant *se* fait fort e fiers e moneviz. (2125).

STRAUSZ SALAMON.

A Latin Anthológiából.

(Riese 877.)

Itt ülök Caesar küszöbén már egy nap egy éjjel,

S még se jutok hozzá véle közölni bajom'.

Menjetek, oh kegyes istennők, folyamodni nevemben,

S ezt mondjátok a szent úrnak a színe előtt:

Már ha nem érem el azt, hogy meghallgasson a császárr,

Csak legalább valaki jóne, ki mondja: eredj!

Ford. P. T. .

Pacuvius saját sírverse.

(Gelt. I. 24.)

Habár sietsz is, ifjú, e szikla kér,

Tekints reá s olvasd, mi rajta írva van:

•Itt nyugszik a költő Marcus Pacuvius. •

Ennyit kívántam én, hogy tudj. Élj boldogul!

Negyedik sora eszembe juttatja Torquato Tasso sírja feliratát (Rómában, a S. Onofrio-féle klostromban). •Itt nyugszanak Torquato Tasso tetemei. Hogy ezt megtudd, idegen, azért tették ide a szerzetesek ezt a követ 1601-ben. Ő 1595-ben halt meg. •

Ford. P. T. E.

A SATURNALIAK.¹⁾

A monda szerint Janus uralkodása alatt Saturnus hajón jött Latiumba, melynek királya szívesen fogadta. Saturnus hálául a latinokat földművelésre tanította, minek következtében életmódjuk és erkölceik nemesbültek. Midőn azután Saturnus a földről rögtön eltűnt, e sok jótétemény fejében oltárt emeltek neki és ünnepet rendeltek tiszteletére, melyet Saturnaliáknak neveztek. Egy másik monda szerint a pelasgokat ősi hazájukból kiűzték, s midőn új lakóhelyeket kerestek, vándorlásaik közben eljöttek Dodonába s ott Zeustól jóslatot kértek, ki ezt válaszolta volna nekik:²⁾

Leljétek meg a Siculiak saturnusi földjét
 S az Aborigenesek Kotyléjét, hol sziget úszik.
 S a zsákmány tizedét adjátok Phoebus Apollnak,
 S Hadesnak fejeket, s az atyának is adjatok embert.

Hosszú bolyongás után eljöttek Latiumba és a Cutiliai tóban megtalálták a nevezett szigetet. A folyó közepén ugyanis sok sár ülepedett le s ez ágakkal és fákkal annyira meg volt rakva, hogy úgy nézett ki mint egy sziget. Amint látták tehát, hogy ez az istentől rendelt hely, elfoglalták az egész vidéket, s a jóslat szerint a zsákmány tized részét Apollónak szentelték, Jupiternek pedig templomot és Saturnusnak oltárt emeltek s ez utóbbinak egy ünnepet rendeltek, — a Saturnaliákat. Jupiternek és Saturnusnak sokáig embereket áldoztak, de Hercules eljövetelekor e véres áldozatok megszűntek és ezentúl csak állatokat és gyümölcsöt mutattak be nekik.

Ha e két mythusnak közös vonásait nézzük, azonnal szemünkbe ötlük, hogy Saturnus neve alatt azokat a népeket kell értenünk, melyek a legrégebbi időkben keletről és éjszokról

¹⁾ Olvastatott a Philol. társaság 1880. nov. 3. tartott ülésében.

²⁾ Στείχετε μαίόμενοι Σικελῶν Σατούρνιον αἶαν
 ἥδ' Ἀβορειγενέων Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται,
 οἷς ἀναμυχ χθέντες δεκάτην ἐκπέμπετε Φοῖβω
 καὶ κεφαλᾶς Ἑλιδῆ καὶ τοῦ πατρὸς πέμπετε ζῶτα.

az itáliai őslakóktól még el nem foglalt vidékekre vándoroltak be; a mi pedig magát az ünnepet illeti, egyelőre csak arra következtethetünk, hogy a legrégebb időkre megy vissza.

Nézzük már most, hogy mit tanulhatunk a mythusból az ünnep természetére nézve. A Saturnaliákat decemberben tartották; midőn állami ünnepé lett, e hó 19-ére estek, de a családi körben hét napon át tartották őket, a miért is *septem Saturnalia*-knak nevezték e napokat. Így mondja Nonius Macrobiusnál (I. 10. 3.): *olim exspectata veniunt septem Saturnalia*. De midőn Caesar a decemberi hónapot két nappal megtoldotta, 21-én vették kezdetüket, Augustus alatt 19—21, tehát három napon át tartottak (*publice*), de úgy, hogy az utolsó nap különösen *Ops*-nak volt szentelve. Végre Caligula, hogy a közörmöt meghosszabbítsa (*ut lætitiæ publicæ in perpetuum quoque augetur*, Suet. Calig. 17.), még egy napot adott a Saturnaliákhoz és ezt Juvenalishoz nevezte.

Mi volt tehát ez ünnep jelentése? E kérdésre akarunk e sorokban megfelelni, mert az eddigi mythologiai magyarázatok mind ellenkeznek egymással és nem is elégitenek ki. Hartung (*Religion der Römer* II. 125) ezt mondja: *Die Saturnalien wurden im Dezember gefeiert, wo man die Feldarbeiten des vorhergehenden Jahres sämmtlich beendigt, und die des neuen noch nicht begonnen hatte, und waren somit ein wahres (!) Erntefest*. Ez okoskodáson mindenki könnyen megütközik, mert csak nem hihetjük, hogy aratási ünnepet tartsanak akkor, midőn a múlt évi mezei dolgokat elvégezték és az új éviakat még meg nem kezdték. Ez *lucus a non lucendo*. A magyarázat ellen már maga az idő, a melyben az ünnepet tartották, szól: mert ki gondol decemberben az aratásra? Mummius, egy atellana író, Macrobiusnál (I. 10. 3.) ezeket mondja: *Nostri maiores velut bene multa instituere, hoc optime, frigore fecere a summo dies septem Saturnalia*; tehát a római író maga mondja, hogy a téli idő volt a legalkalmasabb az ünnep megülésére, s így világos, hogy a Saturnaliák a földművelésre és aratásra *nem* vonatkozhattak. Preller tehát jogosan támadta meg ezt a nézetet; de halljuk, hogy mit mond ő maga: *Vielmehr ist Saturnus um diese Zeit (t. i. decemberben) recht*

eigentlich der verborgene Gott der Tiefe, nach welchem Latium das Land des verborgenen Gottes hiess, d. h. der Gott der Saaten, der verborgene Segenspender aus der Tiefe; és kevés-
 sel utóbb: Indessen scheint man die Saturnalien seit alter
 Zeit vom 17. Dezember an sieben Tage lang gefeiert, also bis
 in diese Zeit des kürzesten Tages unserer Weihnachten hinüber-
 gezogen und eben deshalb, wie diese Jahreszeit in so vielen
 Religions-Systemen die Bedeutung einer gesegneten und die
 einer *allgemeinen Erneuerung der Natur* hat, zugleich *als solche*
begangen zu haben. (Römische Mythol. p. 413). De ez a magya-
 rázat sem sokkal külömb Hartungénál. Helyesen jegyzi meg
 ugyan, hogy a téli idő ellene szól Hartung nézetének, de neki
 is jobban kellett volna ügyelnie az időre. Ugyan melyik nép
 ünnepelte december hóban a természet újjászületését? Igaz
 ugyan, hogy a föld ekkor gyűjt uj erőt, de ezt csak a naptárak
 és a csillagászok számításai mondják, az emberek csupán jeget
 látnak, fagnak és dideregnek. A természet megújulásának
 ünnepét a nép csak akkor ülheti, midőn mindenki szemével
 látja, hogy a természet uj életre ébred, s ez csakis tavaszkor
 lehetséges. Külömben is az ilyféle örömnép megtartása nem
 feküdt a régi rómaiak természetében. A többi újabb mytho-
 logus mind Preller után indul.

Sem Hartung, sem Preller nem látták át, hogy ez az
 ünnep az alvilági istenek tiszteletével áll kapcsolatban, hogy
 ezek az istenségek a rómaiak kultusában és mythusában nagy
 szerepet játszanak. Alvilági isteneknek és hatalmakkal tartot-
 ták a rómaiak mindazokat, a kik Itália ős istenségei és királyai
 voltak. Azt hitték ugyanis, hogy ha egy idegen nép idegen
 istennel foglalja el a másikkal földjét, akkor a győző nép
 utódainak e régi isteneket, kik mintegy legyőzettek s a föld alá
 vándoroltak, ki kell engesztelniök, nehogy rájuk haragudjanak
 az elrabolt uralom miatt. Saturnus pedig, mint láttuk, régi
 latiumi király volt, a ki sok jót tett a néppel, de rögtön eltűnt a
 földről, mint a latinok minden ősi királya, s uralmát másra
 hagyta. E miatt az utódoknak, a hódító rómaiaknak, félniök kel-
 lett az ő haragjától s őt engesztelő áldozatokkal kibékíteniök. A
 Saturnaliák tehát eredetileg, még mielőtt az állam meghatá-

rozta volna az ünnepély napját, az alvilági Saturnus kiengesztelésére szolgáló ünnep volt. Evvel a két mythus is összhangzásban áll; az első szerint ugyanis akkor hozták be a Saturnáliákat, midőn Saturnust nem látták többé a földön; a másik pedig, a melyben az emberáldozatok játsszák a főszerepet, s melyeket Herkules bábból készült emberi alakokkal cserélt fel, nyíltan az alvilági istenekre mutat, mert az ily emberáldozatok az egész római mythusban az alvilági istenekkel állnak kapcsolatban. Állításunk bizonyítékot nyer, ha közelebről nézzük, hogy mily alkalommal hozták be nyilvánosan az ünnepet. A 218. év vége felé több vidéken borzasztó csodajeleket láttak. Siciliában a katonák dárdái, Sardiniában a lovagok botjai, melyeket kezükben tartottak, égő fényt adtak; a tengerparton gyakran tűz csillogott, a katonák pajzsai vértől izzadtak; Prænestében égő kövek estek a földre, Faleriiben az égen rés támadt s több efféle (Liv. XXII. 1.). Ezek hírére Rómában a consul összehívta a patreseket, a decemvirek a sibyllai könyvekhez fordultak tanácsért s elhatározták, hogy valamint a többi isteneknek és istennőknek, úgy Saturnusnak is ünnepet kell rendezni. Ekkor áldoztak először az ő templomában, lectisterniumokat rendeztek a városban, nyilvánosan kikiáltották a Saturnália ünnepet és megparancsolták, hogy a napot örök időkre meg kell ünnepelni. Látjuk tehát, hogy az istenek haragjának kiengesztelésére rendezték az ünnepet, s a mit addig csak egyes családok tettek, most az egész népre kötelezővé lett. Tekintetbe veendő, hogy a sibyllai könyveket is megkérdezték, melyek tanácsára rendszeren az alvilági vagyis ős istenségek tiszteletét, a kiknek haragjától féltek, akarták helyreállítani.

Ha most azt nézzük, hogy mit tettek ez ünnep alatt, akkor látni fogjuk, hogy minden mozzanat a mi állításunk mellett szól. A szolgák e hét napon át nemcsak szabadok, hanem urak voltak; a pilleust, a szabadság jelképét tették fejükre; az urak ekkor nem parancsoltak nekik, hanem inkább őket szolgálták. Ételeket raktak eléjük, mint a házi urak elé, s csak miután a szolgák a lakomát befejezték, ültek az urak az asztalhoz. Így mondja Accius Macrobiusnál I. 7. 36.

Maxima pars Graium Saturno et maxima Athenae
 Conficiunt Sacra quae Cronia esse iterantur ab illis
 Eumque diem celebrant; per agros urbesque fere omnes
 Exercent epulis laeti *famulosque procurant*
 Quisque suos *nostrique itidem* et mos traditus illinc
 Iste ut *cum dominis famuli epulentur ibidem.*

A szolgák szabadon társalogtak az urakkal, mint azt Horatiusból is látjuk, a ki Davus szolgájának azt mondja, hogy használja fel «decemberi» szabadságát s mondja meg a mit akar (Sat. II. 7. 5.). Ez mind feltűnőnek látszik, ha tekintetbe vesszük, hogy mily szerepük volt a szolgáknak a rómaiaknál. Sem jog, sem törvény nem ótalmazta őket uruk kegyetlensége ellen, nem is tekintették őket embereknek, hanem vett dolgoknak, és e napokon annyi kitüntetésben részesültek! Bizonyára ez is az isten haragjának kiengesztelésére szolgált, mert szükséges volt, hogy a megharagudott istenségnek valami ajándékot adjanak. S mi nagyobbat és drágábbat adhatott neki a római polgár, mint méltóságát, melyet e napokban egészen levetett? Mert az istenek már a miatt is haragudhattak, hogy a római polgárok oly fényes, a szolgák ellenben oly alacsony szerepet játszottak. E miatt e napokban, a melyekben az isteneket ki kellett békíteni, felcserélték a szerepeket. S miért részesítették épen a rabszolgákat e kitüntetésben? Mert bennök látták amaz őskori nép utódait, melynek istenei az ő hódításuk folytán alvilágiakká, lettek, s hogy ezeknek mintegy elégtételt szerezzenek, ezeknek a vélt utódoknak néhány napra visszaadták szabadságukat. Tehát ez a tény is a Saturnaliák azon természetére viendő vissza, a melyről előbb szóltunk. — A magán és nyilvános ellenségeskedéseket e napokban elfeledték (Macrobius I. 10. 1. bellum Saturnalibus sumere nefas habitum; és I. 16. 16. item diebus Saturnalium nefas proelium sumere), még a bűnösöket sem büntették meg e napokon, hanem az ünnep utáni napra halasztották a büntetést (Macrob. I. 10. 1. poenas nocente isdem diebus exigere piaculare est). Mindez csak a kiengesztelődésre mutat, mert a ki az istenek haragját ki akarja engesztelni, mindenekelőtt a maga haragját tegye le.

A Saturnaliákon ezeken kívül szokásban volt, hogy a

rómaiak egymásnak ajándékokat küldöttek, különösen viaszképeket, már pedig a viasz-képek az alvilági istenekkel, a Manesekkel és Diva Maniaval állanak kapcsolatban, a kiknek a legrégibb időkben embereket áldoztak; ily emberi alakú képekkel egészítették tehát ki őket s kérték, hogy fogadják el a képet a valódi ember helyett. E képek küldésének szokását Varro helyesen magyarázza, a ki azt mondja, hogy e képek alatt a régenten Dispaternek, ez alvilági istenségnek, feláldozott emberek emléke lappang; Dispater pedig Saturnussal később egy fogalomra egyesült. Tehát ez is azt mutatja, hogy a Saturnaliák az alvilági istenek tiszteletével függnek össze. — A képeken kívül viaszgyertyákat is szoktak volt küldeni, a mi valószínűleg szintén evvel áll kapcsolatban. Hartung e szokásnak magyarázatát nem adja; Preller a gyertyákban is a felébredő természet ünnepelését látja, midőn így szól: Diese (Wachskerzen) hatten schwerlich eine andere Bedeutung als die der Freude und des wiedererstehenden Lichtes, zumal da der Gebrauch von brennenden Lichtern, Lampen und Fackeln bei gottesdienstlichen und festlichen Gelegenheiten auch sonst in Rom und überhaupt bei den Alten nichts Seltenes war, und der Gebrauch der Licher oder des Feuers um die Weihnachtszeit, d. h. um die Zeit des kürzesten Tages gewiss auch nichts anderes als Freude und die Erneuerung des Lichtes bedeuten soll (R. M. 415). De Preller elfeledni látszik, hogy e gyertyákat sohasem gyujtották meg, a jel tehát csakis a gyertyákra s nem a fényre vonatkozhatik. A gyertyákban is mint a képekben benn volt a symbolikus jelentés, a mit azok eredete is tanúsít. A pelasgoknak, mint láttuk, a jóslat azt parancsolta, hogy Saturnusnak embert — *φῶτα* — áldozzanak, tehát eleintén szószerint vették a parancsot és emberáldozatokat mutattak be; de Herakles rábeszélte az utódokat, hogy emberek helyett csak gyertyákat — szintén *φῶτα* — áldozzanak. Innen jött szokásba, hogy a Saturnaliákon gyertyákat küldöttek egymásnak (Macrob. I. 7. 31.). Magától értetődik, hogy a mythoszt nem kell szó szerint venni; de tény az, hogy e gyertyák, úgy mint sok más dolog a római kultuszban, képletilag mást jelentettek. Sokszor azt találjuk, hogy az ily képek maguk a személyek vagy dolgok helyett

használtattak, s rendesen a hasonló hangzat dönti el, hogy mi lépjen az áldozat helyébe. Így cepa (vöröshagyma) capite helyett, mæna (egy kis tengeri hal) anima helyett s több efféle. Így lehetett az a gyertyákkal is, hiszen *cereus* hasonhangú volt *carus*-sal vagy a görög *zapá*-val. Az alvilági istenek embert követeltek, minden család fél, hogy *kedres*-ét el kell vesztenie, tehát nem a *cari*-kat áldozzák fel, hanem a *cereri*-ket. De akár-mint legyen a dolog, annyi tény, hogy e gyertyák, ép úgy mint a viaszképek, a Saturnaliák alvilági jelentését nyíltan mutatják.

Még egy szokás bizonyít a mi állításunk mellett. Az egész éven át Saturnus képe a házban és a templomban lenfonalak-kal volt megkötözve; a Saturnaliákon azonban e kötelékek alól feloldozták. (Apollodorus Macrobiusnál I. 8. 5. Arnobius IV. 24. Statius Silvæ I. 6. 4.) E szokást Hartung és Preller magyarázat nélkül hagyják, mert nem vonatkozik sem az ara-tásra, sem a természet megújulására. Preller úgy vél segíteni a nehézségen, hogy egyszerűen kétségbe vonja annak hitelessé-gét, hogy Saturnus kötelékeit ekkor feloldották (R. M. 127.). Ez nem is lehetséges az ő véleménye szerint, mely így hangzik : Der auffallende Umstand, dass das im Tempel befindliche Bild des Saturnus das ganze Jahr hindurch mit Ausnahme seines Festtages im Dezember an den Füßen mit wollenen Binden umwickelt und wie gefesselt war, erklärt sich am natürlichsten aus dem mehrfach (?) hervortretenden Glauben der Alten, dass man sich durch Fesselung oder Anbindung eines Götterbildes des vom Gotte ausgehenden Segens und seiner unsichtbaren Gegenwart talismanisch versichern kann. Ha tehát az egész éven át mintegy leláncolni akarták az isteni erőt, hogy ne távozzék tőlük, miért oldozták fel épen az ünnepen? Annál szorosabban kellett volna akkor e kötelékeket meghúzni! vagy tán nem volt szükség jelenlétére ép akkor, mikor neki áldoz-tak? Könnyen megtaláljuk azonban ennek is magyarázatát, ha meggondoljuk, hogy Saturnus alvilági istenség, s megemlék-szünk arról, a mit előbb ez istenségekről mondottunk. Saturnus hajdan latiumi király volt, de hatalmától megfosztották és elűzték, tehát tehetetlenül s mintegy megkötözve ül mások uralma alatt. E miatt pedig bizonyára haragszik; a Saturna-

liákon tehát nem lehet jobban kiengesztelni haragját, mint ha néhány napra visszaadják elrabolt birodalmát s szabadon engedik uralkodni, mint az előtt.

E pontokra akartam röviden emlékeztetni. A többi ez ünnepre vonatkozó adatra nézve egyetértek a mythologiai tankönyvekkel. Tudjuk, hogy e napokon a rómaiak fényesen öltözködtek, hogy gyakran ettek, a városon keresztül kiabálták az *io Saturnaliumot*. A későbbi időkben sok mellékes dolog járult ehhez, a minnek azonban az ünnep eredetéhez semmi köze sem volt. Sok mindenfelét küldöttek később a viasz-képeken és gyertyákon kívül; mindezekről Martialis említést tesz VII. 53.

Omnia misisti mihi Saturnalibus, Umber
Munera, contulerant, quae tibi quinque dies,
Bis senos triplices et dentiscalpia septem
His comes accessit spongia, mappa, calix,
Semo:liusque fabae cum vimine Picenarum,
Et Laletanae nigra lagona sapae,
Parvaque cum canis venerunt cottana prunis
Et Libycae fici pondere testa gravis.

Látjuk tehát, hogy az ünnepély későbbi időkben nagyon víg volt. De ez nem szól a mi véleményünk ellen, hogy ősi keletkezésekor szomorú és komoly ünnep volt. Mily sok szertartást találunk, melyeket a későbbi rómaiak maguk sem értettek! Csak egy példát hozok fel: a Caristia ünnepet; mily nagy vígsággal ünnepelték később ezeket a napokat, pedig, mint nevök is mutatja, eleintén halotti áldozatok voltak. Erre mutat a Keros szó, a mely a Geniusokkal és Laresekkel hasonló. A víg Saturnaliák a középkorban a farsangnak feleltek meg; pedig ez sem volt eleintén víg, hanem csak éjjeli virrasztás és a hamu napja volt: a negyvennapos böjtnek kezdete, a melyet azután oly kicsapongó örömmel ünnepeltek. A számár-historia, mely a husvétii ünnepkor a középkorban a templomokban szokás volt, tán szintén evvel hasonlítható össze.

Dr. KONT IGNÁ CZ.

KÜLÖNBÖZTETÉS. ¹⁾

Így nevezhetjük magyarul a nyelvnek azt az eljárását, melyet német nyelvészek *differenzirung*, angolok *differentiation* névvel jelölnek. Igaz, hogy ezen néha mindenféle különbözővé-tételt értenek, pl. azt is, ha egy hang kétféle változást szenvedve az egyik nyelvben ilyen, a másikban amolyan alakban jelenik meg. De rendszeren azt a jelenséget nevezik így s *különböztetésnek* vagy *különítésnek* is azt nevezhetjük: hogy néha a nyelv egy szót kétféle alakban használ, s a két alakkal aztán olyan okosan gazdálkodik, hogy az egyikhez idővel más jelentést fűz, más árnyéklattal használja, mint a másikat.

Némely ilyen különítés csak látszólagos és voltaképpen egyéb nyelvtörténeti okok következménye. Például a németben a jelentőmódú „*sie nahmen*“ -től látszólag csak az *a : ä* hangváltozás különbözteti meg a föltétes „*sie nähmen*“ alakot, de ennek ott nem a külömbőségtevés volt indító oka, hanem az, hogy a régi németben az első alak *námun*, a másik *námin* volt s az utóbbiban az *i* visszahatása változtatta meg az *ä* hangot. Szint-így az egyesszámi német *er fällt*-ben nem azért változott meg az *a* hang, hogy a többes *ihr fall(e)t*-től különbözzék, hanem azért, mert az első a régi nyelvben **vallit* (ahd. már *vellit*) volt, a másik ellenben *vallat*.

Máskor azonban azonegy szó ölt kétféle alakot s aztán az egyikhez egy, a másikhoz más jelentést kötnek a beszélők. A latin *caput* p. a francziában egyfelől *chef* lett s így fő embert, fő dolgot jelent; másfelől *cap*, és ilyen alakban hegyfoknak a neve.

A latin *qui* és *quis* tulajdonkép azonosak, de a nyelvszókás úgy különböztette meg őket, hogy az első csak relativumúl szolgált, a második pedig kérdő és határozatlan névmásúl (*ne quis, si quis*). — A magyarban is ugyanazon három szereppel

¹⁾ Fölolvasás a Philologiai Társaság február havi ülésén.

fordul elő a *ki* névmás: a) kérdő: *ki az?* b) határozatlan: *ki jó, ki rossz; ha ki jönni talál;* c) relativum: *ki korán kel, aranyat lel.* De rendszeren különbséget teszünk, csakhogy már járulékeszközökkel, úgy, hogy kérdésben az egyszerű *ki-t*, határozatlanul a *vala-ki-t*, viszonyítónak az *a ki-t* használjuk.

A finn nyelvben *kopara* az állat patája, de rövidített alakjában *kopra* v. *kaura* az emberi marék. A német *nach* és *nah* valaha egyek voltak. Szintúgy a *sanft* és *sacht* szók, továbbá a *knabe* és *knappe*, a *Ærl* és *Karl*, a *wieder* és *wider*, a *das* és *dass* szópárok.

A mai németben *der see* a tó, *die see* a tenger, holott a régi németben még *der see* jelentette mind a kettőt. Ennek a különböztetésnek már az indító okát is megmondhatjuk. A hollandi nyelvben ugyanez a szó nőnemű volt és csak a tenger jelentésére szorítkozott, s onnan jött aztán át a németbe hasonló megszorítással, úgy hogy *der see* azontúl a tó jelentésére szorult.

Itt és számos egyéb esetben látható még a különböztetésnek kiinduló pontja és útja. Azonban például nem lehet megmondani, hogy történt, hogy az angol *queen*, mely valaha általában nőt jelentett s most csak a királyné neve, a nyelvérzékre nézve mikor és mikép vált külön az azonos eredetű *quean* szótól, mely most elvetemedett némbert jelent. — *Geiger*, a ki először méltatta e jelenségeknek a nyelv fejlődésében oly rendkívül messzevágó szerepét, legnagyobb részüket csakugyan a véletlennek tulajdonítja. És ennek tulajdonítja a hasonló hangú s kezdetben rokon jelentésű gyökerek jelentésbeli elágazását is. Legyen szabad erre nézve *Geiger*nek egy-két jellemzőbb helyét idéznem:

•Ezen tények alapján tehát — így szól kisebbik munkájában ¹⁾ — •azt kellett állí'anom, hogy az a nyelvnek fölszínéből elvont törvény, mely szerint minden hangnak határozott fogalom felel meg és viszont, ha mélyebbre hatolunk, elenyézik, minthogy éppen ellenkezőleg azonagy hang jelölhet min-

¹⁾ Der Ursprung der Sprache, Stuttgart, 1869. 89. l.

den fogalmat s ugyanazon fogalmat jelölheti mindenféle hang ; továbbá, hogy a különös jelentés, melyet egy-egy hangcsoport idővel elér, mindig a pusztá véletlen eredménye, vagy más szóval : a fejlődése.»

«A nyelvben mindenütt,» — mondja u. o. a 140—141. lapon — «a gyökerekben is, látunk ilyen szétágazó variációkat, és a hangbeli változatokhoz mindenütt csatlakozik a jelentésbeli eltérés. Ezeket a gyökkülönítéseket (wurzelspaltungen) eddig úgy szokták fölfogni, mintha a hangot a jelentések megkülönböztetése végett variálták volna. A mi egész előadásunkból kitűnik, hogy a hangok oly okokból váltakoznak, melyeknek semmi közük a fogalomhoz, s hogy csak utólag történik e megoszlott hangokban a fogalmak megoszlása, elkülönülése. A nyelv tehát mindenütt elül jár (die sprache ist primär); a fogalom a szó által keletkezik . . .»

Ha a magyar nyelvészetben is meg akarjuk alkotni a nyelvvizsgálatnak véleményem szerint legfontosabb részét, a *jelentéstant*: ebben még az úgynevezett elhomályosult metaphoráknál is nagyobb szerepet fog játszani a *specializálás*, a fogalmaknak a nyelvhasználatban való megszorítása, determinálása, különössé tétele. Ez pedig többnyire azelőtt váltakozott és határozatlanabb synonymák megkülönböztetésével jár.

Az *aszás* és *száradás* közt azt a finom, de jelentős különbséget teszi a nyelvszokás, hogy az *aszás* a testhez hozzátartozó, a *száradás* pedig a kívülről hozzájárult nedvek eltünését jelöli. Hogy ez a különbség nem volt meg kezdettől fogva, kiviláglik abból, hogy a moldvai csángó még ma sem különbsézteti meghatározottan egymástól, s pl. a megázott utasnak azt mondja, hogy aszalja meg magát a tűzhely melegén.

A *tág* és *bő* és *mély* szavak jelentése azelőtt nem igen különbözhetett, sőt majdnem bizonyos, hogy a két utóbbi csak egy szónak kétféle kiejtése, mert a régi *böv*, *bév*, a somogyi *bej*, s a rumunba átment *bilsegu* (bévség, bőség) mutatják, hogy *bő* csak a *mély*-nek elváltozott alteregója. Most *bő* csak a vízszintes, *mély* csak a merőleges kiterjedésre vonatkozik — a köznyelvben, de a csángó még most is nevezi mélységnek a messzeséget, tehát a vízszintes, hosszirányban való kiterjedést.

A *rész* és *rés* szók eredetileg azonosak, de most egészen külön jelentésük van (l. Budenz szót.¹⁾)

Meg-menni („keresztyének megmenének“ Kat. leg., s innen *ment*, *menekül*, *menekszik*) azonos a *menni* igével, de a nyelvszokás a csekély hangbeli különbséghez — *e* és *é* — kötötte a jelentésbeli különbséget is.

Hallgat a. m. folyvást hall vmit; *hallogat*, melyben az elemek ugyanazok, a. m. több ízben hall vmit.

Figyel és *füvel* valamikor egy szó volt (**filje-l*, a lappban p. *pelje* a fül); most nem csak alakjuk, hanem jelentésük is különböző.²⁾ — Hangtanilag szintúgy viszonylik egymáshoz a *jegy* és a *jel*; azelőtt nem is volt különbség jelentésükben, de most már tesz köztük némi különbséget a nyelvszokás.³⁾

Régi nyelvünkben és nagyrészt nyelvjárásainkban is a *szinte* és *szintén* szavak különbség nélkül annyit is jelentenek, mint hasonlóképpen, ebenfals, annyit is, mint majdnem. Az újabb nyelvszokás már arra irányul, hogy a *szinte* csak a ‚majdnem‘, a *szintén* csak az ‚ebenfalls‘ jelentésre szorítkozik.

Szintúgy megkülönböztetjük ma a *tovább* s a csak időhatározásra használt *továbbá* alakot, holott alkotó részeikben nincs adva ez a különbség.

Az őrségi nyelvjárásban a *barát* szónak kétféle alakja van, s ezek úgy oszlanak meg, hogy az amicust mindig *borát*-nak mondják, a szerzetest ellenben vagy *borát*-nak vagy *bérát*-nak. (Nyelvőr VII: 271.)

Egerben a «begyes» szónak van két alakja két külön

¹⁾ A *sarló* és *tarló* szókra nézve, melyek Budenz (202. s 340. szám) szerint szintoly viszonyban vannak egymással, kétes a dolog, mert a Petrarca-féle kún codexben is van «*tarlov* : arvum» s alig lehet kétség, hogy a magyar nyelv az átvevő.

²⁾ Ámbár maga a *füvel* átvitt értelemben szemmel való figyelést jelent p. ebben a különös mondatban: «Mikoron a nyáját őrizni nekem kell, *egyik szemem alszik, a másik meg füvel.*» Ny. III: 515. V. ö. ezzel a mit Budenz mond u. o. 339: «A mai népnyelv nem él magával a *figyel* igével; vajjon nem azért-e, mert a nép édes ikertestvérét, a *filc*-t fogadta el?»

³⁾ Így egyeztetethetjük össze e szóra nézve a mit Brassai és Szarvas egymással vitatkozva mondtak (l. Ny. V: 546—7), úgy hogy mindkettőnek igaza van.

jelentéssel: *bégyés* a. m. hetyke, büszke, *bégyes* pedig a. m. melles (leány).

Az *arány* és *irány* szók eredetileg azonosak s azelőtt nem voltak megkülönböztetve, úgy hogy még id. Szász Károly *aránylag* helyett azt mondja: *iránylag*. — Ismét más különbség fejlődött az *iránt* és *aránt* közt: az utóbbit ugyanis csak egy pár állandó kifejezésben használhatjuk még (*egyaránt*, *egyéb-aránt*).

Mivel és *müvel* alig különböző alakjai egy szónak, s mai művelt nyelvünk már e csekély különbséget is hajlandó arra a különböztetésre használni, hogy a *mívelés* inkább anyagi jelentésű (rosszat *mível* stb.), a *müvelés* pedig inkább szellemi (finomítás, civilizálás). — Még határozottabb a különbség a *növel* és *nevel*, *növe(l)kedik* és *nevelkedik* közt, pedig ezek is már első tekintetre egymás hangbeli változatának tűnnek föl.

Határozott különbség van ma már a *hév* és *hő* használatában is, pedig az utóbbi csak olyan rövidülése az előbbinek, mint *bő* a *bév* nek, *cső* a *csév* nek. *Hév* ma csakis átvitt értelemben járja s a. m. a szív, a lélek melege (nemes *hévvel* szól stb.), ellenben a nap vagy kályha melege mindig *hő*. És átvitt értelemben is *hő*-t mondunk, valahányszor jelzőül használjuk, pl. *hő* vággyal stb., úgy hogy ma már nem írná Vörösmarty úgy, mint az Elhagyott anyában írja :

«Míg el nem apadnak
Hév könyeim.»

Kies ugyanazon elemekből áll, mint *kéjes*, és ma különböző az értelmük.

Kéredzik valószínűleg *kérődzik*-ből van rövidítve, de a kettőnek ma merőben különböző jelentése van. Szintígy viszonylanak egymáshoz *végződik* és *végeződik*, továbbá *jós*, *jósol* és *javas*, *javasol*. Valószínű, hogy *emészt* és *enyészt* is eredetileg egy szó volt.

Budenz valószínűleg helyesen vélekedik, midőn szótárában a *követ* igét a *kel* ige míveltetőjének veszi, úgy hogy etymologice a. m. *meneszt*, vezet, kísér. Már most evvel az igével azonos elemű, de az eltérő hangzáshoz eltérő jelentést csatolt

a kiterjedt használatú másik míveltető alak: *kelt* vagy *költ.*¹⁾ Sőt maga ez a két alak is különbözik a használatban, mert az ébresztést mondhatjuk ugyan akár *keltésnek*, akár *költésnek*, de a pénz elmenesztésére és a tojásra csak a *költés*-t alkalmazzuk. A *kel* igének egy negyedik míveltetőjével fejezzük ki a *tészta megkelesztését* (keleszti a tésztát az élesztő). S végre lehetséges egy ötödik causativum és használják is néha: *keletni*; pl. egy hirlapi cikkben: «a cár hadseregét saját szemei előtt *keleti át a Dunán*» («Ellenőr» IX: 180. sz.).

Vannak egyéb míveltető igéink is, melyeknek páros alakjához az ujabbkori nyelvszokás külön jelentést kötött. Így: *járatja* gyermekét az iskolába: *jártatja* a lovat, végig *jártatja* szemét a környezeten | *folyatja* a hordó a bort: *folytatja* az ember a munkáját | *nyomatja* a könyvet a kiadó: *nyomtatja* a könyvnyomtató, nyomtatják a lóval a gabonát | *vágat* az ember fát: *vágtatja* a lóval az utat | *eloltja* az ember a tüzet: *elaltatja* a gyermeket; és: soká *aludtatja* a gyermeket | *összeforrasztja* az ércdarabokat: *fölforralja* a levest, forralja a boszút | *viszszatéríti* a kölesönt: *visszatereli* a nyáját | *elmulasztja* az alkalmat.

Különösen a *-g*-képzős gyakorítóknak van rendszeren kétféle alakjuk: *nyomorgat* és *nyomorogtat*, *háborgat* és *háborogtat*, *forogat* és *forogtat*, *csörget* és *csörögtet* stb. A második mindig újabb és némileg eltérő jelentésű.²⁾

Általában az újabb képzésekben szereti a nyelv a világosabb, kifejezőbb, érthetőbb, nyomatékosabb formát, tehát mind a képzőnek, mind a szótőnek teljesebb alakját használni; s minthogy gyakran megesik, hogy a nyelv újra összeszerkeszt olyan elemeket, melyek már összeforrvá és egymáshoz törődve régen használatosak, az újabb szó éppen ama teljesebb alak által különbözik a régitől. A teleknek pl. csak a *láb-já*-ról beszélnek, nem a *láb-á*-ról. A búzának szép a *szem-je* (ámbar «kipattant a búza szeme»), de az emberéről mindig a rövidült

¹⁾ Hangjaikra nézve egymáshoz úgy viszonylanak, mint *megtelt* = *megtölt*, *meghalt* = *megholt*.

²⁾ De nem különbözik pl. a *lobogtat* jelentésétől a *lobogat* igéé ebben a mondatban: «kőrütle lángját lóbogátva» Szász K. Álmos 171. l.

szem-e járja. Szintígy pl. a tudósna*k tudatlan* — azaz *tudat-tlan*, tudás-talan — az ellentéte: a *tudatos* ellentétét már *tudat-talan*-nak mondjuk. A szunyog egy gyermekvers szerint «meholt gyónatlan, *kenetlen*»: de a kenet-nélküli beszédet *kenet-telen*-nek mondanók. Ámbár annyira határozott szabály erre nézve nem fejlődött, hogy — mint némelyek akarták — a *föltétlen*-t okvetetlen *föltét-telen*-nek (vagy *föltételetlen*-nek) kellene ejtenünk, vagy az *öntudatlan*-t *öntudattalan*-nak.

Ugyancsak a *-talan-telen* képzőre nézve vannak még ilyen érdekes különböztetések. Sokszor emlegetik a *szem-telen* és *szeme-tlen* közti különbséget, holott alkotó részeik azonosak. Ismeretes a *vég-telen* és *vége-tlen* közti különbség: az utóbbit inkább a bevégzetlenről, a vége-híjasról mondjuk, az előbbit meg inkább csak erősítőül mondjuk az igen nagyról. *Gondtalan* mindenki, a kinek nincsenek gondjai; *gonda-tlan*-nak már csak azt mondjuk, a ki vétkes könnyelműséggel elhanyagolja, a mire gondjának kellene lenni. Mindakettő együtt van használva ebben a mondatban: «egy a teljes szabadság verőfényében *gondtalanul*, *mondhatnók gondatlanul* röpkedő pillangó» («Hon» XVII: 18. sz. A németben egy egész melléknévképzés erre a gáncsoló alkalmazásra van lefoglalva: az *-isch*-képzős melléknévek, minők *kindisch* — mely azelőtt annyi volt, mint általában ‚*kindlich*‘ —, *hündisch*, *tierisch*, *spöttisch*, *räuberisch* stb.) — A *képtelen*-t csak átvitt értelemben használjuk; ha tehát a kép-nélkülit akarjuk kifejezni, azt mondhatjuk: *képe-tlen*. Mindakettőt együtt olvasuk a következő mondatban: «A képekkel nagyon csinyján kell bánni a költészetben; mert a *képtelen* kép sokkal rosszabb, mint az egyszerű *képtelen* beszéd» (a Vasárnapi Ujság szerk. izenetei közt 28: 62. l.).

Különbséget tesz az újabb nyelvszokás a *játékosok* és *játékosok*, a *szerelmesek* és *szerelmessék*, *lakatosok* és *lakatosságok*, *várost* és *várossal*¹⁾ (játszanak a gyermekek) közt stb. stb. Az első alak egy-egy megállapodott főnévi fogalmat jelöl, míg a másodikat mint attributumot vonatkoztatjuk valami tárgy-fogalomra.

¹⁾ Most csak *város* az urbs, de régenté *város*-t is mondtak.

Nagyobb részt csak olyan eseteket soroltam föl, melyeknek története nyelvtörténeti tényekben áll előttünk. Ezekből azonban át kell vinnünk a tanulságot a nyelvnek azon korszakába, melynek képét az összehasonlító nyelvészet rekonstruálja. Ott aztán hasonlóképpen kell magyaráznunk azt, hogy a nyelv idővel külön-külön szerepet osztott teszem a *jö megy jár fut foly halad illik talál kezd* szavaknak, holott eredetileg mindezek egyaránt határozatlan irányú és terjedelmű menést jelentettek.

Igen nagy szerepe van végre a különböztetésnek az *alaktan* terén. Van úgy hogy két, három, sőt több képző kezdetben egyaránt viseli ugyanazt a két-három functiót, s ezeket csak később osztják meg egymás közt. Ismeretes a mi *-ás-és* és *-t* képzőink viszonya. *Élet* és *élés*, *jelenet* és *jelenés* még most is egyet jelentenek, *írás* jelölheti az elvont cselekvést is meg az eredményét is. De az utóbbira ma inkább az *irat* alakot használjuk, s általában a *-t*-képzőssel rendszeren az eredményt, az *-ás* képzővel inkább csak a cselekvést fejezzük ki; v. ö. *oldás* és *oldat*, *verés* és *veret*, *vakolás* és *vakolat* stb. stb. ¹⁾ — Más képzőknél csak szórványos az ilyen megkülönböztetés. Például a *a lét* és *létel*, *ét* és *étel* még egyet jelentenek, de már a *menet* és *menetel*, *tét* és *tétel*, ²⁾ *hit* és *hitel* többé kevésbé eltérő értelműek. S az utóbbi szópár mellett még *hiedelem* is van ismét más jelentéssel, pedig a *-dalom-delem* végzet általában szintén akármilyen cselekvést jelölhet, úgy hogy *nyugvás* és *nyugodalom*, *győzés* és *győzedelem* egyértékű szók. De már *birás* és *birodalom*, *lakás* és *lakodalom* határozottan különböznek, holott pl. az Érdy codexben *lakodalom* még annyit is tesz, mint *lakás*, *lakhely*. — *Vélés* és *vélemény*, *kereset* és *keresmény* egyértelműek; *tudás* és *tudomány*, *állítás* és *állítmány* már inkább, *olvasás* és *olvasat* és *olvasmány*, *vetés* és *vetemény* már határozottan más-más értékű kifejezések. — *Isteni* és *istené*, *királyi* és *királyé* eredetileg egyek voltak. És általában, minél inkább visszamenénk a szóképzés történetében: a magyar alakok s a magyar és rokon nyelvi alakok összehasonlításában annál több példáját

¹⁾ V. ö. *izletes* csak ételről s *izléses* csak nemesebb értelemben.

²⁾ *Tett* és *tetemény* ismét más-más jelentésekre szorítkoznak.

látnók a nyelv ilyen irányú fejlődésének. De erről talán más alkalommal szólok. Most megelégszem azzal, hogy némely biztos példákban mutattam meg a nyelv okos háztartásának egyik oldalát.

DR. SIMONYI ZSIGMOND.

Variae lectiones.

LV. Palladas epigrammája, mely az Anthologia Palatina XI. 255. sz. alatt áll, és így szól:

Δάφνην καὶ Νιόβην ὠργήσατο Μέμφις ὁ σιμός,
ὡς ξύλινος Δάφνην, ὡς λίθινος Νιόβην.

kétségtelenül jobb volna, ha σιμός helyett μίμος állana: mert az, hogy Memphis fitos orrú, az epigrammára nézve közömbös dolog: de nem közömbös az, hogy színész, mimus, volt. Valjon Antonius, ki ezt az epigrammát latinra fordította, az eredetiben mit olvasott, az ki nem derül. Fordítása ugyanis így szól:

Daphnen et Nioben saltavit simius idem.

Ligneus ut Daphne, saxeus ut Niobe.

Ő tehát a szóban levő színészt egyszerűen majomnak nevezi. Az *idem* azért van; mert az előtte való epigramma is róla szólt. Palladasét így fordítom magyarra:

Mint Daphné s Niobé szerepel vala Memphis a színész:

Fás vala mint Daphné, kő vala mint Niobé.

PONORI THEWREWK EMIL.

Naevius saját sírverse.

(Gell. I. 21.)

Ha istenekhez illenék siratni embert,

Siratnák Naevium az isteni Camenák.

Mióta ő leszállott Orcus világába,

Az igaz latin szót Rómában elfeledték.

Ford. P. T. E.

Enniusból.

Mondtam egyre s egyre mondom: vannak égben istenek,
Csakhogy miránk semmi gondjuk; mert ha gondjuk volna ránk,
Jónak volna jó a dolga, és a rossznak dolga rossz.

Ford. P. T. E.

ANONYMUS AZ ERDÉLYI OLÁHOKRÓL.

«Wir müssen uns bemühen, Gedicht und Verfälschung zu scheiden, und den Blick anstrengen, um die Züge der Wahrheit befreit von jenen Übertünchungen zu erkennen.»

Niebuhr.

Az oláh kérdés egyik legvitásabb tárgyát Anonymusunk képezi, ki négy fejezetben beszéli el, mint foglalja el Tuhutum, a Horka atyja Erdélyt, melynek «lakosai az egész világon leghitványabb emberek, az oláhok és szlávok», megvervén s megölvén fejedelmüket Gelout. (Gesta Hung. C. XXIV—XXVII.) Mivel ez az elbeszélés a IX. században játszik, bizonyítékul szolgálna a rumuny történetírásnak arra nézve, hogy az oláhság csakugyan már a magyarság beköltözése előtt ott lakott Erdélyben — s így legrégebb lakója annak. Másrészt az az ezredéves hallgatás is megrövidítettnek négy századdal, mely a rómaiak Dáciából való kiköltözése s az oláhság első feltűnése közé esik. Maga Roesler oly fontosnak találta Anonymus szerepét, hogy munkájában egy egész fejezetben tárgyalja őt. Benne «szélesebb alapot adva a kérdésnek, a nem magyar eredetű történelmi adatokból összeállítja a magyarok eredetét s legrégebb történetét, s az így nyert képet szembeállítja az Anonymustól vázolttal.» Kutatása végeredményeül kimondja: «A meg gondolt, bíráló szellemű kutatás a honfoglalás korára egyáltalán nem fogadja el őt forrásul. E szigorú ítéletet pedig az elfogultság nélküli újabb kutatások csak megerősítik. Különben ő egy XIII. század végéről való író, kinek igazságszeretete igen csekély, tendenciája félreismerhetetlen.»¹⁾ Mivel tehát Anonymus egész könyvének nincs történeti hitelessége: nincsen a benne foglalt, oláhokról szóló tudósításnak sem. Roesler okoskodásához két oldalról lehet félni. Megtámadni őt s védni Anonymus hitelességét, vagyis előlről elkezdni azt a harcot, mely Schlötzer után egy századig folyt a magyar történetírásban. Vagy felvenni

¹⁾ Romänische Studien. Kap. IV. Die Anfänge der Ungarn und der Anonyme Notar. S. 149—230.

Roesler okoskodásának fonalát s tovább vinni azt: kutatván miért írta Anonymus a maga költött dolgait.

S mit tett újabban Réthy? ¹⁾ E kettő közül egyiket sem. Megbotlik Roeslernek Anonymus tendenciájáról szóló nyilatkozatában. «A mit Roesler mond bizonyos tendenciáról — írja ő — azt semmikép se lehet megérteni. Nem tudjuk, mire gondol Roesler? Hogy sokat hallomás után, játszi könnyedséggel irt meg, mint Hunfalvy fejezi ki, az jobban megfelel ugyan a kútfő jellemének s a kornak is, melyből ered, de ezzel nincs a kérdés megmagyarázva. Látjuk jól az ellenmondást s Anonymus hitelességének kárára confrontálni is tudjuk a feljegyzést egyebekkel, a nélkül, hogy a névtelen tévedésének okához a legtávolabbról is férhetnénk s a rumun írók hivatkozásai elöl az utat elzárhatnánk.» E részlet mutatja, mily világosan látta Réthy, hogy az oláh kérdésben Anonymus hitele felett az dönt, ha kimutatjuk, hogy miért írta ő munkájának azt a négy fejezetét, mely Gelou oláh birodalmáról szól. De a helyett, hogy a tulajdon maga által kijelölt uton iparkodott volna előre jutni: messzeterjedő kutatásokba bocsátkozott, melyek igen érdekes felvilágosításokat nyújtanak ugyan az oláh kérdéshez, de Anonymus szerepléséhez igen vékony szállal függnek. Buvárlatának végeredménye, hogy a Balkán-félszigeten a *blach* szó a XI. század óta nem volt egyértelmű a rumunynyal, hanem egész esomó mellékjelentése volt, melyek közt legtágasabb a baromtenyésztő pásztor. Az a nép tehát, melyet krónikánk és Anonymus *blach* névvel jelölnek, nem szükségkép rumun, hanem lehet más is, még pedig nagyon valószínűen bolgár-szláv. Ezekből származnék az oláhországi s erdélyi szláv helynevek egy tekintélyes része, nem pedig a magyarok honfoglalásakor itt talált ruthen-szláv népektől. A rumun bevándorlás pedig még későbbi volna mint azt Roesler és Hunfalvy hiszik. Réthy felhozott nyelvészeti indokai meggyőzők.

A *blach* név eredetében azonban nem érthetünk vele egyet. Szerinte a XIII. század óta a Volga-vidéki bolgárság között

¹⁾ Réthy László, Anonymus az erdélyi oláhokról. Budapest. 1880. 8° 72 l.

fordúl elő valami *vlák, ilák, olák* népnév, s azt hiszi, hogy ezt a nevet még a bolgárság hozhatta magával a VII. században a Balkán-félszigetre. Már az gyanus, hogy a Duna-vidéken szá-
zadokkal korábban tűnik fel, mint a Volgánál. De tarthatatlan, ha meggondoljuk, hogy a *vlach* nevet a római birodalom tarto-
mányában a népvándorlás kezdetétől fogva a germán eredetű népek a latin ajkuak megjelölésére használták. Épen a Balkán-
félszigettel határos Rhaetia lakosságáról mondja a VI. századból származó wessobrunni kézirat: «töle sint Uualcha, sprachê sint Peigirā» melléje tevé a fordítást is: «Stulti sunt Romani, sapienti (sic) sunt Baioarii». Az Adriai-tenger éjszakkéleti part-
jainak szigetsora pedig természetes országutja volt a partlakók-
nak mindenha. Ezen az uton legkönnyebben juthatott Rhae-
tiából rz Epirusban s Thessáliában lakó románajkú népek megjelölésére. Később ezen pásztorkodó román nyelvű népről csak úgy átmehetett a félsziget összes pásztornépeire, mint a hogy Réthy a bolgárokról felteszi ugyanezt.

Mivel pedig Réthy kutatásainak végeredményeiben nem látjuk megoldva Anonymus szerepét az oláhok történetében: a következőkben megkísértjük azt mi. E czélból a Réthy által kimutatott irányban fogunk haladni s kutatjuk, mit érthetett Roesler Anonymus tendenciája alatt. Ezért le kell térnünk az eddig taposott utakról. Nem kutatjuk kizárólag azt, mit irt Anonymus, mert ez vagy az ő föltétlen magasztalására, vagy csalónak, hazugnak összeszidására vezet; azt előre is beismerjük, miszerint gyalázóinak igaza van, hogy költött dolgokat beszél el. De megkérdezzük, miért tette ezt. Mert, hogy ok nélkül, vagy talán kedvtelésből hazudozott volna, mint valami De Manx vagy Lügewacker: munkájának jelleme nem engedi feltennünk. Ezek tulzó nagyításából nincsen művében semmi. Hangja annyira a lélek mélyéből fakadó szilárd meggyőződésé, hogy minden során meglátszik, mily komoly öntudattal irta le ő azt. Ezért ha nem mond igazat, állítása a lelkét elfogó meggyőződés szülötte: tehát nem bűne, hanem csak tévedése a szerzőnek. Hagyjuk tehát az általa elbeszélte száraz tényeket; kutassuk helyette a sorok közt nyilatkozó szellemet. Nézzük őt az irodalom s történetírás azon felfogásával, melyet Taine a következő szavakba

foglalt: «On a découvert qu'une oeuvre littéraire n'est pas un simple jeu d'imagination, le caprice isolé d'une tête chaude, mais une copie des meurs environnantes et le signe d'un état d'esprit. On a conclu qu'on pouvait, d'après les monuments littéraires, retrouver la façon dont les hommes avaient senti et pensé il y a plusieurs siècles.» Vagy e tételt még határozottabban kifejezve, az irodalmi műveknek csupán anyja az, ki megfogalmazza és leírja őket, atyja pedig az illető kornak anyagi és szellemi szükségletei. Tisztán irodalmi műveknél az anyai jelleg túlnyomó. Ezek vizsgálatánál azért első sorban a szerzőt tekintjük. Tendenciosus műveknél azonban, milyen épen a történetírás, az anyai vonások egészen elmosódnak az apaiakkal szemben. Ezért fontosabb egy történeti munkánál, hogy mikor és miért írták, mint hogy ki írta. Csakhogy ezt Anonymussal tenni annyival nehezebb, mivel jóformán még abban sem állapodtak meg, hogy Béla nevű királyaink közül melyiknek volt ő jegyzője. De ha Magyarországnak viszonyait tekintjük az Árpádház alatt, megközelítő pontossággal kitalálhatjuk az időpontot, melyben Anonymusnak műve keletkezhetett.

Midőn a kereszténység elfogadásával a magyarság az európai államok sorába lépett, az új vallás áldásaival egy állami függetlenségét fenyegető komoly veszélyt is vont magára. Ekkor állt hatalma tetőpontján a német császárság. Programját a Sachsenspiegel így fejezi ki: «két kardot adott isten a világnak, egyik a pápáé, másik a császáré.» Más szóval: a keresztény világnak a lelki ügyekben legfelsőbb hatósága a pápa, a világi ügyekben pedig a császárság. Még Sz. István uralkodása alatt megkezdődik a harc Magyarország függetlensége ellen. A császárság nemsokára célját is látszott érni, mikor Péter Székes-Fehérvárott hűbérurának vallá őt. De ennek meggyilkolásával újult erővel tört ki a küzdelem s változó szerencséivel tartott mindaddig, míg a császári hatalom belekeveredett a pápaság elleni harcba, mely figyelmét s erejét elfoglalá s terjeszkedési vágyait kelet felé megbénítá. És mint minden politikai küzdelemben, úgy ekkor is nagy szerep jutott a hangzatos jelszavaknak, «történelmi jogoknak», melyek mint megannyi leplek szerepelnek, melyek célja az önző czélok visszataszító mezte-

lenségét elföldni. A német császárságnak is volt egy ilyen «történelmi joga» Magyarországra. Keletkezése igen érdekes. Németországban az egész középkor folytán irgalmatlan rosszul voltak értesülve a Középduna medencéjében lefolyó eseményekről. Még azt sem tudták, hogy a hunok birodalma Attila halálával romba dőlt, mint az avarok beköltözéséről sem tudtak semmit. Ezért az avarokat a hunok egyenes utódjainak tartották.¹⁾ Nagy Károly alatt az avar birodalmat megdöntő Pipint úgy ünnepelték, mint ki az Attila alatt ért szenvedésekért boszúta meg a keresztény világot.²⁾ Később a beköltöző magyarság eredetével sem voltak tisztában. A X. század elején még nem tudták kivel van dolguk: bibliai néven Agarenoknak hívják őket. A század vége felé azonban kisütötték, hogy nem egyebek a Nagy Károly alatt tönkerezuzott avar népnek új név alatt napvilágra jövő utódainál.³⁾ Ebből a zavaros forrásból merítették a német császárok az ő Magyarországra szóló «történelmi jogai-

¹⁾ Carolus Avarorum, id est Hunnorum gentem subegit. Annal. Quedlinb. ad ann. 791. Pertz: Mon. Germ. SS. III. p. 39. — Hasonlóan szerepel a hun név az avar helyett e kor két főforrásában Annales Lauraimensesben és Einhardnál. — Et si illius gratia respicit super regnum Hunnorum, quis est, qui se subtrahere audeat ministerio salutis eorum. Epist. Alcuini ad Arnorem Anno 798. Fejér: Cod. dipl. I. 150. Jámbor Lajos Hunniának nevezi az avarok tartományát 823-ban kiadott oklevelében. Fejér Cod. dipl. I. 156.

²⁾ Nec tibi cuntandum ratus est, quin redderet illis
 Quam meruere vicem, veteris hoc denique causae
 Poscebant odii. Nam gens dum floruit illa
 Innumeris dominans aliis, quas subdidit armis
 Tum Francis inferre malum persaepe solebant.
 Rex donec eorum
 Attila multorum totiens victor populorum
 Feminea periit dextra sub tartara trusus.

Poeta Saxo: ad ann. 791. Pertz: MG. SS. I. 247.

³⁾ Avari, qui dicuntur Ungari. Ann. Fuldens. ad ann. 894, 895, 896 és 900. Pertz MG. SS. I. 410. Liutprandus írja a magyarokról: «ut autem ex libro, qui de origine huius inscribitur, didici, horum matres mox pueris editis ferro acutissimo faciem secant, scilicet ut, antequam laetis nutrimenti percipiant, vulnerum tolerantiam subire cogantur.» A kérdéses könyv Jornandes, (c. 24.) ki ezt a hunokról mondja el. Antepodosia L. II. C. III. — Thietmár következetesen avar névvel jelöli a

kat». Ugyanis az avar birodalom bukása után annak földje egyházilag s világilag egyaránt a német birodalom felsősége alá tartozott. Még a magyarok beköltözését közvetlenül megelőző időben is mint tulajdonokkal rendelkeznek Pannoniáról. Így erősíti meg Kopasz Károly 883-ban a mondseei kolostor Rába-menti birtokait, Arnulf pedig 889-ben a salzburgi érsekséget Szombathely birtokában.¹⁾ A magyarság betörése egyidőre megszakította a birtoklás fonalát. De az augsburgi csata után alig szilárdultak meg némileg a viszonyok, a német egyház már is megkezdte az egykori birtoklás jogán felsőségét Magyarországra terjeszteni. Piligrim passauai püspök ebbeli törekvését avval indokolja, hogy «már a rómaiak és gepidek korában is hét püspökség volt itt a lorchi egyház alá vetve». Hasonlóan a régi birtoklás jogán rendeli Benedek pápa a salzburgi érsek hatósága alá Pannoniát 974-ben.²⁾ Így tettek a német császárok is. Nagy Károlynak az avarok felett kivivott diadala volt a zászló, mely alatt Henrik hadai átnyomultak a határon.

Ebben a Magyarországra szóló német «történelmi jogban» meg volt adva vázlata egy alakulandó magyar «történelmi jognak». Meg is alakult ez. Maradványa azon félig mondai, félig történelmi elbeszélés, melyet egy II. Endre korában fogalmazott krónika tartott fenn. Eredetijét e krónikának, — melyet Marczali után nemzeti krónikának nevezünk, — ugyan nem ismerjük, de igen bő kivonatait, leiratait Kézai, Mark, Muglen, budai, Thuróczy stb. krónikáiban.³⁾ Benne meglepő ügyességgel van parirozva a német felfogás. Ez a magyaroknak Attila hunjaival való közel rokonságát nemcsak elismeri, hanem alapúl fogadja el. Csakhogy a magyarok birodalma nem egyenes

magyarokat. Chron. L. I. C. 8. — L. II. C. 1. 4. — A költészeti művek közt nemcsak a XII. századból származó Niebelungliedben, egy Magyarország Attila birodalmával, hanem a X. századbéli Walthariusban is.

¹⁾ Fejér: Cod. dipl. I. 218—220.

²⁾ Fejér: Cod. dipl. I. 258. — Míg a XI. század közepén is csak a dunánineni területet nevezik Ungáriának. A dunántúli még mindig Pannonia.

³⁾ Korának meghatározását Pauler: Sz. István alkotm. Századok. 1879. 27. l. Marczali: A magy. tört. kútfoi. 38—64. l.

folytatása a hunokénak, mint a németek hitték: mivel a hun birodalom Attila halálával rombadőlt. A mondának a hun birodalom romlását feltüntető része igen ügyesen combinált keveréke a német mondáknak Jornandessel. A szereplő személyek nagyobb részben a német mondából valók: Aladár és Csaba kivételével. De maga a krimhildi csata, melyben a hun birodalom tönkremegy, Jornandesből való. Csakhogy ennek netádvizi csatája a magyarság érdekeinek megfelelőleg át van idomitva. A hun birodalom pusztulását nem a gótok okozzák, mint ott, hanem az Attilafiuk viszálykodása, kik a krimhildi csata vérfürdőjét a hunok közül túléltek vagy Erdély hegyei közé menekültek, vagy kiköltöztek Görögországba Csabával, Attila fiával. Hunniában tehát a halottakon kívül nem maradt a hunok közül senki. Ez előzményekből természetesen folyik a német császárság történelmi jogának tagadása. A krimhildi csata után beköltöző népek itt nem igazhattak le hunokat, mivel nem is találtak ilyet. Ezért a hunok birodalmának alapján nem formálhatott arra jogigényt a magyarság beköltözése előtt senki. Az avaroknak — kikről a németek beszélnek — sem a hunokhoz, sem a magyarokhoz nincs semmi köze. Ők a krimhildi csata után jöhettek Pannoniába, mikor ez lakatlan volt. Tehát nem hódítói hanem csak telepedői voltak e földnek. Következésképpen a német császároknak az avarok felett kivivott győzelme ugyan jogot adhatott az avarok utódjai feletti uralomra — de nem a magyarokra, kik egyenesen a hunok örökségén birják e földet, nem pedig az avarokén. Krónikáink mélységesen is hallgatnak az avarok történetéről. Egyetlen magyar középkori forrásban sem fordul elő a magyar név avarral felcserélése. De annál gyakrabban cserélik fel a magyart hunnal — sőt egyenesen egyértelműnek veszik. Hogy ezt tudatlanságból tették volna — lehetetlen feltennünk. Azon német irott évkönyvekben és krónikákban, honnét krónistánk kiszedegette, hogy Németországnak melyik részét mikor szerencsétlítették őseink a rablókalandok korában látogatásukkal: a magyar név gyakran fel van cserélve az avarral s ezenkívül mindegyikben fel van a 791-ik évnél jegyezve Pipinnek az avarok elleni hadjárata. Ezt csak az nem látta, ki látni nem akarta.

Az avar uralom idejét, vagyis a hun birodalom pusztulásától a magyarok bejöveteléig lefolyt négy századot a magyar monda egy meglehetősen naivul költött részlettel tölti ki. Szerinte a hunok pusztulása után ezeknek szolganépei kezdték uralkodni. Ezeket találta itt a beköltöző magyarság. Ezalatt Attila birodalmának jogos örökösei: Csaba és hunjai Görögországban csavarogtak, mignem évek mulva Csaba visszaverődött az őshazában élő vérrokon magyar néphez s nem szünt meg őket ösztönözni Attila örökségének visszafoglalására. El is indultak ezek. Velök jött Csaba egyik fia Edemen is. A zászló, mely alatt a négy folyam öntözte örökségüket elfoglalák, Attila neve volt.

A magyar monda azonban nem végződik itt, hanem folytatódik s szervesen össze van növe a XI. század folytán a német császárság ellen folytatott függetlenségi harcokkal. Ebben, a mennyire a fenmaradt töredékekből sejtethetjük, a magyarság harca egyenesen a krimhildi csata folytatásának volt feltüntetve. Hisz Csaba ellenfelének, Aladárnak részén akkor is németek állottak. S ennek a Csabának egyenes unokája Aba Sámuel, a ki alatt krónikánk elbeszélésében a németek elleni harcz kezdődik. A korábbi, Szent István s Konrád közti harcokról a magyar források nem tudnak semmit. Krónikánk e részleteket nem tartotta fenn többé oly épségben, mint a beköltözés korát megelőző részleteket. Oka az volt, hogy ez utóbbira nem voltak a mondánál egyéb forrásai, a magyarság korára pedig írott adatok is álltak rendelkezésére, s ő ezeknek előnyt adott a mondai részletek felett. Így szőtte be a rablókalandok koránál a nyugati krónikák adatait. Sz. István történetét a legendából vette át. A Péter-Aba közti harcokat meg épen egy — a magyar felfogással homlokegyenest ellenkező német évkönyvből irta ki. Csak itt-ott, például a hol elmondja, hogy Aba teste évek mulva is rothadatlan állapotban találtatott meg, — hogy Aba a néppel fraternizált, — Péternek a lángoló gyűlölet színeivel festett képe, — tűnik elő a monda egy-egy töredéke.

Nemzeti krónikánk elbeszélésében azonban vannak még oly részletek is, melyek sem a hún-magyar mondához nem tartoznak, sem írott forrásokból nincsenek kiírva. Mivel pedig e

részletek semmiféle külpolitikai eseményekkel nincsenek összefüggésben, hanem kizárólag a magyarságnak a beköltözés kora alatti társadalmi viszonyaira vonatkoznak: világos, hogy az ország külpolitikai helyzetével nem magyarázhatjuk őket. Eredetüknek gyökere a magyarság belső életében keresendő. Itt már csak az a kérdés, hogy a krónika 108 nemzetsége, hét seregje történelmi visszaemlékezések-e, vagy a magyarság nemzetgazdászati átalakulásának viszonyaiból kifejtett s «történelmi jog» szerepét játszó mondai részletek, milyen a hun-magyar monda?

Mi azt hisszük, hogy az utóbbi.

Hogy megértsük ezt, ismét vissza kell mennünk, néhány századdal, mint a hun-magyar monda eredetének kutatásánál tettük. Ha igaz volna, miszerint őseink még Sz. István alatt — vagy legkésőbb a kereszténység meggyökerezésével egyidejűleg levetették volna nomád jellegüket is, úgy a magyarság viszonyainak nemzetgazdászati átalakulását még a XII. század elején kellene keresnünk — s nem a hol mi találjuk a XIII.-ik elején.

Igaz ugyan, hogy a XIII. századbéli oklevelek folyton hivatkoznak Sz. István alatti intézkedésekre. Csakhogy ezeknek történelmi hitele nem valami erős. Tudjuk, hogy a fejlődés iránti érzék az emberiség gondolatvilágából a legutóbbi időkig teljesen hiányzott. A létezőről nem tudták elképzelni, hogy az alakulhatott: szerintök mulhatatlanul mindent csinálni kellett valakinek a világ teremtésétől a legaprólékosabb politikai intézkedésig. Innét van az, hogy a létező s századok alatt észrevétlenül lassúsággal fejlett viszonyok keletkezését megfejtthessék, visszavitték azt egy múltban kiemelkedő nagyobb egyéniségre. Így tett a római császárság Augustussal, Byzancz Nagy Konstantinnal, a frank birodalom részei Nagy Károlylyal, az oroszok Nagy Péterrel. Így tettek nálunk Sz. Istvánnal. De nem csak a politikában. Hasonló jelenségeket találunk más téren is. Eitelbergernek már az ötvenes években feltűnt, hogy Magyarországon majd minden régibb kinézésű templom építését Sz. Istvánnak tulajdonítják, bár műépítészeti adatok alapján kétségtelen, hogy legtöbbször századokkal később épültek azok. Kik a magyarság európaivá alakulását már Sz. István alatt be-

végeztetik, krónikák és legendák adataiból, meg a XIII. század okleveleinek visszautalásából meg is alakítják a magyarság viszonyait az egész XI—XII. századra. Csak hogy az egykorú oklevelek teljesen hiányzanak e korból. Erre is megfeleltek avval, hogy csak III. Béla hozta be az írásbeliséget, előtte még nem volt divatos az oklevelek kiállítása. Mi azonban azt hiszszük, hogy nem azért nem állítottak ki ily okleveleket előbb, mert nem volt divatos, hanem azért nem volt divatos, mivel a magyarság európaisodása még nem haladt odáig, hogy ily oklevelek kiállítása szükséges lett volna. Hisz a XI. század folytán oly sok állami intézkedést vettünk át a szomszéd Németországtól: (így a pénzverést, pecsétküldés szokását, egyházi világi törvénykezést stb.) bizonyára azonnal átveszik királyaink az oklevelek kiállítását is, mihelyt az országnak rája szüksége van. Azt pedig, hogy a földbirtok akár a honfoglaláskor, akár Sz. István alatt osztatott volna föl, két-három századon át magánkezekben létezhetett volna a nélkül, hogy se a jogos birtoklás iránt ne merült volna föl soha kétely, se a vagyon életének egyik legterhesebb tüneménye: a vagyonösszetorlódás ne lett volna érezhető s mindezek következtében írásbeli bizonyítékra ne lett volna szükség: — sehogy sem tudjuk elképzelni. Végül mi csak nem régen láttuk, mily hosszú, mély küzdelembe került, míg a középkor maradványa — a nemesi intézmény — romba döntetett. Fontos tanulság ez, hogy egy még nagyobb átalakulást, milyen a nomád magyarságnak európaivá létele, ne tekinthessük commandószóra történtnek. Ez a felfogás különben már útat tört a magyar történetírásba Pauler Gyula kutatásaiban.

Hatalmas okok szólnak a mellett, hogy Magyarországon az egész XI. században, sőt a XII-dik egy részében is, egész nomád viszonyok léteztek, melyben a föld még közös, magánbirtok nincsen. Sem Sz. István, sem Sz. László capitularéi nem szólnak magánbirtokviszonyokról. Az egész idő alatt a nyugati viszonyok közt növekedett papság volt az egyedüli, mely iparkodott részét kivenni a gazdátlan földbirtokból. Csúpnán nekik vannak adománylevelek e korból. Világiak magánbirtokáról először Kálmán capitularéi szólnak. Érdekes világot

vetnek ezek az akkori chaotikus viszonyokra. Egyik pont elmondja, hogy «az olyan falu lakosai, hol templom van, ne merjenek igen messze eltávozni attól, mert az eltávozóok tíz pensára büntettetnek s vissza kell térniök». A másik pont meg így szól: «a kiüzetett régi lakosok, ha nincs máshol földjük, térjenek vissza a magukéra; azonban ha földjük véglegesen odaajándékozott valami kolostornak vagy egyháznak s nekik van más földjük, maradjon az meg sértetlen». Még a XII. század közepén is inkább ázsiaiak viszonyaink. Ilyennek festi az egykorú Friesingeni Ottó, korának egyik legkiválóbb szelleme. Ő a keresztes hadjáratok alkalmával személyesen megfordult Magyarországon. Szerinte az állandó lakás s művelt föld ekkor még ritkaság. A magyarság túlnyomó életfoglalkozása még mindig az állattenyésztés volt.

Csak a XII. század vége felé, mikor a magyarság állandó megtelepülése nagyobb s nagyobb mérveket ölt: nyilatkozik folyton erősebben s erősebben az átalakulás küzdelme. Mert az életmód változása lényeges átalakulásokat okozott a nemzet társadalmi szervezetében is. Az először elvesző áldozat a nomád élet egyenlősége volt. Ugyanis az ingatlan vagyon életének megvannak a maga törvényei. Ezek közt legmélyrehatóbb hatású a vagyontorlódás, mely abban áll, hogy az egyesek birtokában levő javak mennyisége közt különbség fejlődik ki. Ez a különbség az idővel folyton nő. Általa egyesek kiemelkednek a tömegeből, maga a tömeg pedig mind szegényebb s szegényebb lesz, mivel az egyesek kezében összetorlódó vagyon töle vonatik el. S az aristokratizmus ilyen fejlődése nem folyik le símán, hanem mélyreható forrongásokkal jár. Ilyen forrongások töltik be nálunk a XIII. század első felét. A szerencsétlen II. Endre alatt a jogban megvolt még a nomád élet egyenlősége, de a vagyoni viszonyok közt már óriási különbség fejlett ki. Más szóval az aristokratizmus tényleg erősen ki volt fejlődve: de jogilag még nem ismertetett el. És íme látunk két pártot föltűnni. Egyik a köznemességé, mely a jogegyenlőség alapján mindenféle eszközökkel megkísérli a vagyon torlódását megakadályozni. S egy másikat, az aristokratákét, mely vagyoni viszonyainak megfelelő előjogokat a jog terén is kivívni ipar-

kodik. Nézzük csak a vagyontorlódás ellen hozott intézkedéseket. Koronázásakor megesküdtették II. Endrét a királyság jogainak s a korona tekintélyének csorbítottatlan megőrzésére. Ez nem használt. Évek múlva megalkották az aranybullát, melynek czélját e bevezető sorok fejezik ki: «Mivel azon szabadság, melyet Sz. István király szerzett országunknak, mind a nemeseknek, mind egyebeknek . . . igen sokban megkárosodott: ezért nemeseink a mi Fölségünk s az előttünk élt királyok előtt is gyakran könyörögtek s esedeztek országurk megjobbítása végett». E fontos okirat harminczegy pontjában kizárólag nemességről van szó. Főnemesekről, országnagyokról egy árva betű sincs benne. De azon nyilatkozaton kívül, hogy «a nemesek valamely hatalmasnak kedvéért meg ne nyomorítottassanak» — van néhány pont, melynek hozatalát csakis az aristokratizmus fejlődéséből magyarázhatjuk meg. Ezek azok, melyekben a nádor és udvarbíró hatásköre az ország összes lakosságára kiterjesztetik; hol megtiltatik egész megyék s főtisztségek örök adományozása. De biz ez is csak írott malaszt maradt. S mivel idő folytán a bajok nem szüntek, sőt az idővel csak élesebbek lettek: ráfogták a szegény királyra, hogy a királyi javakat meg gondolatlan könnyelműséggel osztogatta el egyeseknek. Minden hiába volt. A XIII. század közepén mindezek daczára kifejlett az aristokratizmus. Érdekes világot vetnek e korra Rogerius sorai: «A kik pedig hatalmasabbak valának, — írja — mint a tárnok, kit kamarásnak is neveznek, az étekgóók, pohárnokok, lovászmesterek s a többiek, kik az udvarban viseltek méltóságokat, annyira megvagyonosodtak, hogy a királyokat semmibe sem vették». A XIII. század közepén az aristokratizmus már jogilag is elismertetett a jogban is. IV. Béla 1263-ban a vegliai grófokat a magyar főurak sorába fogadja be. Ez alkalommal egy oklevelet állit ki számukra, melyben «Magyarország nagytekintetű főnemeseinek összes jogaiban, tisztességeiben, szabadalmaiban s előjogaiban» részesíti őket. Állt pedig ez előjog a király tanácsába való fölvételből s a köznemesség hatáságainak hatásköre alól való kivételből: ezek a nádor és az udvarbíró. Közvetlen bírjuk a király. Nemsokára még az sem, csak a jó Isten.

S mivel a nemzetgazdászati átalakulások az élet összes viszonyaira kihatnak: aristokrátiánk alakulása kihatott a nemzet mondai kincsére is. Az itt okozott változás megfelelt a vagyoni s jogi viszonyokban véghezmentnek. Vagyis a tömeg mindenhol egyformán leszorult a szereplés színpadáról s helyet adott az egyes megvagyonosodott családoknak. Hogy a monda a tényleges viszonyoknak megfelelőleg változott meg, azt azon kényszer okozta, mely minden létezőnek indokolását kívánja. Ha valakinek előjoga van a tömeg felett, ez a kényszer megköveteli tőle, hogy mutasson föl múltjában emléket, melyből kiváltságos helyzetét igazolni tudja. Ki ezt nem képes tenni: parvenu, ki előjogát csak bitorolja. Azonban a vagyontorlódás véghezmenetele igen titokzatos úton történik. Lefolyásában nem igen szokott jelenség előfordulni, melyre dicsőséggel hivatkozni lehetne. Nézzük csak korszakunk pénzaristokrátiájának alakulását. Ezek múltjában rendszerint több eltitkolni, mint kikürtölni való van. Így volt ez a középkorban is. Csak hogy a két korszak értelmi állásában óriási a különbség. Bennünk sokkal több kétely s tapasztalás van, hogysem egy-egy család eredetének szépítésére költött mesét elhinnénk. Ezért tekintünk bizonyos ellenszenvvel a korunkban alakult pénzaristokrátiára, indokolatlannak látván kiváló helyzetét. Ezért fogadja a közvélemény rosszakaró gúnnyal, ha ilyet vagyoni helyzetének megfelelő társadalmi állásra emelnek. Nem kész karrikatura-e egy új-nemes? A középkor aristokrátiájának legnagyobb része sem volt képes kimutatni vagyona eredetét, sem olyan emléket múltjából, melyből kiváltságos helyzetét levezetni tudta volna. Pedig az indokolást kívánó erkölcsi kényszer rájuk is csak úgy hatott, mivel az emberek akkor is éheztek és fáztak, akkor is irigyen tekintettek a jobb módúakra, s ebből önkénytelenül megszületett a kérdés: miért van ez így? Szerencsére akkor könnyebb volt felelni rá, mint ma. Sokkal is kevésbé ismerték a múltat, hogysem a legvadabb ferdítéseket s csalásokat is ellenőrizni képesek lettek volna. Hisz csak fentebb láttuk a német császárok s magyar királyok »történelmi jogát» Magyarországra.

Ez újon alakult társadalmi viszonyok alapján tehát elő-

állt egy új mondavilág alakulásának szükséglete, melynek határozott-célja volt, az új korszak vagyoni viszonyainak létezését indokolni. Ha az ily módon alakult mondának egyetlen töredékét sem bírnók többé: a XIII. század elejének politikai viszonyaiból megközelítő pontossággal ki tudnók mutatni, hogy mily alakban lehetett és kellett annak alakulni. Míg a fejlődő aristokratismust a köznemesség kitartó hevességgel ostromolta, a királyi adományozás nem volt ajánlatos firma. A még mindig elég hatalmas köznemesség könnyen csikarhatott volna ki egy törvényt, mely ez adományok visszavonását rendelte volna el. A XIII. század első felének néhány intézkedése nagyon közel járt e gondolathoz. Így midőn behozták, hogy II. Endre óta meg kellett esküdni koronázásukkor a királyoknak, a királyi javadalmak épségben megőrzésére. Vagy mikor IV. Béla alatt az a nyílt erőszakos rendelet kelt, mely az újabb — adományozás vagy más kétes úton szerzett — birtokok visszavételét határozta el. Ezért az alakuló aristokratizmus kiváltságos helyzetének igazolására a király és országgyűlés hatáskörén felül álló indokolás kellett. Erre ott volt a magyarság beköltözése. Elég tágas és elég üres volt ez egy alakulandó új mondavilág fölvételére. És valóban, az aristokratizmus alakulásával egyidejűleg kezd megalakulni ez is. Mint a XIII. század kezdetén a köznemesség mellett az aristokratismust látjuk szerepelni, úgy tűnik föl ugyanekkor a nemzet mondáiban is a régi hun-magyar monda mellett egy új szülött: a «hét magyar» históriája.

Ebben az egészben alig van egyéb történeti emlékezés a hetes számnál. Mert az a beköltöző magyarság hét törzse eredetileg hét külön múlttal bíró testület volt, mely csak Lebediásban egyesült egy fejedelem alatt. Azonban a hun-magyar monda a nemzetet már csak egységnek ismeri. Viszontagságai-ban folyton osztatlan egységként szerepel. Magyarország birtoklási joga Attila örökségén az egész nemzeté. Szvatoplukot az egész magyarság veri meg. A «hét magyar» históriája a nemzet fölosztását megfordítva mondja el. Alakulásakor ugyanis nem tudták többé, hogy a magyarság eredetileg hét törzsből lett egy nemzet. A hetes szám eredetét sokkal természetesebb-

nek tartották úgy fejteni meg, hogy az egész nemzetet osztják föl hét törzsre. «Végre midőn Szvatoplukot . . . megölték — írja nemzeti krónikánk — hét seregre oszlának, úgy hogy mind-egyik seregnek a századosokon és tizedeseken kívül egy-egy kapitánya legyen». Később pedig, mint Anonymusnál látjuk, a «hét magyar» szerepe teljesen hasonló lesz a történelmi hét törzs főnökéhez, csak hogy ez nem történelmi emlékezés, hanem csak a társadalmi helyzet által követelt továbbfejlése a «hét magyar» históriájának. E felosztás által a társadalmi egyenlőtlenség eredete visszavitetett a honfoglalásig. Hát még a hét vezér, sok százados, még több tizedes históriája mily találó felelet volt a vagyonegyenlőtlenség eredetét bolygató okoskodásokra! A leg-hatalmasabb családok visszavitték eredetüket a vezérekre, a kevésbé gazdagok a századosokra s elfoglaltatták velök a földet, melynek épen tényleg birtokában voltak. Így gyökerében az egész «hét vezér» históriája nem egyéb, mint e monda alakulási korszakának birtokviszonyai alapján, a bevándorlás korára visszavitt foglalások lajstroma. ¹⁾

Tartalmát és szellemét teljesen kifejezi az Anonymusnál föntartott két sor :

Mindnyájan ők földeket szerzének,
És maguknak hírt, nevet nyerének.

Nemzeti krónikánk írója a XIII. század kezdetén tanúja volt a régi s új állapotok közti küzdelemnek. Sőt részt vesz benne, mert határozottan állást foglal el a képződő aristokratizmus ellen. A «hét magyar» históriáját ismeri már. De nem fogadja el történelmi forrásnak. S mint hiúság szülöttéről egész lenézőleg szól róla. «S azután mivel a világiak hiúságának természetében van, hogy inkább maguk veszik magukra a dicső-

¹⁾ Ond utódjait a Calanokat, Eleud utódjait a Csákokat még a XIII. században is ott és azon jószágokban találjuk, melyet eleik a honfoglalás idejében megszállottak. Pauler: «Sz. István és alkotmánya.» Századok, 1879. évf. 10. l. — «IV. László egy oklevelében földet ad Turzol kunnak, ki az Anonymus szerint Árpádtól nyert adományt.» Marczali: Magy. tört. kútf. 75. l. Több adatot Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről. Századok. 1877. 377—379. l.

séget, mintsem hogy mások ruházzák rájuk: ezért az a hét vezér is magáról énekeket szerezvén, a világi dicsőségért és hírók-nevök terjedéséért a nép közt énekelteté, hogy maradékaik ezeket hallva, szomszédaik és barátaik közt büszkén hánytorgathassák magukat». S mivel annak politikai célja sem titok előtte, mellőzi. Előtte a magyarok valóságos története nem a «hét vezér» históriájában van, hanem a régibb hun-magyar mondában. Ezért kapaszkodik ő a hun-magyar monda elbeszéléséhez s a honfoglalást is a szerint mondja el. A magyarságot sem hét törzsre, hanem 108 nemzetségre osztja föl. E fölosztás azonban már úgy tűnik föl elbeszélése háttérében, mint a szétfoslásnak indult régi fölfogás roncsa. Elbeszélésében az ország Attila örökségén még az egész nemzeté s az egész nemzet is foglalja el, a bánhidi csatában Árpád vezetése alatt tönkrevervén Szvatoplukot.

E győzelem után következnek természetesen az ország földjének felosztása. Itt megakadt krónistánk. Mivel a hun-magyar monda még abból az időből való, mikor a magyarságnak még nem volt állandó széke: ez a részlet teljesen hiányzott ebből. Krónistánk pedig már nem tudta visszaképzelní a multat a maga nomád jellegével, hol a földbirtok még közös. Mindenki használhatja, de senkinek magántulajdonát nem teszi. Kénytelen volt tehát a «hét magyar» históriájához fordulni, melynek egyik alapgondolata épen a földbirtok keletkezésének indokolása. Elmondja tehát, hogy a bánhidi csata után a magyarság hét seregre szakadt s felsorolja, hogy melyik sereg vezére hol telepedett meg. Azonban a «hét magyar» mondája eredetileg alig volt olyan száraz lajstrom, mint az a részlet, melyet krónistánk közöl belőle, hanem részletesen el lehetett benne mondva, hogy hogyan foglalta el a «hét magyar» az országot, hol és mint szereztek babérokat és foglalták el birtokaikat. Szóval benne a II. Endre alatti köznemesi párt által ostromolt aristokratizmus túlgazdagsága, előjogai szőröstől-bőröstől visszavolt vive a beköltözés korára. Épen ezért nem fért be a mi demokrata szellemü krónistánk fejébe sehogy se az a gondolat, hogy a «hét magyar» históriája valóban megtörtént dolgokat mondana el. Hogy hol foglaltak birtokot, azt még csak el kellett

hinnie, hisz az a föld ma is birtokában volt utódaiknak. A további részleteket azonban már közlésre sem tartja érdemesnek, hanem azért élesen megtámadja őket s észszerű okokkal kimutatni igyekszik, hogy az egész história egy ügyetlenül faragott képtelenség. Támadását következő szavakkal vezeti be: «Ha tehát némely könyvek azt mondják, hogy ez a hét vezér jött be Pannoniába és Magyarországot ők maguk alkották, és telepítették: honnan jön hát Ákos, Bor, Aba és más nemes magyarok nemzetsége? hisz mindezek nem jövevények, hanem Scythiából jöttek ki? Csupán azt az egyetlen okát adják, hogy a nép hét magyarról beszél.» Majd érvelni kezd. «De ha csupán hét magyar volna cselédestől, és több háznép-ről, asszonyokról, fiukról, lányokról, szolgáló lányokról szó sem lehetne: ugyan aztán ilyen haddal lehetett volna-e országokat foglalni? Hagyján!» Most a gúny fegyveréhez nyúl s a «hét magyart» (hét vezért) a «hét magyarkákkal» (az augsburgi csatából levágott orral-füllel hazatérő gyászvitézekkel) parodisálja. Ezt az okoskodást később nem értették. Így keletkezett az a képtelenség, melylyel egyik német forrásban találkozunk, ki a «hét magyart» a «hét magyarkával» azonosítja s az augsburgi csatából menekülteket teszi a magyarok vezéreinek.¹⁾ Krónistánk ugyanekkor egy demokratikus felfogásnak megfelelő magyarázatát is iparkodott adni a «hét magyar» históriájának. Okoskodásának gondolatmenete következő lehetett: Mivel a nép hét vezérről beszél, bizonyos, hogy ezek választása megtörtént. De mivel a magyarság kebelében a legutolsó időkig a jogban nem volt különbség, bizonyos, hogy a hét vezér állása csak tiszteletbeli lehetett, mely nem volt semmiféle előjoggal összekötve. Ha tehát ez a «hét magyar» szabadon választotta lakhelyét, hol most utódjai laknak, a többi nemzetségeknek is megvolt a joga ott települni meg, a hol nekik tetszett. Ezt a gondolatmenetet lehet kiolvasni a krónika e mondásából: «A többi nemzetségek pedig, melyek eredetükre nézve velök («hét magyarral») egyenlők és hozzájuk valók, tet-

¹⁾ Albericus Triumphontiumnál. Utánna Dümmler: Die Sage von den Ungarn.

szésük szerint foglaltak szállást.» De még határozottabban azon részletből, hol okoskodásának eredményét összegezi. «Bizonyos e szerint, hogy nemcsak a hét vezér szerzette meg Pannoniát, hanem más nemesek is, kik Scythiából jöttek. Ahonnan méltóságukat és hatalmukat tekintve többre lehet őket becsülni, mint másokat, de nemességükre nézve egyenlően.» Tehát ő a vagyonskülönbség jogosultságát már elismeri, de az arisztokratia jogi előnyeit még nem. Okoskodásának függelékeül ránk nézve egy igen fontos dolgot közöl. S ez így szól: minthogy pedig ez idő szerint némely jövevények épen oly nemesek, mint maguk a magyarok: ki kell nyomozni honnan eredhet ez.» És elmondja, hogy ezeket Geiza vezér hívta be, hogy a pogány magyarság elleni küzdelemben segítségül használja őket. Nagyon valószínű hogy e bevándorlás nem Geiza vezér, hanem II. Geiza király alatt történt a XII. század közepén s csak krónistánk pártja tette vissza őket két századdal, hogy kimutassa, miszerint míg az arisztokratismus állását a «hét vezér» históriájában kizárólag a honfoglalással akarja indokolni: a demokratismus még nagyon jól emlékszik az időkre, mikor a nyugatról beköltöző idegeneket is felvették a nemzetbe s földbirtokot szerezhettek, bár nem voltak jelen a honfoglalásnál. És a mint fentebb a «hét magyarnál» elmondta, hogy melyik hol foglalt szállást s micsoda családban élnek utódjai: most felsorol egy csomó ilyen jövevényt. Ez a lajstrom megvan a nemzeti krónikának csaknem valamennyi leírásában, de a krónista azon okoskodását, — mely e lajstromnak szükségképi előzményét teszi, csak a bécsi krónika tartotta fenn.

Azonban hiába volt az okoskodás, hiába a küzdelem. A mint a XIII. század közepe táján az arisztokratismus diadalra jutott a társadalomban, úgy került uralomra a «hét magyar» históriája a mondában.

Ennek a kornak gyermeke Anonymusunk. A nemzet történetéről nem tud semmit. Célja: «miként a trójai históriát s a görögök hadait megirtam vala, úgy írnam meg neked Magyarország királyainak s nemeseinek származását; mikép szállott alá a scythiai földről a hét fejedelmi személy, kiket hét magyarnak nevezünk.» Tehát ő a «hét vezérnek» azon viselt dolgait

akarta feljegyezni, melyet nemzeti krónikánk írója ismert, de szándékosan elhallgatott. Így módon a két forrás kiegészítené egymást? Csakhogy Anonymus először egy félszázaddal későbbben élt, mint a nemzeti krónika írója s az ezalatt végbement társadalmi alakulások módosító hatással voltak a mondára. Következésképp a XIII. század végén nem ugyanazon alakban ismerte már a «hét magyar» históriáját, mint a nemzeti krónika írója ugyane század elején. Másodszer míg a krónista demokratikus jellemű — Anonymus minden izében aristokrata. Harmadszor bár Anonymusnak fő-, csaknem egyedüli forrása a mondák voltak, ő nem elégedett meg egyszerű felsorolásukkal, hanem egy pragmatikus író rendszerességével feldolgozni iparkodott őket. Forrásaira hivatkozik ő, midőn írja: «kiknek is hadait (hét vezérnek) és minden vitézi tettet ha nem akartok levelem betűinek elhinni, higgyétek el a hegedősök csacska énekeinek s a parasztság hiú meséinek, kik a magyarok vitéz tetteit még máig sem hagyták feledésbe menni.» A mi pedig feldolgozását illeti, erre nézve történeti ismerete szegényes: a honfoglalással egykorú írók közül csak Reginot ismeri. A hunokról sem tud többet hun-magyar mondánkban foglaltaknál. Az általa ismert történelmi munkákból, különösen Dares Phrygiusból a magyarok történetéhez frázisoknál egyebet nem vehetett át. Annál részletesebbek földrajzi ismeretei. Magyarországról teljesen tájékozva van. Jól van értesülve a Pontusvidékről is. Hisz a XIII. század volt az, mikor a mongolokhoz küldött utazók jelentései Európaszerte érdekeltséget keltettek e vidék iránt s IV. Béla is rábirták Julián és társainak kiküldésére. Ez az oka, hogy míg elbeszélése földrajzilag oly következetes: történelmileg a legóriásabb botlásokat mutatták ki rá. Gyakorlati érzéke bámulatosan fejlett. Gondosan megválogatja anyagát s a mi regényessége miatt valószínűtlennek tűnik fel előtte, kellehetetlenül kiküszöböli. Így tett Botond mondájával. Ilyen részletelnél kel ki «a hegedősök csacska énekei s a parasztok hiú meséi ellen». Sehol sem nagy t, hanem gondosan ellenőrzi tollát, hogy elbeszélése mindig a valószínűség határai közt maradjon. Ez adja munkájának azt az öntudatos színezetet, melyet bámulói a valóban megtörténtek egyszerű elbeszé-

lésének, ellenei a legrafinirtabb szándékos csalásra magyaráztak.

Ha Anonymus művét a nemzeti krónika elbeszélésével hasonlítjuk össze, a legszembeötlőbb különbség, hogy benne a hun-magyar mondából csak itt-ott van egy-egy fozslány. Attilát dicsvágyból még csak meg hagyja nemzeti hősnek, de a hun-magyar monda azon részleteit, melyek az avaroknak kizárásával a hunoknak a magyarokkal való összekötésére szolgálnak, elhagyja. Ezek a krimhildi csata s Csaba szereplése. Sőt a Csabáról szóló részlet naivsága, mely a hun birodalom pusztulásától a magyarság beköltözéseig lefolyt négy századot két nemzedékkal tölt ki, egy csípős, czélzatos történetkére ad alkalmat. Szerinte a magyarok egy része Szoárddal Görögországba vándorolt, ezeket «a görögök sobamogernak neveztek el, mivel uruk halála után sem kívánczoktak vissza hazájukba.» Az őshazából sem Attila testamentoma indítja ki őket, hanem a legelők hiánya miatt «Pannonia földjét választák ki felkeresni.» De még azt sem tudják merre van ez. Kioy előtt a ruthén fejedem nógatja őket a tovább menésre: nehogy valamikép az ő földjére települjenek. Az avar birodalomról azonban ő sem tud semmit, mivel a beköltözéskor itt talált államokat mind Attila birodalmának romjaiból alakultaknak mondja. Attila neve s öröksége sem oly varázsige többé, mint a nemzeti krónikában, melytől minden ellentállás megtörik, hanem körülbelül olyan, mint a csatakiáltás: előrebocsátják, bár meg vannak győződve, hogy az eldöntés a fegyverek munkája leend.

Mindez az ország megváltozott külpolitikai helyzetéből s Anonymus egyéni meggyőződéséből folyt. A mi az elsőt illeti a német császárság a pápaság elleni küzdelemben Canossánál már rég elbukott, s a XIII. században is folyton lejobb súlyedt. Ekkor a császárság egy üres cím, — a császári korona egy jelentősége vesztett ékszer, — a császár meg egy tehetetlen háb volt a pápa s tulajdon főurai kezében. Természetes, hogy olyan viszonyok közt, mikor a német császárság maga is csak úgy tengette életét, nem igen foglalkozhatott hódítási tervekkel. Magyarország függetlenségét az ő részükről nem fenyegeté veszély. Tehát megszűnt az a nyomás, melynek hatása alatt a

hun-magyar monda született és fejlődött. Anonymus nem is érté ennek politikai fontosságát. Hisz már nemzeti krónikánk írója sincsen egészen tisztában vele, különben a Péter-Aba közti harcokban nem közölné az altaihi évkönyvek magyarelleses szövegét a mondai szöveg helyett. Krónistánk nem is az ország külpolitikai helyzetének szempontjából, hanem mint láttuk tisztán pártérdekből ragaszkodott a hun-magyar mondához az aristokratikus eredetű «hét magyar» históriájával szemben. Anonymust pedig már az ő saját aristokratikus meggyőződése is a «hét magyar» históriájára utalta a demokrata párt által előtérbe hozott hun-magyar mondával szemben.

Nézzük most a nemzeti krónika írásától Anonymus művének fogalmazásáig a «hét magyar» históriájában lefolyt változást. Láttuk, hogy ezalatt az aristokratizmus diadalra jutott a társadalomban. Azt is mondtuk, hogy ugyanekkor diadalra jutott az aristokratizmus szülötte monda is. Okmányainkból láthatjuk, hogy a «hét magyar» históriájának alap gondolata, — hogy a létező birtokviszonyok a honfoglalás korából erednek, — mint terjednek jobban és jobban. A honfoglaláskor megszállás jogára (jus descensionis) 1228-ban hivatkoznak először a Wojkffi család kereszturi birtokáért folyt perben.¹⁾ A nemzeti krónika ugyanekkor még más birtokjogot is ismer, hisz épen azért sorolja fel a Gejza alatti német bevándorlókat. IV. Béla alatt már gyakrabban szerepel a megszállás joga, IV. László alatt pedig általános forrásául tekintetik a magyar nemesség vagyonbirtokának.²⁾ Anonymus munkájában nem is jönnek elő Gejza alatt bevándorlott német családok.

Érdekes változáson ment át a bevándorlás története.

A hun-magyar monda keletkezésének forrása az ország külpolitikai helyzete volt. Ezért míg egész terjedelmesen látjuk benne tárgyalva azon részleteket, melyek a magyaroknak a hunokkal való összekötésére szolgálnak: addig a belköltözés csak egy rövid episod. Nem így a «hét magyar» históriájában.

¹⁾ Cod. nov. Arpad. T. IV, p. 457.

²⁾ In descensionis titulum, juxta morem nobilium Hungarorum. Bartal: Com. L. I. p. 116—118.

Ebben fősúly a társadalmi s birtokviszonyok magyarázatára volt fektetve. Már a nemzeti krónika írója is ismeri, mint foglalja el a hét vezér az országot. S ebben az elbeszélésben már akkor máskép és részletesebben lehetett tárgyalva a honfoglalás, mint a hogy ő elmondja. A «hét magyar» eredetének is különbözni kellett a kronista elbeszélésétől, ki a bánhidi csata után választja meg őket, mivel ekkor a honfoglalás sorsát eldöntő ütközet után nem igen kínálkozott volna alkalom kitüntetni magukat. Különben a hun-magyar monda és a «hét-magyar» históriája már alapjelligükben összeférhetetlenek. Az első monarchikus viszonyokat tételez fel, mert Attila jogán csak egy család képezhet jogigényt az uralomra. Ebbe a keretbe nem fér be hét fejedelmi személy eredete. Ezért volt kénytelen a «hét vezér» históriája az egész Attila-jogán kivitt honfoglalást elejteni. Anonymus az őshazából kiköltözést a lakosság túlszaporodásával indokolja. S mivel a XIII. században az arisztokratia a kormányzásban is követel jogot: egy ennek megfelelő tényrt fel kellett tüntetni a multban is. Ime, a hét fejedelmi személy a kormányzásba való befolyás fentartásával választja meg szabad akarattól fővezérnek Álmost. A «hét magyar» históriájának mindezen részlete meglehetett már a nemzeti krónika írása korában. Anonymus művében azonban van egy részlet, mely csak a XIII. század közepén keletkezhetett. Értem a hét kun vezér csatlakozását Kiovnál. Ezt a kun-csatlakozást sokan a tatárjárás előtti kun-bevándorlással azonosítják. De az a kutya-macska barátság, melyben a magyarság és kunság az egész XIII. század folytán állt egymással s az a gyűlöletig fokozódó féltékenység, melylyel a magyar arisztokratia még IV. László korában is tekintette a kunok dédelgetését, nem enged annyi önzetlenséget fel tenni arisztokratiánkról, hogy ezeket a kunokat képes lett volna genesisébe felvenni. A magyar történetírás meg az etelközi kabar-csatlakozásnak emlékét látja benne. Erről a csatlakozásról csak az egyetlen Konstantin császár beszél. A görög források adatairól azonban a XVIII. századig egy árva betűt sem tud a magyar történetírás. A nemzeti-krónika is csak hét vezért ismer. Véleményünk szerint nem történelmi emlékezés ez, hanem csak egy kibővítése a hét magyar históriájának.

Ugyanis ennek alakulásakor a hét vezérférfit az egyes családok jókorán lefoglalták maguknak. Így esett meg, hogy a legtehetősebb családok egy része kimaradt belőle. Ez volt a «hét magyar» históriájának sokáig a leggyöngébb oldala. Erről támadta meg nemzeti krónikánk írója is. «Ha tehát némely könyvek azt mondják, hogy ez a hét vezér jött be Pannoniába és Magyarországot ők maguk alkották és telepítették: honnan jött hát Ákos, Bor, Aba s más nemes magyarok nemzetsége? Hisz mindezek nem jövevények, hanem Scythiából jöttek ki?» E hiányon segíteni kellett akármiféle kibővítés által, hogy a kimaradtakat felvenni képes legyen. Így alakult meg a hét kun vezér históriája, kik Kiovnál még szemben állnak a magyarokkal, meg is verekesznek, de aztán testvérekül fogadják el egymást: — tökéletesen úgy, mint a történeti kunok a XIII. század második felében. Annyival is könnyebben alakíthattak egy ily részletet, mert egy teljesen hasonló csatlakozásról beszéltek a IV. Béla által Nagy-Magyarországba kiküldött barátok is. «A tatár nemzet szomszéd velök (az akkori volgavidéki magyarokkal). De ezen tatárok hadakozván velök nem győzheték le őket hadban, sőt az első csatában ők győzték meg azokat. Miért is feleikké s társaikká választák őket s így egyesülve tizenöt országot (?) pusztítottak el egészen.»

A kun vezérekről szóló részlet illetően alakulására legérdekesebb bizonyíték az Aba nemzetség sorsa. A hun-magyar mondában Edementől, Csaba fiától származik le, ki együtt költözik be az őshazából a magyarokkal. Mikor a «hét vezér» históriája alakulni kezdett, a hun-magyar monda még igen élénken élt, hisz nemzeti krónikánk írója mindkettőt egyaránt ismeri. Ekkor azonban az Aba nemzetségnek, mint Attila egyenes ivadékának eredete még sokkal fényesebb volt, hogyszem a «hét magyar» valamelyikétől származást elfogadhatta volna. Mikor a hun-magyar monda szétfoszlott, annak Csabáról szóló naiv részlete meg épen semmivé lett: az Aba nemzetség két szék közt pad alá esett. Nemzeti krónikánk írója meg is kérdezi, a «hét vezér» históriájában, hol van az Aba nemzetség! S mit látunk Anonymusnál? A Kiovnál csatlakozó kunság két első vezére a hun-magyar monda két Csaba fia;

Edemen és Ed s ezektől ered «Sámuel, kit jóságaért Abának is neveznek.»

Most már az a kérdés, Anonymus maga költötte-e ezt a részletet, vagy ezt a mondából vette? Mi az utóbbit hiszszük. Mert nem Anonymus holmi magánérdekeinek szolgálatára odabiggyesztett toldalék ez, hanem szervesen összenőtt kiegészítő része ez a «hét magyar» mondájának, melynek célját s eredetét egy Anonymus felfogásával ellentétes forrásból vagyunk képesek megfejtetni. Különben is Anonymus dicséretére legyen mondva, minél többet olvassuk, minél behatóbban tanulmányozzuk, annál tisztábbnak látjuk a német történetírás vádjától, mely benne egy szándékos nagyszajú csalót lát csupán. Mert ő nem költött részleteket. Átdolgozó kezét a honfoglalásnak csupán az ő nagyon is rendszeres elbeszélése árulja el. Mert, hogy a «hét vezér» mondája az ő korában is oly pragmatikus lett volna, a mint ő mondja el: nem hihetjük. Minden nagyobb területen elterjedt mondában van a részletek közt eltérés, igen gyakran ellentmondás. Mennyivel több ilyen lehetett a XIII. század folytán alakult tömérdek családi hagyományban, mikor a dicsőségnek okaért mindenki valami fontosabb szerepet játszó egyéniséghez iparkodott fűzni a maga eredetét. Így látjuk, hogy a hét vezér közül hatot egészen máshová telepít a nemzeti krónika, mint Anonymus.

Hangsúlyoznunk kellett ezt, mielőtt áttértünk volna a következőkre.

Szól ez Magyarországnak a honfoglalás előtti viszonyairól. A nemzeti krónika elbeszélésében a magyarság csupán a Dunán túl talál ellentállásra s itt a bánhidi csatában megvervén Szvatoplukot, eldől az egész honfoglalás sorsa. A «hét magyar-ról» szóló monda igényeinek ez az elbeszélés nem felelt meg többé. Itt nem volt elég tér a szereplésre. Mert hol és kik ellen vívott küzdelmekben tüntek volna ki ezek, hol nemcsak

«Mindnyájan ők földeket szerzének»

hanem: «És maguknak hirt nevet nyerének.»

Ezért a «hét magyar» mondájának multhatatlanul strohmanokra volt szüksége, kiket ezek kedvökre elpüfölhettek. Ilyen

strohmannok Anonymusnál: Mén-Marót, Zalán, Glád, Gelou Laborecz, Zobor. Közülök a nemzeti krónika csak Mén-Marótot ismeri, csakhogy ott ez nem kazár fejdelem, hanem a szláv Szvatopluknak atyja. Ez uralkodók népeire nézve a monda észszerűen járt el. Az egész honfoglalás nem levén egyéb egyszerű occupationál, melyben a föld népe sértetlen marad, a magyarság csupán uraikat kergeti el, s államiságukat szünteti meg: természetesen az ország ethnographikus viszonyai sem szenvedtek lényeges változást általa. Ezért a monda az alakulásakor itt élt idegen ajku nemzetiségekből alkotta meg az ország honfoglalás előtti képét egyszerűen azért, hogy mind-egyiknek önálló államiságot tulajdonított. Ilyen képzelt államok Anonymusnál a Duna-Tisza közt Zalán bolgár-szláv állama; a Tiszán túl a Marostól délre a bolgár Gládé; Erdélyben az oláh Gyelóé; a Dunán túl a római fejedelemé. Már a nemzeti krónika így írja le az ország beköltözés előtti képét. «Miután pedig Ettele fiai a krimhildi csatában majdhogy mind el nem veszték, Pannonia tíz esztendeig király nélkül vala, csak jövény szlávok, görögök, németek, morvák és oláhok maradván benne, kik Ettele életében neki parasztszolgálatot teljesítettek.» Csupán Mén-Maróth Marosig nyuló kazár birodalma áll Anonymus művében elszigetelten.

A Gyeló-féle oláh birodalom tehát nem történelmi valóság, hanem a «hét magyar» költött históriájának egyik költött részlete.¹⁾

Ily módon egy másik kerülő uton elérkeztünk Roesler álláspontjára. Kimutattuk, hogy Anonymus költött dolgokat beszél el, épen mint Roesler állította, kivel csakis abban nem értünk egyet, hogy szerzőnk szándékos csalás céljából költötte

¹⁾ De mivel az oláhság már a XIII. század elején irt nemzeti krónikában mint nagyobb tömegű nép említettik, — vagyis ugyanakkor, mikor ezeknek az Aldunán való átköltözése Roesler-Hunfalvy szerint még csak kezdődik: kérdéses, hogy román nyelvű nemzetiséget értsünk-e alatta, mint Roesler-Hunfalvy, vagy egy közelebről meg nem határozott nemzetiségű pásztornépet, milyennek Réthy tünteti fel a XII. század blachjait.

volna elbeszélését. Mert a szándékos csalás s az ő nem igazmondása közt lényeges különbség van.

A rumuny történetírás pedig minden okoskodásunk daczára is keresni fogja Gelou birodalmát. És sokáig látni is fogja azt — nemzetiségi álmaiban. Istenem, ötven esztendő előtt nem így volt-e nálunk is! Akkor mi is mennyi nagyot, mennyi dicsőt láttunk nemzetünk távol multjában, hol ma csak egy hosszú. terhes, csalás- és ámitással tele küzdelmet találunk. Ezen, évek hosszú sorának mámorából bár mily fájdalmasan esett is az ébredés, mégis felebredtünk. De korántsem a német kritika ábrándított ki bennünket Schlötzertől Roeslerig, hanem az időnek keze, mely a gyermek álmait s az ifju ábrándjait könnyörtelen kezekkel tépi szét. A rumuny nemzeti-ségi álmokkal is így vagyunk és leszünk. Náluk is okvetlenül bekövetkezik az idő, mikor históriájuknak talán már zárkövét akarják betenni: hogy észreveszik, miszerint épületüknek nem volt szolid, megbízható alapja. És ekkor egyszerre recsegve-ropogva önmagától fog összedőlni az egész. Addig is az a kiméletlen modor, sértően gúnyos hang, melylyel a tudomány a rumuny történetírást illeti, nem győzi meg őket, s így nem használ, hanem csak elkészeríti, s így árt az ügynek. Hagyjuk őket békén. Legyen meg nekik az ő gyönyörűségük.

CSETNEKI ELEK.

Attius.

Jobb késve-késni, vesztegelni,
Mint nagy-sietve bünt mivelni.

Ki hogy ha gyógyulást nyujt idején,
A sebet meg ne lökje durva kézzel.

Ford. P. T. E.

Az Aeneis tartalma.

(Anth. lat.)

Gyúl szerelemre Paris. Helenát elorozza. Göröghon
Fegyvert fog. Küzdnék. Trója ledöntve hever.
Bujdosik Aeneas, fut, jár-kei a tengeren, éri
Italiát, Turnust megveri. Alba meg áll.

Ford. P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Petrarca és Kisfaludy Sándor. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta Rényi Rezső. Budapest. Aigner Lajos. 1880.

Szólván e könyvről, nem ama hosszadalmas munkára vállalkoztunk, hogy minden hibáját kimutassuk. A szerző több elismerést szerezhetne ismeretei és szorgalma számára, ha nem járná a rosszabb német írók iskoláját, mikor eléggé járatos más irodalmakban is. Akkor talán kevesebb és kisebb tanulmányokat írna, de czéltalan tudóskodás helyett nagyobb sikerrel terjeszthetne ismereteket s buzgalma is, melylyel irodalomtörténetünk adatait igyekszik tisztázni, több figyelmet keltene. Lám, nem rég megjelent könyvének egy része is nem részesült a kellő figyelemben.

Az említett rész annak kimutatásával foglalkozik, hogy minő gondolatokat vagy költeményeket vett át Kisfaludy Petrarcából? E tárgyról írt már egyszer a szerző s cikkére hivatkozott is Imre Sándor, midőn az olasz költészetnek irodalmunkra tett hatását vizsgálta, de Rényi újabb nyomozatát Imre jeles munkája után sem tartjuk fölöslegesnek. Röviden akarjuk összeállítani, hogy mennyit vett el szerzőnk Imre eredményéből, vagy mennyit adott hozzá?

Polémiái Imre ellen nagyon szerencsétlenek.

«Imre» — úgy mond — «a 22-ik Himfydalt Petrarca első sestínájának 4-ik szakaszából találja kifejlettnek.» Rényi úr ezután idézi a 22-ik Himfydalt, melléje állítja a teljesen elűtő első sestina, beli szakaszt és túlságos szerénységgel kimondja: «Úgy tartom-hogy egy részlet sincs itt Petrarcából.» Valóban nincs, csak az a baj, hogy Imre nem a 22-ik, hanem a 25-ik Himfydalt említi. Meglepő pontatlanság egy «kritikus irodalomtörténészben», a német aprólékoság utánzójában.

«Semmiiben sem» — folytatja alább Rényi — «semmiiben sem találkoznak a 111-ik és 112-ik dal Patrarca II r. 2. canzonéjával, mint ezt Imre Sándor (Budap. Szemle 32. sz.) említi, még «néhány sorokban sem» legkevesébbé azokban, melyeket értekezésében kijelöl.» Idézi ezután a III-ik dalt, utána a canzone szakaszát s most már az előbbi diadaltól megerősödött hangon felkiált «Ebben, bármint vizsgálom, a fennebbi dallal semmi közösséget sem láthatok.» Mi sem, de Imre sem. Imre csak annyit mond, hogy a nevezett dalok «néhány sorai» az említett canzone «egy szakaszában néhány szózással összevágnak», s igaza van. Bár e hasonlóság oly jelentéktelen, hogy említetlenül is maradhatott volna, Rényi úrnak nincs joga ráfogni

Imrére, hogy közösséget lát a dalok és a canzone szakasza közt. Mindezzel nem akarjuk eltagadni Rényi úr jártasságát a bő és pontos idézésben, csak az sajnós, hogy Imrével szemben megfoghatkozik ügyessége. Pedig ráfogások nélkül is megtámadhatta volna Imre egy véleményét.

Imre azt mondja, hogy «a 44. dal egész gondolatában megfelel P. 23. sonettójának». Rényi helyesli e mondatot, a belé csúszott sajtóhibával együtt, mert Imre a 45-ik dalt értette. De mit mond Petrarca s mit Kisfaludy? «Ha hinném» — így sóhajt az olasz — hogy a halál megszabadít kínjaimtól, megöltem volna magam. De látha a síron túl új kínok várnak? Óh szüntesd meg Ámor nyilazásod és te halál szólíts magadhoz.» És Himfy? Ha tudnám — úgy mond — hogy többé nem lesz nyugtom kedves ellenségemtől, megöl-ném magamat; «De biztat egy remény mindég, — Hogy bal sorsom megfordul még — S hogy nékem a jövőndő — Még rózsákat termendő.» Tehát az olaszban csontváz, a magyarban rózsza, amott kétségbeesés, itt duzzadó remény. Mi felel hát meg egymásnak a két költeményben? A kezdő két szó és az öngyilkosság ötlete, azaz távolról sem az egész gondolat.

Máskor meg oly hasonlóságokat nem lát Imre, melyeket Rényi észrevesz.

A 112-ik dal Petrarca 76-ik sonettójának átalakítása. Mind a kettő majdnem egyező szóellentétekben panaszolja a kedves érzékletlenségét s végül Ámort vádolja.

Az 51-ik dal Petrarca 13. énekének 3. szakaszából van véve. A különbség nem sok híján csak annyiból áll, hogy Himfy az esti szürkületkor egy patakban látja kedvese képét s örül a csalódásnak, míg Petrarcában a patak helyett szikla áll.

Az 53. dalra Petrarca 143. sonettója volt befolyással. Mind a két költő azt erősíti, hogy sok csoda inkább lehetséges, mint szerelmük megszűnése. Kisfaludynak csak az a leleménye van, hogy sok csoda megtörténhetik, míg más leány gyűjtja szerelemre.

Az 58-ik dal némikép a 102-ik sonetto hatása alatt keletkezett. A költők sóhajaikat kedveseik szívének és gondolataikat kedveseik agyának ostromlására küldik, noha végső fordulataik elűtők.

Kétségtelen végre, hogy Himfy IX. éneke átdolgozása a 90. sonettónak. Mindkettő jól kicsiszolt és sokszor egyező antithesisekben rajzolja a kínban édelgő és a kéjtől gyötrődött szerelmi bút.

A Rényi által említett többi hasonlóság vagy nem talál, vagy csekély. S most ha az imént felsoroltakat Imre eredményeihez adjuk,

teljes képe áll előttünk Kisfaludy Petrarcából vett kölcsö: zéseinek. Hogy más költőkből is vett át egy-egy sort, a mit Rényi kimutat, az olvasmányaira s nem költészete megértésére vet világot. Azután a részleteknél fontosabb is az, hogy mennyiben hatott az olasz költő Kisfaludy lyrájának egész szellemére s ennek kifejtésében Imre nem szorult igazításra. Bár másrészt a részletezésnek is van érdeke költőnk-nél, ki majdnem annyit merített olvasmányából, mint élményeiből.

Ez állítás miatt tartanunk kell Rényi haragjától, ki Toldy régi nézetéhez ragaszkodik s még mindig azt tartja, hogy Himfyt Szegedi Róza fakasztotta szerelmi keservekre. Neki hiába vonta vissza Toldy régi nézetét okúlva Kisfaludy megkerült levelein. «Az öreg úr élete végén megingott» jegyzi meg erre Rényi úr s hogy a költő néhány általa megszerzett kéziratának nagy becsét kiüntesse, fegyvert kovácsol belőlök Szegedi Róza hajdani jogai védelmére. Azonban, úgy látszik, hogy az öreg úr minden ingadozása mellett biztosabban látott mint szerzőnk, mindenestre világosabban irt. Elméletéhez szegődnénk, ha kúszált elmélkedései helyett a szerelem bölcsesétéről és a *Kesergő szerelem* kéziratának naplószerű hiteleségéről csak egy adatot is mutatna fel, mely megingatná a Toldy által közölt levelek hitelét.

Így azonban nem kételkedhetünk Toldy új nézetében, bár egy kifejezését tulzónak hisszük. Legalább nyilvánosságra került adataink nem bizonyítják, hogy Kisfaludy csupán «hasznos parthienek» szemelte ki a zalai alispán leányát. Bizonyára iránta érzett hajlamát nem szilárdította szenvedély, elferdítette egy félreértés és elhomályosítá egy muló fellobbanás más nő csábjai iránt, de mindig jellemzé az a neme a becsülésből eredt gyöngédségnek, mely egyaránt távol áll a nagy érzések hevétől és a köznapi számítás fagyától.¹⁾ Következett az oltáreskü, a boldog házasság és a *Boldog Szerelem*, mely mindent összevéve jobb hatást tesz ránk, mi Himfy, első része. Mert többször olvasva mintegy kiemelkedik belőle a művelt s mégis törzsökös magyar birtokos alakja, ki kalandos ifjuság után a házasság révébe érve szereti hirdetni ujonnan szerzett életbölcsességét, korholja az ifjak csapongásait, él a gazdaság és tűzhely csendes örömeinek, gyönyörködik könyvekben, a természetben s nejében; nem fellengző szenvedélylyel, nem fényes eszmékkal, de nyílt szív-

¹⁾ Toldy 1876-ban kiadott kézi könyvében már azt írja, hogy «Szegedi Róza szellemi jeles tulajdonai tiszteletét birták».

vel és fővel s minden szárazsága mellett őszintesége által felemelőben hat, mint a kesergő Himfy, ki kothurnusban lépked, alárczot visel és szavalatából legtöbbször csak a bel esprit negédje hallszik.

ANGYAL DÁVID.

The Legend of the Wondrous Hunt. By John Arany With a few miscellaneous pieces and folk-songs. Translated from the Magyar by E. D. Butler. London. Trübner and Co. 1881.

A cím egyszersmind tartalomjegyzék is s még csak annyit teszünk hozzá, hogy a fordítások mellett hibátlan nyomtatásban olvashatjuk a magyar szöveget. Ez a pontosság a fordító egész munkáján meglátszik, a bűség ellen csak keveset vétett s egy vétségének az egész „hajnalodik, harmatozik“ kezdetű népdal esett áldozatul.

Nagyon szomorúra értette a magyar legény kötekedését. Legényünk azt mondja, hogy a lányka nevet álmában, bizonyosan hamisat álmodik, Hej ha már az álom ilyen, Hát a valósága milyen?, de ne búsulj galambom, mi sem vagyunk jobbak az istenadták. Az angol legény ellenben fájdalomosan panaszolja, hogy a kis leány álmában nevet, de ah! álma megcsalhatja. Vajon várja-e igaz szerencse ébredéskor? Pedig galambom, te soha se félsz bajtól; különben minket se áldott meg jobban az ég. A ne búsulj és az „istenadta“ szók vezethették félre a fordítót, de néhány ily tévedést leszámítva fordítása nagyon hű és lelkiismeretes. Vajon vannak-e nagyobb érdemei is? Tudja-e éreztetni az angol olvasóval ez eredeti hangulatát? Bajos erről itélni nekünk, de egy hozzávetést el nem hallgathatunk. A csodaszarvas regéje néhány naivúl érzéki kifejezését modern lyrai czikornyákkal fordította Butler. Az ő lemenő napja megaranyozza a felhőket, pedig az Aranyé tüzet rak a felhők között. A mi Magyarunk így szól: „Ez a síp-hang, Bátya, bennem végig csikland. Az angol Magyar ezt így mondja: E síp-hang szívem legmélyén gyöngéd szerelemre indít (•move My inmost heart to tender love.) — Hunorunk így szól: „vérem hatja Szüzek árnya fordulatja. — Angolul ez így van: „Inkább ama sylphid alakok és az árnyak tánca ragadnak el engem (•Rather me entrance Yon sylph-like forms and shadowy dance•). E helyekből azt sejtjük, hogy a fordítónak nem sikerült megmentenie a ballada előadása sajátosságait. Ha sejtelmünk valóság is, még marad elég, a miért hálával tartozunk a buzgó fordítónak. Hogy tarka összeállítású kötetének lesz-e sok sikere, nem tudjuk, de irodalmunk s Butler hírneve érdekében egyaránt kívánjuk.

A. D.

VEGYESEK.

Eperjesi János XVI. századbeli matematikusunkról eddig csak azt tudtuk, mit Feuerbach György «*Tabulæ Eclipsium*» című munkájának 1514-iki bécsi kiadásában (I. Kemény, Történelmi és irodalmi kalászatok p. 97.) Stiborius András mondott róla, «*Potissimum hoc aureo sæculo, quo et versis literis scribere usus inolevit (a könyvnyomtatást érti) cæpit et Mathematicorum multitudo per universam pene Germaniam increbescere. Claruerunt Viennæ prænominato cum doctore Theologiæ Joanne Phorten, Magistro Kupfersperger, Joanne Epperies, Joanne Dorn: monacho predicatore*» stb. Ezen Eperjesi János kétségkívül ugyanaz, kiről Krauss Balázs 1500, február 25-ikén Brassóból Celseshez intézett levelében azt mondja, hogy «*Ceterum ad T. D. latere nolim: Joannem Emperies Astrológum et Mathematicum, qui concessit Venetias ex utroque parente esse solarium, uti ex vera relatione accepi eius qui utrosque novit.*» (V. ö. Magyarországi humanisták stb. című értekezésemet p. 123.) E jegyzetben ugyan az *Emperies* alak *Epperies* (vagy *Eperjes*) helyett valószínűleg hibás, de a többi mit Krauss mond, érdekes adalék Eperjesi János életrajzához.

Á. J.

— **Walther von der Vogelweide** teljes irodalmát állítja össze és ismerteti **Leo Wilibald** a következő kis munkában: *Die gesammte Literatur Walthers von der Vogelweide. Eine kritisch-vergleichende Studie zur Geschichte der Walther-Forschung* (Wien, 1880. 99 lap, ára 1 firt). Könyvészeti szempontból e mű igen használható, jó könyv, mert felsorol mindent (néha kisebb könyvbírálatokat és népszerű cikkeket is), a mi felemlítést érdemel. De a szerző ítéletet is mond a felsorolt könyvekről és értekezésekről, s itt kettős hibába esik: egyrészt nem elég tárgyilagos; Waltherre vonatkozólag is (mint a Nibelungénekénél) két párt (a Lachmanné és a Pfeifferé) áll egymással szemben, melyekről épen nem mondhatni, hogy minden kérdésre vonatkozólag határozottan az egyiknek van igaza, míg a másiknak felfogása csupa hamis állításokból állana; szerzőnk pedig teljesen és egyoldalúan Pfeiffer álláspontját foglalja el és nem méltányolja kellőleg az ellenfélnek sem érdemét sem ellenvetéseit; — másrészt szerző ítélete igen sok esetben nagyon felületes, schablonikus, semmitmondó; főleg, ha dicsér, oly üres phrasisokat halmoz össze, melyekből senki sem tanul semmit, legkevésbé pedig tudja meg az olvasó, hogy a megdicsért dolgozatban micsoda voltaképen a dicséretes. A könyv e

gyengéinél fogva természetesen nem állhatja ki a komoly kritikát; könyvészeti tekintetben azonban ajánlásra méltó, mert teljes összeállítás az irodalom egy oly ágának, mely maga is már tekintélyes irodalommá nőtte ki magát.

H. G.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

- Bastian**, die heilige Sage der Polynezier. Leipzig, 1881. Brockhaus. (8-r.) M. 6.
- Christ**, die Wage des Zeus bei Homer, etc. und ihr vermeintlicher Bezug auf das Schicksal. Innsbruck, 1880, Wagner. (8-r. VI. 451.)
- Fischer**, Lessing als Reformator der deutschen Literatur dargestellt. 1. Th. 2. Th. 3. Aufl. Stuttgart, 1881. Cotta. (8-r.) M. 4.50. és M. 3.50.
- Goedeke**, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen. III. Bd. 6. Heft. Dresden 1880, Ehlermann. (1073—1232. l. 8 r.)
- Hammesfahr**, Zur Comparison im Altfranzösischen. Strassburg, 1881. Trübner. 8-r. (40 l.)
- Havet**, de saturnio Latinorum versu. Paris, 1880, Vieweg. (N. 8-r. XII, 517 l.)
- Kaegi A.**, der Rigveda, die älteste Literatur der Inder. 2. Auflage. Leipzig, 1880, Schulze. (8-r. IV, 265 l.) M. 4.
- Lauer**, armenische Chrestomathie, Wien, 1880. Braumüller. (8-r. 197 l.) 3 frt.
- Liers**, de ætate et scriptore libri qui fertur Demetrii Phalerei περί ἐπιτηδῆς. Breslau, 1881. Koebner. (N. 8-r. 35 l.)
- Müller-Strübing**, Thukydeische Forschungen. Wien, 1880. Konegen. (N. 8 r. V, 276 l.)
- Orphei lithica**. Accedit Darnigeron de lapidibus. Recens. E. Abel. Berlin, 1880. Calvary. (8-r.) M. 5.
- Reissig's** Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft. Mit Anmerkungen von Haase, neu bearb. von Hagen. Lief. 1. 2. Berlin. (o. J.) Calvary, (8-r.) à M. 1.
- Sophokles**, die Tragödien des —, zum Schulgebrauche herausgeg. von Wecklein. 5. Bd. München, 1880. Lindauer. (8-r.) M. 1.25.
- Strampini**, la poesia romana e la metrica. Turin. Löscher. 1880. (8-r. 43 l.)
- Weinhold**, kleine mittelhochdeutsche Grammatik. Wien, 1881. Braumüller. (8-r.) 1 frt 20.